

56566)

6-41

ՀԱՅԿԱՅԻՆ ԵՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՄԷԼԻՔ ԲԱԲԱՅԻ

ՍՏՄՆԵԼԻ ԱՐԱՐԺԸ 1729 ԹԻԱԿԱՆԻՆ

ՕՍՄԱԼՑՈՑ ՏԻՐԱԳԵՏՈՒԹԵԱՆ ՕՐՈՎ

ՍԻՆԵԼՑ ԸԹԽԵՐՀՈՒՄ

Աշխատանքից՝

ՍԱՐԳԻՍ ՅՈՎ. ՊԵՏՐՈՍԵԱՆՑ

Բ Ա Դ Ո Ւ
ՏՊԱՐԱՆ „ԱՐԱՄԱԶԴ“
1910

Б А К У
ТИП. „АРАМАЗДЪ“
1910

3106
ԿԻՄԿ

ՊԵՂԵՄԻ ԷՃՁԸՐ

9 (566)

Ե-41

ՍՏՈՒԳՎԱՍ 1968

ՄԵԼԻՔ ԲԱԲԱՅԻ

ԳԱՅԱՆԵԼԻ ԱՐԱՐԻԸ 1729 ԹԻԱԿԱՆԻՆ

ՕՍՄԱՆՑՈՑ ՏԻՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՕՐՈՎ

ՍԻՒՆԵԼՑ ԸՇԽԱՐՀՈՒՄ

ՇԳԳԳ
ՇԳԳԳ

Աւստրալիացի
ՍԱՐԳԻՍ ՅՈՎ. ՊԵՏՐՈՍԵԱՆՑ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ՄԻՆԻՍՏԵՐՍՏԱՆԻ ԳՐԱԳՐԱՐՈՒ
ԳՐԱԳՐԱՐՈՒ

ՍՍՏՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ՄԻՆԻՍՏԵՐՍՏԱՆԻ ԳՐԱԳՐԱՐՈՒ
ԳՐԱԳՐԱՐՈՒ

ԲԱԳՈՒ
ՏՊԱՐԱՆ „ԱՐԱՄԱԶԴ“
1910

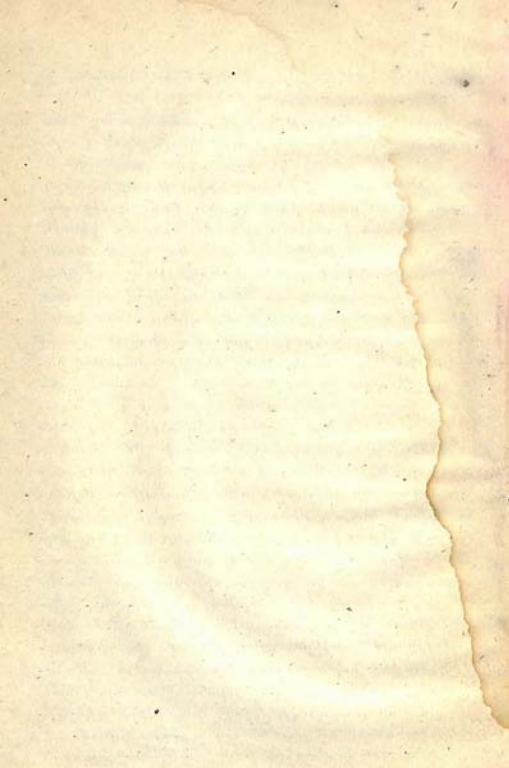

В А К У
ТИП. „АРАМАЗДЪ“
1910

Дозволен. цензурою 25-го іюня 1910 г.

ՄԻ ՔԱՆԻ ԽՅՍԻ

Մեր ազգը զանազան արիւնալի դարէշրջաններում երբ որ իր գլխին կատարված արիւնոտ անցքերը որևէ մի ականատէս պատմագրի աշխատութեամբ կարողացաւ մտցնել գրաւոր յիշատակարանների մէջ և պահպանել առժամանակ այդ պատմութեան գոյութիւնը հազարից մի անկեղծ հայ մարդի կամ մի անկեղծ հայ հողկորականի խնամքով, այնուամենայնիւ այդ անկեղծ անձնաւորութիւնների ձեռքում երկար ապրել չկարողացաւ, պատճառ նրանց մեռնելուց յետոյ, կարելի է ասել տղէտ դաւակների ձեռք ընկաւ և նրանց ձեռքիցն էլ այնպիսի մարդկանց ձեռք ընկաւ, որոնց մօտ կէս փողի արժէք չգտաւ, այդ պատմութիւնը կամ զոհ գնաց տգիտութեան խաւարի կամ զոհ գրնաց անուշադրութեան, որ իր թանկագին արժէքի արժանիքը չ'վայելելով փառեցին կորան նոյնիսկ այդ մարդկանց տների խոնաւ անկիւններում, չգնահատելով ոչ ոքից, կամ արիւնահեղութեան օրով դրուած էր դարձեալ զոհ գնաց արիւնահեղութեան, կամ ձեռքից ձեռք ընկնելով, ինչպէս որ զրիւ կնք, վերջը ընկաւ այնպիսի գրասեւաց, նախանձոտ և հալածիչ անողիտան կղերի ձեռք և զոհ գնաց նրանց անգրասէր քմահաճութեանը, պաշար դարձաւ վերջապէս հրի կամ ջրի։ Ուստի մի այնպիսի պատուական ամենաողիտանացու պատմութիւնը խաղաղ կորչելուց և հեաքերը մինչև անգամ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՓՇՐԱՆՔ¹⁾

«Եւ զկնի տիրապետութեան ազգին տաճկաց երկրին սիւնեաց ռճհի թուականին հայոց, զօրաբանակն նոցա եկն ի սուրբ վանս Տաթևու և Բանակ եզին տաճի տափարակին Տաթև անւանեալ աւանին, որ է հայէցաւացօք յոյժ նազելի և տեսարանօք յոյժ գեղեցիկ և ախորժելի։ Եւ էր զլիսուորն զօրաց տաճկաց Հաջի ալի փաշան։ Եւ ապա յետ քանի յաւուրց կոչեաց առ ինքն մեծ առ մեծ արանց հայոց Մէլիքազնեաց, տանուտերաց, քահանայից, քանդիսուդայից, համփայից և այլ ունեւոր արանց համայն եօթնազամաւեան սիւնեաց և առաց բռնակալ կեդժաւոր (Հաջի ալի փաշան.) — Սիրելի մեծապատիւ և արժանապատիւ իշխանաւորքդ մեր համայն հրապատակեալ ժողովրդեանց սիւնեաց. մի երկնչիք. քանզի ես յետ այսու սիրեմ և պահպանեմ ձեզ

1) Այս պատմական փշրանքը մէկ եղբրական տխուր անցքի յատուկ փաստ է հանդիսանում, որը կատարվել է 1729 թւին Տաթևում։ Յաւօք սրտի տախտակում ենք, որ այս պատմական փշրանքի շարունակութիւնը իւր վախճանին չի հասնում ձեռագիրը փշա-

խաւորներ չմնան. որ ապագայում կասկածելի յորդորիչ խոռվարարներ կզառնանք իրանց դէմ նոր ապստամբութիւն յարուցանելու համար: Ուստի ստիպւած աշտարակի վտանգաւոր կասկածներէց գիշերը մասնաւոր մարդիկ ուղեցին փախչել, բայց Յութիթ վարդապետը հանգստացրուց բոլորին, հաւատացնելով նրանց, որ փաշան ոչ մէկի կեանքի դէմ դիտաւորված չէ մահացու պատիժի դաւադրութիւն ստեղծել իր մօտ հրաւիրելու բարեկամական պայմաններով, այլ կանչւած են յատկապէս ուսեստի պաշարի համար և ուրիշ ոչինչ: Էղցի առաւօտեան հայ իշխանները և քահանաները գնացին դէպի փաշայի վրանը և բոլորը շարքով կանգնեցին վրանի դիմաց: Փաշան իւր սորորական ժամանակին արթնացաւ քրից, երկար վերարկուն գցեց ուսերին դուրս եկաւ վրանից լուս և առանց ուշադրութիւն դարձնելու ջրամանը ձեռքին գնաց դէպի. Քանի բոպէից յետոյ եկաւ ու կանգնեց վրանի առջև և սկսեց լուացել: Լուացելուց յետոյ մտաւ վրանը և շարունակեց անել իր վաղորդեան նամագը: Նամագը աւարտելուց յետոյ հագնուեցաւ փառաւոր կերպով և դուրս եկաւ վրանից ու մօտեցաւ հայ իշխաններին: Այդ միջոցի ի հայ իշխանները և քահանաները խորին կերպով գրլուխ խոնարհեցրին փաշային, յայտնելով նրան իրանց հլու հպատակութիւնը և պարտականու-

թիւնները դէպի Օսմանեան կառավարութեանը
ամենայն շերմեռանդութեամբ: Փաշան նոյն-
պէս թիւրքաց. կեղծաւոր քաղաքավարութեամբ
զլուխ խոնարհեցրեց հայ իշխաններին ողջոյնե-
լով այս խօսքերով «բարով էք եկել, հազար բա-
րով էք եկել»: Այժմ ես ինձ բաւական բախտա-
ւոր եմ համարում, մինչ դեռ մեր հպատակների
մէջ գտնվում են ձեզ նման յայտնի և նշանաւոր
մարդիկ, որոնք ծայրահեղ կարիքներում կարող
են նպաստել մեզ կարէքցաչափ: Շատ ուրախ
եմ: Եւ գոհ եմ ձեզանից, որ մեր հրաւերը չէք
մերժել: Այսուհետեւ ես իմ ամբողջ սրտով կհա-
ւատամ ձեզ և համոզւած կլինեմ ինքս ինձ ա-
ռանց տարակուսանքի, որ շատ հաւատարիմ կը-
լինէք դէպի մեզ: Մանաւանդ անհոգ մնացէք
ձեր կեանքին, գոյքին և այլ ունեցածներին ա-
պահովութեան համար: Զնայած որ սկզբից մենք
ձեր հայ ազգին նեղութիւններ շատ ենք հաս-
ցրել այնուամենայնիւ, որպէս ապացոյց պէտք
է յիշէք և աչքի առաջ ունենաք այն անսպասե-
լի յաղթական քաջազործութիւնը, որ ձեր ան-
պարտելի Դաւիթ իշխանը իւր երեք հարիւր
կտրիչներովը զիշերը յարձակվեցաւ և Հալի ձորի
մօտ մեր օսմանցիներիցս տասն և երկու հազար
զինւորներին միանգամից ջարդեց և իւր ամբողջ
վրէժը մեզանից միանգամից լուծեց: Յիշեցէք
Ստէփաննոս Շահումեանի արած քաջազործու-

թիւնը, որը Մեղրիաւանի կիրճումը տասն և մէկ հազար զինւորներ ջաբդեց մեղանից իւր սակաւաթիւ քաջ ընկերներով, իսկ մնացածներին էլ հալածելով ցիրուցան արաւ: Եթէ ուշի ուշով հաշի առնենք երկու թշնամական կողմերի հասցրած մնասնելը դուք օրմանցիներից քսան հազարից աւելի կհանքեր խլած կլինէք: Իսկ օսմանցիք հայերից շատ չնչին: Այժմ բոլոր վրէժխնդրական ռիսալահութիւնները ես մի կողմ եմ դրում. և հաստատ խօսք եմ տալիս ձեր Միւսկայ երկրի ընդհանուր ժողովուրդներին, որ այսուհետեւ ոչ մի նեղութիւն այլ ևս չէք կրիլ մեր կողմից. անցեալն է անց: Իսկ դուք լռադատ ու հանդիստ մնացէք ձեզանում: Չարին յաջորդելու է բարին: Եւ դուք այլ ևս չ'ըէք չարայորդոր մարդկանց աւած պատուէրները ապստամբութիւն հարուցանելու գիտաւորութեամբ: Իսկ եթէ դուք ձեր տեղերը հանդիստ կմնաք, ցոյց կը տաք մեզ ձեր հլու հալատակութիւնը, այնուհետեւ կվայելէք մեր սէրը, համակրութիւնը և խաղաղութիւնը: Այսքանից յետոյ յայտնեմ ձեզ թէ ինչու համար էք կոնչւած աշտեղ, ասեմ: Մեզ առ այժմ— հացի ամբարներ չունենք, սպասում ենք առաջներիս հնձին, որպէս զի հնարաւորութիւն լինի ուտեստի ամբարներ շինելու. Իսկ այժմ մեր հացի գործարանը բոլորովին դուրկ է կենսական մթերքներից, որ եթէ քիչ էլ սպա-

սեղու լինենք և չընդգանք կենսական մթերքի համար, որը գլխաւորապէս հացն է, շատ շուտով կարող է սովային աղաղակ բարձրանայ մեր գօրքերի մէջ: Այս բանի համար որքան մտածում եմ ուրիշ կերպ չկայ, պէտք է օգնութիւն հասցնէք մեզ, որպէս զի մեր գօրքերը մի կերպ պահպանւեն մինչև նոր ցորենի հասնիլը: Եւ դուք յատկապէս կանչւած էք այս բանի համար: Այսուամենայնիւ սա ոչ թէ խնդիր է, այլ մի խիստ պահանջ է, որ դնում եմ ձեզ վրայ, որով պէտք է բաւականութիւն տաք ինձ: Ուստի այսօրւանից յայնուհետ եմ ձեզ ամենքիդ, որ ձեզանից իւրաքանչիւր մարդ պէտք է վճարէ քսան բեռից սկսած մինչև տասն բեռն ցորէն: Իսկ որոնք ցորեն չունին ունին գարի, կարող են գարի տալ, կորեկ ունին կարող են կորեկ տալ. բրինձ ունին կարող բրինձ տալ: Սակայն հացահատիկները պէտք է աղաք ալիւր շինէք և յիտոյ բերէք յանձնէք մեր տնտեսական վեղիրին: Ուստի իմ այս հրամանս մինչև տասն օրը պէտք է կատարէք: Իսկ եթէ ձեզանից որ և է մէկը կհանդգնի դէմ կանգնել իմ հրամանին, նա կորած կլինի իւր ամբողջ կեանքով և գոյքով: Հիմայ ձեզանից ով ոք խօսք ունի որ և է ինձ ասելու մեր պահանջը վճարելու կամ չը վճարելու համար թող ասէ՛ք: Փաշայի այդ տնգոյանալի պահանջի վճարելու դժվարութեան

մասին Սիսիանցի Ղիջի անուհով քահանան, որ մասնակցել էր Դաւիթ բէկի բոլոր կռիւներին, մերժեց միանգամից Փաշայի պահանջը և մասնաւոր քեանդխուղաների և իշխանների հետ միասին, իրենց յանդգնութեան մասին իսկոյն բանտարկւեցան վանքի ձիթհանքումը: Իսկ միւսները նոյնպէս յանձն չառնելու համար սասաիկ ծեծ ուտելուց յետոյ դարձեալ բանտարկւեցան առաջինների մօտ ձիթհանքումը:

Արդար և շատ դժվար էր Փաշայի պահանջի վճարումը հայ իշխաններին համար, որովհետեւ դարնան ժամանակ էր, սովբ բերանը լայն բացած ամեն ինչ կլանել էր զցել իր փորը, էլ որտեղ էր գտնուում ցորեն, գարի, կորեկ և հաճար, որպէս զի հաւաքէին ժողովրդից և լրացնէին Փաշայի պահանջը: Մանաւանդ ժամանակի հայ-թրքական վեց տարւայ միմիանց զէմ ունեցած անընդհատ կռիւները միջոց էին տւել զիւղացուն արդեօք վար ու ցանքս անելու: Այդ հարցը փաշայի համար մեռած էր: Այնուամենայնիւ խնձորէսկեցի Թութակենց զայլամիտ Բարան, որը իւր համագիւղացի Մինասենց Մախուն և նրա քաջ որդու Բալլուին հետ անձնատահան թշնամութիւն ունէր, վերջիններիցս իւր վրէժը լուծելու համար նա յանձն առաւ տասն բեռը ալիւր տալ փաշային և յղացաւ փառասիրութեան և պատուասիրութեան կործանիչ ձրգատումներով: Ուստի Փաշայի սիրար գրաւելու,

հրան հաճոյանալու և իր նպատակին հասնելու համար այն կողմից ձեռքը դրեց սրտին և պատ-
րաստականութիւն յայտնեց, թէ ես կարող եմ
տաան բեռը մաքուր ցորենի ալիւր բերել այս-
տեղ և տալ ձեր տնտեսական վեղիրին:

— Կեցես դու, ասաց Փաշան: Դուք որ
գիւղացի էք:

— Խնձորէսկ գիւղիցն եմ, Փաշան ողջ լի-
նի, ասաց Բարան:

— Շատ բարի, ասաց Փաշան. ձեզ աչքի
տուջ կունենամ:

Փաշան հրամայեց զինւորներին, որ զնա-
ն բանտարկեալներին բերեն, մտածելով զուցէ նը-
րանք էլ հեռեն Բաքուն:

Բերին բանտարկեալներին:

Տեսնում էք այս մարդը, որ ձեր ընկերն է,
ասաց Փաշան: Ինչո՞ւ մենակ սա ինքն խօսա-
նում է նպատամատոյց լինել մեր հացի գոր-
ծարանին տաան բեռը մաքուր ցորենի ալիւր,
իսկ դուք չէք ցանկանում գտնէ իւրաքանչիւրդ
տալ հինգական կամ աւելի քիչ երեքական բեռ:
Փաշան ապրած կենայ, ասաց Ղիջի քահանան:
Ձեզ քաջ յայտնի է, որ այժմ զարուն է և տա-
րուն. ամենավատ ժամանակն է. այս բոլորիս
գիւղականի տանը կտոր հաց չի գտնվում, որ տայ
հրան երեխային, որը քաղցած է և հացի համար
լաց է լինում: Մանաւանդ թէ Փաթալի խանին

և թէ նոյն իսկ ձեր Օսմանցիների հայերիս գէմ ունեցած կոիւնները ժամանակ չեն տուել հայ գիւղացիներին, որպէս զի վար ու ցանքս անէին, որ այսօր գիւղացիների աներոււմը որ և է ուտելու բան երևար, որ եղածից հաւաքէինք մէկ քանի բերք թէ ցորեն, թէ դարի և թէ կորէկ ու բերէինք տայինք ձեր անտեսական վեղիրին, որով ոչ մենք ամօթալի մնացինք ձեզ մօտ և ոչ ձեր բարկութիւնը շարժէր մեզ վերայ: Խնդրոււմ ենք ինքդ դատես. էլ մենք որտեղից հաւաքենք ձեր պահանջելիս կենսական մթերքը, քանի որ ոչ ժողովուրդումն է դանդաղ և ոչ մենք ինքներս ունենք: Խղճայ մեզ ի սէր Աստուծոյ և ի սէր մեծ մարգարէին ¹⁾:

— Յամենայն դէպս պէտք է յտաք, ասաց Փաշան, եթէ ոչ զոնէ մէկ մէկ բերը:

— Մենք չենք կարող ձեզ խաբել, ասացին հայ իշխանները: Սակայն մէկ բան, որ մեզ ոչ միայն դարմացնում է այլ գովացնում է, թէ արդեօք խնձորէսկեցի Բաբան ռբտեղից է լրացնելու իւր խօստացած անգոյանալի ասահանջը, այդքանը չգիտենք: Դա իրա այդ սուտ խօստումովը մեր ճշմարտութիւնը կորցնում է ձեզ մօտ և մեր վարքը գետինն է դրում:

Ուրեմն դուք յանձն չէք առնում վճարել մեր պահանջը. ասաց Փաշան:

1) Մահամմէդին:

Ոչ, մենք չենք ուզում խաբել ձեզ սուս խօստումներ տալով, ասացին հայ իշխանները: Մանաւանդ խնդրում ենք այլ ևս խստապահանջ չլինէք:

Փաշան զայրացաւ և պատրաստեց հայ իշխաններին մէկ մէկ գլխատել տայ. սակայն Քաւահունջեցի Բարուռ իշխանը և նոյն տեղացի տիրացու Բաղդասարը միջամտելով երաշխաւոր դարձան բոլոր իշխանների տեղ, խօստանալով, որ մինչև քսան օրը Փաշայի պահանջը իրանք լրացրած կլինեն, որով կարողացան բոլոր իշխանների կեանքը ազատել մահացու պատժից: Փաշայի բարկութիւնը զիջաւ թէև, բայց սպառնաց իշխաններին ասելով «այժմ այդ երկու մարդկանց երաշխաւորութեան հիման վերայ ես զիջում եմ, Սակայն եթէ դուք կմերժէք իմ պահանջի վճարումը ես ոչ միայն ձեզ կպատժեմ բոլորիդ գլխատել տալով, այլ և ամբողջ ղինւոններս կսփռեմ ձեր բոլոր գաւառներին ու գիւղերին վերայ և կպատւիրեմ նրանց քարուքանդ կանեն միանգամայն ձեր գիւղերը, կրակի կմատնեմ ձեր տներն ու արտերը, դուքս կտան ձեր ցորենի ու ալիւրի ամբաժները, աւարի կառնեն ձեր բոլոր կայքն ու գոյքերը: Կասալատակեն ձեր բոլոր անասունների հօտերը, գերի կառնեն ձեր աղջիկներին, հարսերին և կանանցը և ամբողջ սիւնիքը ապականութեան առաքարէզ

կղարձենեմ, ձեր հարազատների արիւնով ներկել տալով: Ահա առաջօրէն ձեզ յայտնում եմ այն բոլոր անելիք չարագործութիւնները, եթէ դուք իմ պահանջի համար անտարբէր դանդալութ լինէք և ես պէտքէ կատարեմ վերջումը: Դէ գնացէք ձեր գիւղերը և որը բարի է հետեցէք նրան»:

Իշխանները գլուխ իջեցրին Փաշային լուռ ավուր ու արտում հեռացան և գլխակոր ճանապարհւեցան դէպի իրանց գիւղերը: Իսկ Թութակենց Բարան Փաշայի խօսքովը մնաց այնտեղ: Փաշան նրան պահեց իր մօտ ինչ որ նրա հետ քափաղու համար:

Նրեկոյեան Փաշան Բարուն կանչեց իր վրանը ու սկսեց խօսել նրա հետ զրաւիչ շողոքորթութիւններով: Բարայ, ասաց Փաշան: Ես արդէն ճանաչեցի ձեզ, թէ դուք որքան բարի մարդ էք դանւում դէպի մեզ և, որքան էք կարեկցում մեր զօրքերի համար: Այսուհետեւ ես ամբողջ հողով կհաւատամ ձեզ, որ դուք շատ հաւատարիմ կլինէք դէպի ինձ: Ուստի և ես ձեր երախտիքը յաւերժապէս վարձատրելու համար խօստանում եմ սրտանց քեզ: Մեկիք կարգեմ ձեր բոլոր հասարակութեան վերայ, որով դուք փառքի և պատւի տէր կդառնաք: Եւ ձեր ամբողջ ազգատոհմին կշնորհեմ մի այնպիսի հաստատ ու հիմնաւոր ազնւականութեան փիրման, որով դուք ազնւական կլինէք և աշխար-

հում ժառանգարար կվարէք այդ մէլիքութիւնը որդոց որդի մշտնջենաւորապէս յաւիտեան: Անհոգ մնացէք, որ դուք այսուհետեւ կվայելէք իմ սէրը, համակրութիւնը և փառքը:

Ի՞նչ հարկ ունէր արդեօք, որ Փաշան այնպիսի փառաւոր խօստուածներով Բաբուն հրապուրում էր դէպի իրան: Նրա հրապուրանքի և կեղծաւոր խօստուածների մէջ տեղաւորված էր մէկ թունաւոր գաղտնիք, մի խորամանկութիւն, որով կուրացնում էր Բաբուն աչքերը, որպէսզի նրա միջոցով կարողանայ ծանօթանայ ոչ թէ միայն Խնձորէսկու ցորնատէրերին և ունեւորներին, այլ ուղում էր ծանօթանայ նաև Սիւնեաց երկրի բոլոր ունեւորներին, քաջերին, պարագլուխներին և նրանց ներքին գործերին, որովհետեւ Փաշան իւր կարծիքով բոլորովին հաւատացած էր Բաբուն, որպէս թէ նա բոլորին ճանաչում է, բոլորին էլ տեղերը գիտէ և բոլորին համար էլ կարող է ստոյգ տեղեկութիւններ տայ իրան: Փաշան անծանօթ էր երկրին և նոր էր անցել Բաքիր Փաշայի տեղը, նոր էր ստանձնել Սիւնեաց երկրի տաճկաց զօրքերի ամբողջ հրամանատարութիւնը: Սակայն պէտք է հաւատացած լինել, թէ որքան փաշան էր շողոքորթիչ, կեղծաւոր և զբաւիչ, նոյնքան էլ Բաբան էր: Բնաւորութիւններով համապատասխան էին միմիանց: Բաբայ, դուք այսօր կարող էք ճանապարհւել և

գնալ գիւղը. բայց ինչ որ ձեզ ասել եմ և դուք գիտէք, անմիջապէս կը հեռանէք լրացնելու և ի կատար ածելու, թէ որքան կ'յաջողւի ձեզ: Իսկ մեր պահանջին համար որ դէմ կ'լինի և խոչնդոտ կ'հանդիսանայ, ասաց փաշան. աչքի առաջ կուենեաք նրան, թէ զբաւորապէս և թէ անձամբ կ'յայտնէք ինձ».

Չարամիս Բաբան մէկ այնպիսի յարմար միջոցի էր սպասում, որը միայն փաշայի խօսքն էր ստեղծում, ուր բռնութեամբ պէտք է դուրս տար Մախուն հորերը և բաւականութիւն տար նոյնպէս փաշային: Բաբան շատ լաւ հասկանում էր, որ Մախին ոչ միայն դէմ է լինելու փաշայի պահանջին, այլ անպայման ինքն առիթ է անդիսանալու գիւղումը ահադին աղմուկ յարուցանելու և ոչ մէկ բան դոյութիւն չի ստանալու: Ուստի փաշայի պահանջը դոյութիւն չ'ստանալու համար առիթ կ'լինի իրան զանգատել Մախուցը և նրա որդի Բալուէցը, որով կ'յաջողւի իրան զլխատել տալ վերջիններիս, որպէս զի ինձորէս գիւղումը. այլ ես կ'ստեղծեմ թշնամի չուենայ և դէմը խօսող մարդ չ'լինի ինչ որ քէփն ուղէ այնպէս էլ գործէ:

Դէ, մնաք բարեաւ, փաշան սղջ մնայ, ապաց Բաբան: Արդէն ես ճանապարհովում եմ գիւղը: Եւ անհոգ մնացէք, որ ձեր բոլոր պատուերները անպայման կ'աւտարւած կ'լինի: Եւ աշ-

խատելու եմ որքան կարելի է շուտ կատարել
ձեր հրամանը, իսկ ուշանալու մասին կարող եմ
յայտնել ձեզ: Դուք էլ նոյնպէս անհոգ մնացէք,
ասաց փաշան. ձեզ համար ինչ որ խօսացել եմ
այնպէս էլ լինելու է: Մի քանի օրից յետոյ
մարդ կուղարկեմ Խնձորէսկ և քեզ մէլիք կը
կարգէ ամբողջ հասարակութեան վերայ:

Բարուն ուրախութեան չափ ու սահման չը-
կար, նա բեռնաւորուել էր փաշայի իրան շնոր-
հած կարճատև մէլիքութեան խօսատումովը, սի-
րովը և փառասիրութեան բերկրալի տենչովը:
Ուստի գոհութեամբ լցւած խորը կերպով գլուխ
ըջեցրեց փաշային, հազար ու մի տեսակ վայ-
լուն գովքեր թափելով նրա գլխին, կառավարու-
թեան ձկին և ուղղութեանը ու հեռացաւ:

Բարան ճանապարհւեցաւ դէպի գիւղը, ո-
րը նստած էր իւր սրընթաց մոյգ կարմրադոյն
ձիուն վերա: Նրան հետեւում էր իրան քաջ թիկ-
նապահ Լալէյվազը¹⁾ — որը երկար տարիներ էր,
որ ծառայում էր Թութակենց տանը: Եւ իրաւ,

1) Լալէյվազը ցեղով դարաշօուլ քիւրդ էր իսկ տեղով
Բօզլու գիւղացի: Պատանեկութեան հասակում պարսպում էր ա-
ւազակութեամբ և մեծ քնտներ էր հասցնում Զանգեզուրի հայ
գիւղացիներին թալանելով գիւղերը, ասպատակելով նրանց անա-
տունները, դուխանները և մինչև անդամ գերի էր տանում մարդ-
կանց: Սակայն չգիտեմ ինչ գէպքից է պատահում, որ նա զգջում
է և յետ է խորշում աւազակութիւնից ու դալիա Խնձորէսկ գիւղը
և ծառայ մանում Թութակենց, մնալով նրաց տանը մինչև 25
տարի:

որ Բաբան թէև կարճ, բայց միևնոյն ժամանակ
 վայելեց փաշայի սէրը և համակրութիւնը, որով-
 հետև այն մէլիքագուհները, տանուտէրները, քա-
 հանները, քանդակուղաները, որոնք առ երես
 խօստացել էին կատարել փաշայի հրամանը, նրա
 պահանջը հատուցանել և գտնվում էին երկու
 մարդկանց իշխանութեան ներքոյ, որոնց երաշ-
 խաւորութեամբ մի կերպ ազատել էին իրենց
 կեանքը փաշայի մահացու պատժից. նրանց ոչ
 մէկը չկարողացաւ կատարել իր խօստումը, նո-
 րանք վերջումը սոսկալի պատիժների ենթարկ-
 ւեցան: Բայց վրեժխնդրութեամբ յղացած Բա-
 բան իւր ծրագրած խորամանկութեամբ կարող-
 ացաւ գոյացնել տաան բեռ ավելքը և կատարել
 իւր խօստումը: Սակայն տաան բեռ ավելքը դեռ
 գիւղումը, գործը ուրիշ կերպարանք ստացաւ,
 որ հէնց նոյն գործի կերպարանափոխելուցն էլ
 Բաբան յարմար միջոց գտաւ իւր շար նպատա-
 կին հասնելու համար, այն է կրկնում եմ խօս-
 քըս. որ սպանել տայ Մախուն և Բալլուին:

Բ Ա Բ Ա Յ Ի Մ Է Լ Ի Ք Կ Ա Ր Գ Ի Ի Լ Ը.

Չորս օր էր, որ Բաբան փաշայի մօտից
 եկել էր գիւղը: Նա ժողովրդեանց մէջ նստած

1). Բաբան Մախուն ամենաոխերիմ թշնաման էր, որովհե-
 տև Մախին առհասարակ պաշտպանում էր ժողովրդի շահերը.
 իսկ Բաբան կարճամիտ և դաւաճանող բնաւորութեան տէր մարդ

խօսում էր օսմանցոց նոր բանական
տարի մարդասիրութիւնը և ողորմածութիւնը
դէպի սիւնեաց երկրի հայ ժողովրդեանց: Խո-
սում էր իւր շար նպատակի իրականացման յոյ-
սի ուրախութեամբ ողորմած: Գոհանակու-
թեամբ մտախնայներ էր, գովքեր էր, որ թա-
փում էր մէկ արիւնհարբու գաղանի գլխին: Իսկ
ժողովուրդը գգգոհութեամբ լուռ ու մունջ լը-
սում էր Բաբուն փաստակար խօսակցութիւնը-
թէ և ոչ մէկն էլ ախորժակ չունէր լսելու նրա
անհաճելի խօսքերը: Ժողովրդեանց մէջ գըտ-
նվում էր նոյնպէս Մինասեանց ծերունի Մա-
խին, որը Խնձորէսկու ամենաառաջին հարուստ
մարդն էր ամեն կողմերով: Բաբայ, բաւական է
որքան գովում էք մէկ շար գաղանի, ասաց
Մախին: Շանը գովելով ոչխար չի գառնալ և
գայլը հօտ չի պահպանել, ասում է նախնեաց
առածը: Մահմէդականների առաջին դործը, ա-
ռաջին պաշտելի սկզբունքն այն է, կոտորել, ա-
ւերել, այրել և քարուքանդ անել քրիստոնեայ
աշխարհները, և ոչ շէնացնել և պահպանել:
Դուք արդեօք սլմն էք գովում մենք նրանք
չենք ճանաչում:

էր, չափազանց թիրքատէր, քրդատէր, փառատէր, ետամոլ և շահա-
խնդիր: Ժողովրդեանց բոլոր օգտաւէտ միջոցները նա գործածէր
առհասարակ իրանան հեռաւոր բնակչութիւններին, ոչինչ չմտածե-
լով ապագայում փաստներ իրաւ շահեր յարձկանելու համար: Մինչ-
դեռ Մախինը սպարապետը կենդանի էր Զանգեզուրի տէրը և իշ-

Մախին դէռ խօսքը չ'աւարտած, Բարան.
անհամբերութեամբ կանգնեց տեղից և կատա-
ղարար իրան նետեց առաջ ու տասց. այդ ունի
էք դադան ասում, Մախի, միթէ չեա վախում
երկրի «սհարից» (տիրոջից) օծին գլուխը որ
ցաւում է, ասում են որ նրան մահն է մօտե-
նում, գնում է շէն ճանապարհներում կծկծկում,
որպէս զի մարդիկ տեսնեն մէկ իրան նման չար
արարածին սպանեն ու հանգստացնեն: Հիմայ
դուք ձեզ համար օծին մահանալու ձեն էք բա-
նեցնում. չէք ուզում ձեր ալեղարդ գլուխը ողջ
մնայ ձեզ վերայ: Եւ շատ չի տեղի շուտով դե-
րեզման կ'իջնէ գիակդ առանց գլխի: Բարուն
սպառնալիքը վատ տպաւորութիւն թողեց բոլոր
մարդկանց վերայ: Եւ մինչ դեռ Բարան և Մա-
խին թէժ վիճարանութեան մէջ էին գտնվում
մէկը փաշային գովելով միւսը պարսաւելով ու
ատելով, ահա նոյն միջոցին դրսից գիւղը մտան
ուրթ ձիաւորներ, որոնց երեքը հայեր էին, իսկ
հինգն տաճիկ թիւրքեր: Այդ ձիաւորները փա-
շայի կարգադրած և ուղարկած մարդիկն էին,
եկել էին Բարուն Մէլիք կարգին: Նրանք հար-

խանը ինքն էր. իսկ երբ որ նահատակեց գիւղը մինչև ուրթ տմիս
մնաց առանց մէլիքի և առանց մի այլ զինաւորի: Ուստի Բարուն
ձգտումն էլ հէնց այդ էր, որ ինքը մէլիք գառնայ հասարակու-
թեան վերայ քոնի որ մէլիք գառնալու յարմար միջոցով հանդերձ
փաշայի նման մէկ հոգը աջակից էլ ունէր իւր փառասիրութեան
ձգտումին հասնելու համար:

ցնելով գնացին Բաբուն տունը: Լալէյվազը և սլառանի գզիր Բաղդասարը շուտով վրա հասան սլառաճ քաղաքավարութեամբ բռնեցին նրանց ձիաների սանձերը և տարան կապուտեցին մեծ սլառի տակին: Իսկ հիւրերին տարան այն գորգերով զարդարած սենեակը, որը յատկապէս պատրաստած էր հիւրերի համար: Հիւրերը նըստոտեցին սենեակի յատակին վերայ սփռած գեղեցիկ գորգերին վերայ: Քիչ անցած ներս մտաւ Բաբուն, որը թրքավայել կեղծ և կարատառ քաղաքավարութեամբ գլուխ խոնարհեցրեց նորեկ հիւրերին, բարեմաղթելով նոցա շնորհաւոր մուտքը. «բարով հազար բարի էք եկել», տակով, դարձեալ հազար ու մին կեղծաւոր խօսքերով զարդարելով նրանց սրտերը: Այդ փանտաիկական օրհնանքից յետոյ նստեց հիւրերին մօտ, հարցրեց փաշայի առողջութեան համար, ցոյց տալով նոյնպէս իւր կեղծաւոր հակումները և բարեկամութիւնը դէպի փաշին և դէպի օսմանցոց կառավարութիւնը: Սակայն ժողովուրդը տնհամբեր սըտով սպասում է այդ ձիաւոր մարդկանց գալստեան համար, բայց այդ օրը դրակա-նապէս նոցա գալստեան կողմանէ ոչ մի տեղեկութիւն չ'իմացւեցաւ: Յաջորդ օրը գզիր Բաղդասարը շատ շուտով կանչեց բոլոր ժողովրդեանց և յայտնեց, որ ոչ ոք այլ տեղեր աշխատելու և դործի չ'գնայ, որովհետեւ Հաջալի փաշա-

յից հրամանն է եկել: Ուստի այդ օրը ոչ ոք
գործելու չ'զնաց և բոլորը հաւաքւեցան գիւղա-
մէջ: Մթին և տխուր տարակուսանքներ էր, որ
պատել էր խեղճ ժողովրդեանց: Իւրաքանչիւր
տանուող միտքը երբէք չէր հասնում բախտաւոր
հետեանքի այլ վերջանում էր դառն ու ցաւալի
կարծիքներով: Արեգակը կէս օրւան տեղին մօ-
տեցած ահա թուլթակենց տանիցը դուրս եկան
փաշայի ուղարկած մարդիկները, որոնք Բաբուն
և գղիր Բաղդասարի առաջնորդութեամբ եկան
ժողովրդեանց մէջ: Այդ մարդկանց մէջ մէկը իր
փառաւոր հազուստով զանազանութեամբ էր միւս-
ներից: Դա փաշայի ամենահաւատարիմ և քաջ
Մահմէդ-բէկն էր, որը հինգ հարիւրապետի պաշ-
տօն էր վայելում օսմանցոց զօրքերի մէջ: —«Լը-
սեցէք ով Խնձորէսկու բոլոր ժողովուրդներ. ա-
հա յայտնում եմ ձեզ ամենքիդ,—տոաց Մահ-
մէդ-բէկը:—Երեկի չաջալի փաշան Տաթևից ինձ
ուղարկել է այստեղ թուլթակենց Բաբուն ձեր
հասարակութեան վերայ Մէլիք կարգելու հա-
մար: Այժմ ես հարկ եմ համարում ցոյց տալ
ձեզ փաշայի ինձ յանձնարարած փիրմանական
հրամանաթուղթը, որ բոլորդ էլ հաւատաք ինձ
և մէլիք ճանաչէք Բաբուն: Այս խօսքերը ասե-
լով ձեռքը տարաւ ծոցի գրպանից հանեց մի
թուղթ և սկսեց կարդալ, որը գրւած էր թիւր-
քերէն, իսկ հայերէն թարգմանութեամբ իր մէջ

բովանդակում էր հետեւեալ գրութիւնը.—

«Սոցոմոն ամենամեծ արքայի սուրբ և հզօր աւանդապաշտպան պահակալին, Մահամէդապաւան մեծափառ ժառանգին և ամենայն Օսմանեան ազգին և այլ և այլ ազգաց տիրապետող ահեղազօր պաշտպանին Սուլթան Ահմէդ երկրորդին եւ ծառայ Հաջալի փաշայ այս փրմանական թղթովս, որը հաստատում ենք Ղուրանական սուրբ գրքով և որի մէջ գրած օրենքների զօրութեան համաձայն հաստատած մշտնջենաւոր կարուկ իրաւունքներով խնձորէսկեցի Թուլթակի թոռն և Դադու որդի Բարային մէլիք եւ կարգում խնձորէսկու ամբողջ հասարակութեան վերայ, որոնց ազգատոհմից սերւած ժառանգները մեր շնորհած այս ազնուականութեան փրմանով մէլիքութիւնը կը վարեն ժառանգարար յաջորդելով միմիանց, որդեց որդի և ազգէյազգ մշտնջենաւորապէս այս աշխարհում յաւիտեան, Վասնորոյ և մենք սոցա նախորդների ազնուականութեան փրմանի յատուկ հիման վերայ աւելացնում ենք և մերը, թարմացնելով սոցա ազգատոհմի ազնուականութիւնը աւելի հիմնաւոր հաստատութեամբ: Որ և կնքում ենք փրմանս Համայն Օսմանեան պաշտպան Մեծ Տիրոջ Սուլթան Ահմէդ երկրորդի մեզ շնորհած մեծաշուք կնիքով»: Ուստի ժողովուրդը իմ ընտրած և գրած մէլիքին պէտք է ճանաչէ որպէս մէլիքի Պէտք է պահպանէ նրա պատիւը. կատարէ նրա բոլոր հրամանները, ընդունէ նրա ասածները և վճարէ պահանջները: Եւ ոչ ոք իրաւունք չունի հակադէմ լինելու նրա արած դատերին, կայացրած վճիռներին, և արած կարգադրութիւններին: Իսկ հակադիմողներին մէլիքը իրաւունք ունի չարաչար կերպով պատժելու և տուգանքի ենթարկելու»: Հաջալի փաշայ

Փիրմանը կարգալուց և հասկացելուց յետոյ, հարց առաջարկեց ժողովրդեանց Մահմէդ բէկը ասելով, հիմա ի՞նչ էք ասում, ընդունում էք, որ Բաբան մէլիք դառնայ ձեր հասարակութեան վերայ:

Բոլոր ժողովուրդը միաձայն կոչեց, ընդունողմ ենք՝ աղան ապրած մնայ, ընդունում ենք. շնորհաւորում ենք Բաբուն մէլիքութիւնը:

Ժողովրդեանց ձայնը ընդհատւելուն պէս մէլիքութեան թանգազին բօրանի՝) խալաթը իսկոյն ձգեցին Բաբուն ուսերին, որն այնուհետեւ ժողովրդեանց վերայ հաստատ մէլիք կարգւեցաւ: Սակայն նրա մէլիքութիւնը տեւեց հազիւ թէ քսան օր, որովհետեւ Մախուն քրոջ որդիքը նրան սպանեցին Գարահունջի դիմաց դռնուղ կաքաւ աղբիւրի կիրճումը: Սպանութեան պատճառները կը գրենք իր տեղը:

1). Դա իր ժամանակում մէկ վերարկու էր, որ պատրաստում էին կարմիր մահուդից և կոչում էին խալաթ,—որ նշանակում է ընծայ: Երևի դա մէլիքի պաշտօնական պատին պարզեաւորեող այն արժանաւոր ձխալաթն է՝ որով ժողովուրդը հասկանում էր նշանակւած մարդու յատուկ մէլիք կարգւած լինելու հաստատութիւնը: Խալաթը, արվում էր նրանց, որոնց մէլիքութիւնը ցեղական չէր լինում:

ՈՎ ԷՐ ՄԱԽԻՆ ԵՒ ԻՆՉՊԻՍԻ ՄԱՐԳ ԷՐ.

Մախին մի հարուստ և բարեպաշտ մարդ էր: Նա ժամանակի ամենահռանդոտ հողագործներինց մէկն էր: Մախուն ամբարները լիքն էին ցորնով, գարիով, կորեկով, հաճարով և այլ ուտելու հունդերով: Նա հարուստ էր նոյնպէս փողով և թէ ընտանի անասուններով: Մախուն տունը որպէս նահապետական մէկ պարզ տուն լիքն էր կենսական այլ և այլ բոլոր պիտոյքներով: Նրա բնաւորութիւնը շատ համեստ էր, այնպէս որ ամեն չքաւոր անհատի ինչ որ հարկաւոր էր լինում. առանց քաշեկու հեշտութեամբ ուզում էր Մախուցը և Մախին չէր մերժում ոչ մէկի խօսքը և տալիս էր ամեն մէկի ուզածը: Մախին ժողովուրդասէր էր և իր ժամանակում ժողովրդականութիւն էր վայելում ոչ միայն Խնձորէսկում այլ և հեռաւոր տեղերում: Նա ծանօթ էր Ղարապաղի խաների հետ, աւելի շատ Մահմադ խանին հետ, որը վարվում էր Մախուն հետ հարազատ բարեկամի նման, չնայած որ ինքն մտհմէղական էր: Մախին ինչպէս որ գրել ենք միշտ հակաժ էր դէպի ժողովրդի շահերը և մտածում էր անկարողների կենցաղի մասին: Գարնան ժամանակ նա բացում էր իր ամբարները ցորեն, գարի, կորեկ և հաճար էր բաժանում աղքատներին, որոնք իս-

պատ աղքատ էին նրանց ձրի էր տալիս, իսկ որոնք կարող էին ամառը տալ, նրանց փախ էր տալիս և ամառը կալի ժամանակ յետ էր ստանում: Բայց ինչ օգուտ Մախին իրար վայելած ժողովրդականութեամբ ամենքին համար սիրելի և պաշտելի էր, միայն թութակենց Բաբուն աչքի դրողն էր, նրա ոխերիմ թշնամին էր: Եւ ինչո՞ւ: Այն էր որ Մախին իր հարստութեամբ, աղքատասիրութեամբ, առատութեամբ և ողորմածութեամբ բոլոր ժողովրդին սիրելին և պաշտելին էր դարձել և բոլորի ուշը միաքը գրաւելով կարծես թէ հիւսել էր իր բարի կամքի հետ. ինչ որ ասում էր Մախին լսում էին ժողովուրդը և ինչ որ հրամայում էր կատարում էին: Ուստի և հէնց այդպիսի նախանձելի աղբիւրներից էին ծագել Մախուն և Բաբուն անտանձելի թշնամութիւնները, որը յետոյ տեղի տւեց երկու կողմերի սպանութիւններին: Այնուամենայնիւ հարկ եմ համարում ասել, որ Մախին շատ անտարբեր էր և միամիտ և երբէք չէր կասկածում թէ իր կեանքի և թէ իր որդի Բալլուի կեանքի և սպանութեան մասնւելու ողբալի և չար հետեանքի մասին: Իսկ Բաբան, որպէս մի դարանակալ օձ, արթուն էր և իրրի մէլիք, որպէս զի զիւղումը իր գերծողութիւններին մասին դէմը խօսող էլ մարդ չլինի, որպիսին էր Մախին, նա ամեն կերպ աշխատում էր հնարաւորութիւն

զանեկ և ոչնչացնել տար Մախուն և պատանի
Բալլուին: Ուստի Բաբան անդործ չ'մնաց. նա
սկսեց մտածել զանազան տեսակ մահացու խո-
րամանկութիւններ, որով որքան կարելի էր շու-
տով ոչնչացնել տար Մախուն և Բալլուին ա-
ռանց ոչ որի կարծիքի հասնելու թէ Մախին
թունաւորովնով մեռաւ կամ թէ իր հարսւդատ
մահովը մեռաւ: Սակայն Բաբուն ծածուկ գոր-
ծադրած բոլոր խորամանկութիւնները մութից
ի լոյսն հանւեցան և նրան յաջողւեց Մախուն
և Բալլուին սպանել տալ օր ցերեկով և ոչ
զազտնի գաւաղրութեամբ:

Զնայած որ Մախին քանի կողմով հարուստ
էր և ունեւ երկու եղբայր, մէկը Սաշատուր
վարդապետն էր, իսկ մէկը Աթան, և ունէր վեց
որդի, այնուամենայնիւ նա չունէր մէկ այնպի-
սի որդի, որ լինէր ժրաջան, աշխատասէր, խե-
լացի և աչքաբաց, որպէս զի տունը կառավարե-
լու հեղինակութեան մէջ ընդունակ լինէր և հո-
գար գէպի տնտեսականը, որովհետեւ ինքն ծե-
րացել էր, թէ աշխատելու թէ շարժւելու ան-
ընդունակ էր դարձել: Նրան հարկաւոր էր տը-
նային կառավարութեան նախը առաջ տանող
մի երիտասարդ, որ իրան մահից լեռոյ տեղը
անցնէր և տունը կառավարէր: Բայց ի՞նչ արած,

նրա որդիքը խօսելում բութ, գործելում ծայր, շրջելում դանդաղ, կուլելում վախկոտ և աշխատելում թույլ էին և, այսքան հարազատներից ոչ մէկը թշնամու դէմ յանդգնող խօսող չէր, այլ թաղնուդ և փախչող էին: Վերջապէս չունէր մի այնպիսի որդի, որ իրան սրտովը լինէր և իր սրտի ուզածը կատարէր: Ուստի այդ մասին անդադար մտածում էր թէ արդեօք իրան մահից յետոյ որդիքը ինչպէս են ապրելու և ինչ անուն են ժառանգելու: Մակայն Մախուն սրբտի միակ նեցուկը և վերջին մխիթարական միակ յոյսը իր երկրորդ կնոջ ետից եկած Բալլու անունով քոջ պատանին էր, որը փայլուն հռչակ ունէր իւր քաջագործութիւններով:

ՈՎ ԷՐ ԲՆԼԼՈՒՆ

Մինասենց Մախուն տաջին կինը երբ որ մեռնում է, նա պսակվում է Հերիքնազ անունով մի այրի կնոջ հետ, որը այժմեան Դինգիզանց ցեղի այն ժամանակեայ տանը հարս էր: Այրի Հերիքնազը Դինգիզանց տանը ամուսնուց Մախուն տունն է տանում իր հետ Բալլու անունով մէկ ազայ երեխայ, որը երեք տարեկան է լինում: Բալլուն տակաւին մանկական հասակում բաւական աչքի էր ընկնում իւր արտաքին

քաջազնական նշաններով, որոնք ցոյց էին տալիս ապագայում նրա որպիսի քաջ երիգասարդ լինելու բոլոր յատկանիշները։ Ուստի ծերունի Մախին այնքան սիրում էր Բալլուն, որ միանգամայն իրան ամբողջովին նւիրել էր նրան։ Բալլուն մեծանալով երբ որ հասաւ 22 ամաց, նա թէ իր գեղեցկութեամբ, թէ աշխոյժ պատանեկութեամբ և թէ հերոսական գործողութիւններով փայլուն հռչակ էր վայելում ամբողջ Զանգեզուրի զաւառում։ Բալլուն Մախուն որտի հազազիւտ փափագն էր։ Մախին թողեց իւր վեց հարազատ որդիները և ամուր ձեռքով բռնեց միայն Բալլուի փէշը. որովհետեւ Բալլուն կատարեալ հասակի հասնելուց յետոյ թութակենց երիտասարդները ծառի տերեւի պէս գողգողում էին նրանից։ Մանաւանդ իւր խելօքութեամբ և ճարտարախօսութեամբ այնպիսի ազդեցութեան տէր եղաւ, որ ամբողջ հասարակութեան ղէկը ձեռքն առաւ ու սկսեց քարոզել սէր և համերաշխութիւն և դէմ կանգնել մէլիք Բաբուն բռնակալութեանը։ Մէլիք Բաբուն աչք էր տալիս բայց լոյս չէր տալիս։ Այնուամենայնիւ մասնիչ Բաբան, որպէս դարմանի տակով գաղտնի հոսող ջուր երբէք անգործ չէր մնում Մախուն և Բալլուն գաղտնապէս մահւան թակարդի մէջ գցելու համար։

Մէկ օր Մախին և Բաբան սաստիկ վիճում

էին: Մախի, առաջ Բաբան, շատ մի փքւիր,
շատ մի վստահանալ. որպէս թէ Բալլուի նման
քաջ որդի ունիմ, ոչ ոք չի համարձակւի ինձ
գիպչելու տերեւի ոյժով. հաւատացած եղիր, որ
ես մէկ օր կուլ եմ տալու ձեզ նման երկու ա-
մենի վիշապներին և ուրանում: Եւ երկար չի
տևիլ երկուսիդ մահացու պատահարը:

Ինչ որ ձեռքովդ դալու լինի, չ'խնայես, ա-
ռաջ Մախին:

ՏԱԹԵՒԻՅՑ ՓԱՅՆՑԻ ՄԷԼԻՔ ԲԱԲՈՒՆ ՎԵՐԱՑ ՈՒՂԱՐԿՆԸ ՀՐԵՄԸՆՔ.

Հազիւ թէ լրացել էր Թութակենց Բաբուն
մէլիքութեան տաան և ութ օրը երբ Տաթևից
Խնձորէսկ եկան փաշայի հրամանաբեր ձիաւոր-
ները, որոնց մէկը Տաթևացի հայ էր իսկ միւսը
թիւրք: Նրանք գնացին ուղղակի Մէլիք Բաբուն
տունը: Նրանք եկել էին յատկապէս իմանալու
թէ արդեօք Բաբան այլևրը պատշաճտել է՞ր. Փա-
շայի ուղարկած մարդիկները մէկը վերցնելով
գլխին դրած մեծ փափաղը, որը Տաթևացի հայ
էր, վերևի արանքից հանեց մի թուղթ և տւաւ
Բաբուն: Այդ թուղթը փաշային ուղարկած հրամանն
էր, որ գրած էր թիւրքերէն իսկ հայերէն թարգմա-
նվում էր հետևեալ կերպով — «Հրաման Հաջալի

փաշայից, ուղարկված Խնձորէսկու հասարակու-
թեան մէլիք Բաբուն: Այս հրամանը ձեզ հաս-
նելուն պէս շուտով կը կատարէք ձեր խօստու-
մը, որով յանձն առած էք շնորհել մեր հացի
գործարանին տասն բեռը ավիւր: Վասնորոյ ես
վստահ եմ, որ դուք անպայման կատարած կը-
լինէք ձեր թանկագին պարտականութիւնը, որով
պատուած կլինէք ձեր պանծալի մեծարարքով
թէ ինձ և թէ մեր զօրքերին: Որ և ձեր հաւա-
տարմութիւնը անմոռանալի կմնայ ինձ մօտ»:
Հաջալի Փաշայ:

Երեկոյեան դէմ Բաբան վերցրեց հրա-
մանը Տաթևից եկած մարդիկներէ հետ միասին
դուրս եկաւ գիւղամէջ և գլխի Բաղդասարի մի-
ջոցով կանչել տաւ ժողովրդեանց ունևորներին
և չունևորներին և բոլորին հաւաքեց իւր մօտ:
Այդտեղ էր և Մինասենց Մախին:

— Ո՛վ միք Խնձորէսկու բոլոր ժողովուրդ, —
ասաց Մէլիք Բաբան: Հաջալի փաշան այս հրա-
մանը ուղարկել է ինձ վերայ և մեզանից տասն
բեռը ավիւր է պահանջում: Այս ուղեւիքի հա-
մար ես որքան մտածում եմ մերժելու որ և է
կերպ չկայ անպայման պէտք է կատարենք նրա
հրամանը, որպէս զի նա իւր կատաղութեան
թոյնը մզ վելայ չթսվէ: Թէ և ինձ չաջա-
նի է, որ այս բոպէիս մեզանում շատերը ուտե-
լու ոչինչ չունին. յամենայնդէպս պէտք է լը-

բացնէք նրա պահանջը. պէտք է դարձեալ մի կերպով ունեւորներից հաւաքենք, որպէս-զի գիւղը ազատւի նրա գրած աւերիչ և արիւնահեղ պատուհասներէց:

Բոլոր ժողովուրդը լուռ էր: Նրանցից ոչ մէկը Մէլիք Բաբուն խօսքին բաւականութիւն չտւաւ. որովհետեւ աղքատների յոյսը նոյնպէս ունեւորներն էին, որոնք փոխադարձաբար ցորեն էին վերցնում. ապրում, մինչև նոր հունձը ընկնելը և անկարող էին նպաստել: Իսկ ունեւորները շատ քիչ էին և այնքան, որ հազիւ թէ իրենց բաւականութիւն տար նոյնպէս մինչև նոր հունձի ընկնելը. էլ խեղճ ժողովուրդը զրոյանալի պահանջը: Մակայն Բաբան խտտապահանջ էր: Եւ շատ լաւ գիտէր որ Մինասանց Մախուն հորերը ցորենով, դարիով, կորեկով եւ հաճարով լիքն են, միայն յանձն չէ առնելու տայ, որով ինքն պատճառ կը դանէ Մախուցը դաւաճանել փաշային: Եւ այսպէս մի կողմից փաշայի խտտապահանջիւնելը միւս կողմից աղքատ դասակարգի քաղցածութեան դառն կրակը երկուսը միացած տանջում էին խեղճ ժողովրդեանց:

Ինչո՞ւ էք լռել, տաաց Բաբան. ինչո՞ւ չէք խօջում: Թող ձեզանից, որոնք ունեւոր են նրանք լրացնեն փաշայի պահանջը: Մախի ինչո՞ւ

ես լռել. ինչո՞ւ պատասխան չես տալիս: Զխօսելով բան չի գոյանալ, խօսելով, հաւաքելով եւ տալով կը գոյանայ: Վեց բեռը ալիւր դու լրացրու տուր, իսկ մնացեալ չորս բեռն էլ ժողովուրդը տայ, որ եւ այդպիսութիւնով էլ լրացրած կլինէք փաշայի պահանջը, որով գերադասելի կլինենք մենք խնձորէսկեցիներս այլ գիւղերի բոլոր ժողովուրդներից: Մանաւանդ փաշան այնքան անազնիւ մարդ չէ, որ աչքի առաջ չունենայ մեր լաւութիւնը եւ գնահատելով չ'վարձաւորէ մեր ժողովրդին:

Այս խօսքերը արտասանելու ժամանակ հրամանաբեր մարդիկը լսում էին եւ Տաթեւացի հայր Բարուն ասածները թիւրքերէն հասկացնում էր իրա թիւրք ընկերին:

Բարայ, տաաց Մախին, այս ինչ կրակ է, թափել ես մեր խեղճ հայ ժողովրդեանց գլխին: Դու տեսնում ես որ այժմ «նոր բերանք»¹⁾ է ամեն ամեն ինչի էլ սպառած ժամանակն է. արդեօք դու ի՞նչ մտքով և ի՞նչ նպատակով յանձրն առար փաշային մօտ որ ես կարող եմ տաւրն բեռը ալիւր տամ: Ասիր ինձ խնդրեմ, սրտեղից ես տալու: Մեր քաղցած ժողովուրդը այդ անգոյանալի պահանջը, սրտեղից կարող է գոյանացնի. քանի որ այժմ իւրաքանչիւր մարդ

1). Տեղական խօսք է. — դարուն է նշանակում, — ամեն ինչ սպառուած:

մտածում է միայն իրա քաղցած գերդաստանի
դրութեան մասին: Միթէ դու չկարողացար հա-
ւատացնել փաշային, որ այս բոպէիս ժողովուր-
դը, ուտելու ոչինչ չունի և չէ կարող կատարել
ձեր հրամանը: Ինչո՞ւ Տաթևում բոլոր հրաւիր-
ւածները քո ներկայութեամբ մերժել են փաշա-
յի պահանջը, իսկ դու խօստացել ես վճարել:
Լաւ չէ՞ր լինի, որ փոխանակ հազարաւոր մարդ-
կանց զոհելու քեզ համար՝ միայն դու զոհէիր
այդ հազարաւոր մարդկանց համար: Քո միտքդ
լաւ գիտեմ ես, դու քո փառքիդ ու պատւիդ հա-
մար ես տանջում մեր քաղցած, աղքատ ու խեղճ
ժողովրդին: Ամօթ մի քեզ նման կեղծ մարդուն:
«Գարշակեր մարդը իր գտալը միշտ իր գոտ-
կումը կպահէ»—առում է նախնեաց ասածը:
Մախուն վերջին խօսքի ազդեցութեամբ սոս-
տիկ զայրացաւ Բաբան և վերջինս պատրաստ-
ում էր Մախուն հարւած հասցնել. բայց ժողո-
վուրդն միջամտելով՝ բաժանեց իրարից և սաս-
տեց կուի լայն չափեր ստանալուն: Եւ Մախուն
ու Բաբուն իրար հետ ընդհարւելը—առիթ դար-
ձաւ «պահանջ»-ի հարցը անորոշ ժամանակով
յետաձգել: Երեկոյեան դէմ, երբ մութը վրայ
հասաւ ժողովուրդը սկսեց ցրւել և ամենքն
էլ գնացին իրենց տները:

Միւս օրն՝ դեռ վաղ առաւօտեան Բաբան
-գզրի միջոցով կրկին անգամ կանչելու եց ժո

դովրդին և ժողովեց գիւղամէջ: Կանչել տւեց նաև Մախուն:

Մախի, — ասաց Բաբան: — Դու արի ժողովրդին յորդորի և թող իրակացնէ փաշայի պահանջը: Արի խոչնդոտ մի հանդիսանալ մի այնպիսի դործի, որը ապագայում կարող է առիթ լինել ժողովրդին չարաչար տուժելու. թող մի կերպ անենք ալիւրը գոյացնենք: Դու լաւ իմացիր, որ այդ ուղղութեամբ դործելով ոչ թէ օգուտ ես տալիս, այլ ամբողջ հասարակութեան մէջքը կոտրելով տունը քանդում ես: Քանի որ վերքը դեռ լայն չափեր չի ստացել, սպեղանի (վիրաբոյժ) դիր և առողջացրու, բայց երբ որ վերքը խոր չափեր ստացաւ, իմացած եղիր որ սպանելու է: Այս պահանջն, — որը ժողովրդին պիտի զրկէ մի չնչին նիւթականից, — դու այնպէս մի անիր որ դա վերջը ժողովրդին համար տանջանք դառնայ: — Կրկնում եմ խօսքս, եթէ ուզում ես ժողովրդին բարերարութիւն անել, նրանց բեռը թեթեւացնել, ինչպէս ասում եմ այնպէս էլ արայ. վեց բեռը ալիւր դու գոյացրու, իսկ չորս բեռն էլ ժողովրդից կհաւաքենք և այսպէս էլ փաշայի պահանջը գոյութիւն կստանայ:

Բաբան հազիւ թէ վերջին խօսքը աւարտել էր, երբ այն կողմից ամբողջ ժողովուրդը միաձայն աղաղակելով կոչեցին, ճրտեղից վճա-

րենք, պատուելի մէլիք: Ենթադրենք թէ նոյնիսկ
երկու բեռն ես ուզում, ա՛յն որտեղից տանք:
Երանի մի առատ սել գար և մեր գիւղը քը-
շէր ու տանէր, և այդպիսով դուցէ կարողանա-
լինք ազատել քո ձեռքիցդ: Աստուած քո տու-
նըդ քանդի, ինչպէս որ դու մեր տներն ես քան-
դում: Տունդ կրակ ընկնի այլևի, Թութակենց
Բաբայ, ա՛յս ինչ կրակ է որ թափում ես մեզ
վերայ: Այսպէս անիծում էին ոչ միայն մար-
դիկը այլ անիծում էին նաև բոլոր կանայքը,
տղաները և աղջիկները: Այս միահամուռ ազա-
դակը, որը անէծքների և հայհոյանքների մի կոյտ
էր ներկայացնում, Բաբուն վերայ լաւ չազդե-
ցին. նա մի առ ժամանակ մնաց սառած և սզա-
ռած դրութեան մէջ. և չկարողացաւ մինչև ան-
գամ իր սովորական խրատական խօսքերը ասել:
Եւ մինչ դեռ բաբան զլխակոր մտածում էր թէ
որպիսի գիրք պէտք է բռնէ փաշայի մօտ և
ինչ սեն պէտք է տայ իր զլխին, ահա այդ իսկ
բռպէին զընդզընգալով գիւղը եկան թւով ութ
մարդիկ, իրենց հետ ունենալով չորս ջորիապան-
ներ և տասը ջորիներ. զբանք փաշայի գինւոր-
ներն էին, որոնք եկել էին Բաբուն խօսատացած
ալիւրը տանելու: Բաբան երբ որ ջորիները
տեսաւ ցաւերը կրկնապատկեցին. չէր իմա-
նում թէ ինչ անէր: Մարդկանցը ջորիների հետ
դատարկ յետ դարձնել Տաթև—փաշայի մօտ—

այդ ոչ միայն ամօթ էր՝ այլ կատարեալ մահ էր համարուած իրան համար։ Փաշայի ուղարկած մարդիկը իրենց ջորիներով ուղղակի եկան ժողովրդի մէջ։ Այս անգամ Բարան սկսեց խնդրել ժողովրդին, որ ինչ որ էլ լինի՝ թէ ցորէն, թէ դարի, թէ կորեկ, թէ հաճար գոնէ այս ամենից լինի մի կերպ անհն մէկ բան գոյացնեն որպէսզի ինքը ամօթալի չմնայ փաշայի մօտ։ Բայց արտեղից հանգանակէին։ Բարան տեսնելով, որ իւր խնդիրները ապարդիւն է անցնում, և ժողովուրդն քարի պէս լուռ կանգնել է առանց ուշադրութիւն դարձնելու իր ասածներին՝ նա մըտադրեց, որ ճիպոտների ու մտրակների ոյժով լրացնել տայ փաշայի պահանջը։ Ուստի հրամայեց ջորէպաններին և զինւորներին, որ ծեծեն ժողովրդին ինչպէս ցանկանում են առանց խնայել մինչև անգամ կանանց, հարսերին և ֆոքր երեխաներին։ Զինւորները և ջորէպանները սկսեցին կատարել Բարուն քստմեղի և դժնդակ հրամանը։ Եւ ժողովուրդը մի քանի րոպէ լըռելուց և զինւորների բռնի հարւածներն կրելուց յետոյ,—երբ համբերութիւններն հատաւ—իրանք էլ սկսեցին զինւորներին դիմադրել և միեւնոյն ժամանակ նրանց վերայ յարձակւել։ Եւ այդ յարձակումն էր որ առիթ տւաւ կռիւն լայն չափեր ստանալ, և պայքարն բոլորովէն անսպասելի անստկաղաւ, որ մարդիկ մին-

չև անդամ մոռացան այն սարսափելի և դաժան պատիժները, որոնք ապագայում կարող էին ենթարկուել դաժան փաշայի հրամանով: Կրկնում ենք որ նրանք չմտածեցին ապագայում տեղի ունեցող դժբախտութիւնների մասին, այլ սկսեցին միահամուռ կերպով և անխնայաբար վիրաւորել ու մահացու յարւածներ տալ փաշայի զինւորներին ու ջորեպաններին, որին զլուխը կտարեցին, որին կուռը, որին կրծքից վիրաւորեցին, որին քիթն ու պոունգը ջարդեցին և վերջապէս զինւորների մէջ չմնաց մէկը, որ չվիրաւորէր և արնաշաղախ չդառնար: Վերջ ի վերջոյ զինւորները տեսնելով որ իրանց կողմը յաղթած է, և որ աւելի դիմադրելով կարող են աւելի տուժել, ուստի մի առ ժամանակ կուելուց յետոյ՝ սկսեցին խոյս տալ և շտապով գիւղից հեռանալ: Բարան այդ տեսնելով նրաց յետեից ընկաւ և հագիւ կարողացաւ Նահատակ կոչւած սուրբի մօտ նրանց յետեից հասնել ու կանգնեցնել: Իսկ մինչ այդ գղիր Բաղդասարը ջորիները և զինւորների ձիերը բերաւ և տւաւ նրանց, որոնք հեծան և գնացին դէպի Տաթև:

Ջորեպանները յաջորդ օրւոյ լուսադիմին հասան Տաթև: Երբ որ առաւօտը բացւեցաւ և և փաշան քնից արթնացաւ, բոլորն իրենց վերքերն փաթաթած գնացին և ներկայացան փաշային: Փաշան տեսնելով զինւորներին և ջորե-

պանններին վիրաւորւած ու փաթաթւած բոլորովին պէս զարմացաւ և հետաքրքրութեամբ հար-
ցրեց. — Այդ ի՞նչ եմ տեսում, ի՞նչ է պատահել
ձեզ, չլինի՞ թէ վտանգի էք հանդիպել: Այդ ի՞նչ
արիւն է, որ երևում է ձեր դէմքերի և հագուստների
վերայ: Զորեպանները և զինւորները պատմե-
ցին իրենց հետ պատահած դէպքի բոլոր եղե-
ութիւնը և որպիսութիւնը:

ԲԱՐՁՐՈՒՆ ՓՆՁՆՆԵՐ ՄՅՏ ԳՆՈՒՐ ԵՒ ՄԱԽՈՒՅՐ ԶԱՐԱԽՅ- ՍԻՐ.

Բարան գիւղումը կատարւած դէպքից բա-
ւական օգտւած էր համարում իրան: Մանա-
ւանդ այլև տարակուսութիւն և դժվարութիւն
չէր զգում Մախուն և Բալլուին մահացու պա-
տիժի ենթարկելու համար. որովհետեւ առիթը
ինքնըստիքեան ստեղծւել էր: Ուստի տեղի ու-
նեցած դէպքի էզցի առաւօտեան իր թիկնապահ
Լալէյվազի հետ պատրաստւեց գնալ փաշայի
մօտ: Երբ ճանապարհվեցան, Մինասենց տան
մօտով անցնելու ժամանակ Մախին իր
տան դռանը նստած էր. «Մախի, — ասաց Բա-
րան, — պատանդդ կարիր և հագիր, ես գնում եմ
գերեզմանդ փորեմ»: Կէս օրին Բարան հասու
ճաթի և գնաց փաշայի մօտ:

— Այդ ի՞նչ կռիւ է, Բաբայ, որ կատարւել է ձեր զիւղումը քո ներկայութեամբ, — հարցրեց փաշան, Բաբուն թիւրքափայել, կեղծ — շողոթնական բարեն ընդունելուց յետոյ:

— Փաշան ապրած մնայ, — ասաց Բաբան: — Այդ գէպքի եղելութեան մասին կարող էք հարցնել ձեր զինւորներիցն ու ջորեպաններիցը. իմ ասածիս՝ զուցէ չհաւատաք:

— Ես քեզ աւելի շատ կհաւատամ քան իմ զինւորներիս ու ջորեպաններիս, — ասաց փաշան. — պատմեցէք գէպքի իսկական եղելութիւնը:

— Փաշան ապրած կենայ. — ասաց Բաբան: — Ձեր ուղարկած ահաւոր հրամանը ինձ հասած օրը՝ վերցրի հրամանը և հրամանաբեր զինւորներն ու ջորեպաններն և զնացի զիւղամէջ: Գզրի միջոցովը կանչել աւի բոլոր ժողովրդին և բերի ինձ մօտ, բոլորի առջև կարդացի ձեր հրամանը և ամենքին էլ հասկացրի զործի էութիւնը: Ժողովուրդը սիրով և ուրախութեամբ ընդունեց կատարել քո հրամանդ և պատրաստել պահանջդ: Բայց ի՞նչ օգուտ, որ Մինասենց Մախին, այն յամառ ծերունին ընդիմացաւ քո հրամանիդ և յորդորեց բոլոր ժողովրդին, որ ոչ մի բան չտան: Ուստի ժողովուրդն էլ Մախուն խօսքը լսելով սկսեցին ինձ հայհոյել: Ես ինչպէս մէլիք ուզեցի որ նրանց զսպեմ, որ չը հայհոյեն:

ընդհակառակը աւելի կատաղեցին ու սկսեցին
խփել ինձ: Ես էլ նրանց վախեցնելու համար
հրամայեցի քո զինւորներիդ և ջորեպաններիդ,
որ ձեռն ժողովդ զին, ինչպէս-դի մալալի ոյժս
էլ է կարողանայի մի կերպ պատրաստել տայի
քո պահանջդ. բայց Մախին կրկին ընդիմացաւ
և բացարձակ կերպով ժողովրդին հրամայեց թէ
ջարդեցէ՛ք զինւորներին ու ջորեպաններին և
զիւղիցը դուրս արէք: Ժողովուրդը Մախուն
խօսքը լսելուն պէս սկսեցին ջարդել զինւորնե-
րիդ. ու ջորեպաններիդ և հասցնել այդ դրու-
թեան ինչպէս որ տեսնում էք ձեր աչքերով:
Ահա կիւր արայսպէս եղաւ ինչպէս որ պատ-
մեցիք: Փաշան ապրած կենայ,—աւելացրեց
Բարան,—եթէ ուզում ես, որ մեր գիւղումը քո
բոլոր հրամաններդ ապահով կերպով կատարված
լինի, հսրկաւոր է Մախուն կեանքին մի ան-
գամից վերջ տալ. իսկ նրա կենդանի թողնելը,
որպէս չարութեամբ յղացած մէկ մայր ես թող-
նում, որ մեզ համար միշտ ֆրասակար հետե-
ւանքներ է ծնելու: Մի խօսքով կամ ինձ պա-
հիր ընծորէսկ գիւղումը կամ Մախուն պա-
հիր:

Բաբուն բախտը փայլում էր և դործը յա-
ջող էր գնում և իւր չար դիտաւորութեանը
մասամբ հասել էր. որովհետեւ Մախուն քաջ և
սիրելի որդին Բալլուն տանը չէր. նա Ղարադա-
ղի Մամմադ խանի համար երկու բեռն ցորեն էր
տարել, որի փոխարէն խանը երկու ընտիր
ջորի էր բաշխել Բալլուն: Բացի դորանից՝
իր բարեկամական ծանօթութիւնը նրանց հետ
աւելի ամրացնելու համար արդէն մէկ ա-
միս էր խանը իւր մօտ հիւրասիրում էր Բալ-
լուն: Ուստի Բաբան յիշելով Բալլուի բացակայ
լինելն փաստ դտաւ և յաջորդ օրւան առաւօտ-
եան սկսեց փաստացի պատճառներով սրմատա-
կանապէս խորացնել երկուսի կոթուտը և
չարախօսիլ ոչ միայն Մախուցը այլ աւելի
չատ Բալլուիցը: Փաշան ապրած կենայ. ի միջի
այլոց աւելացրեց Բաբան: Հիմայ ինքզ դատիր
ինձ և Մախուն և ըստայնրմ իմացիր մեր եր-
կուսի ճշմարտութիւնը և սուտը: Միթէ ի դուր
եմ ես գլխացաւանք տալիս ձեզ և առհասարակ
դանդատվում որ նրանց հարկաւոր է ոչնչացնել,
որ մեզ համար դիւղումը կասկածելի խռովա-
բարներ չմնան: Դուք ձեր ահեղ հրամանով Մա-
խուցը 10 բեռը ցորեն էք ուղղում նա մեղքում
է ձեր խօսքը, ցոյց տալով որ չունեմ և գոնէ
նպատամացոյց չէ լինում մէկ բեռնով և յրդո-
րում է բոլոր հասարակութեան, որ իրանք էլ

որի է մէկ բան չտան: Բայց ահա այսօր նա
Ղարադադի Մամմադ խանի մօտ է դանվում,
հիւրասիրութեմ է նրանից սիրով և համակրու-
թեամբ: Եւ ինչու. որովհետեւ սրանից մի ամիս
առաջ Մսխին Ղարադադի խանին համար երկու
բերք ցօեն է ուղարկել Բալլուի միջոցով, որի
երախտիքը խանը վարձատրել է երկու ընտիր
ջորիններ բաշխելով: Արդեօք արժանի՞ չէ նրա
ջորիններ, ի յարգունիս գրաւել և իրանց էլ ոչն-
չացընել տալ:

— Իմայ Բալլուն իր սանն է՞,—ասաց փա-
շան,—թէ Ղարադադունն է:

— Այս քանի օրերիս նորից խանը հիւր է
հրաւիրէ և տարել իր մօտ,—ասաց Բաբան:—
Նա գիշումը կատարված դէպքերից տեղեկու-
թիւն չունի, դեռ Ղարադադունն է: Եթէ նա
տանը ննէր գործը աւելի սոսկալի հետեանք
կունենար, փաշան ասլրած կենայ, փառք Աս-
տուծոյ, որ նա տանը չէ եղել: Նրա քաջութիւ-
նը է, անկարող եմ լեզւով բացատրել ձեզ:

— Շատ քաջ է՞.—հարցրեց փաշան:—Քանի՞
ամա կարող է լինել:

— Քսան և եօթ ամաց հազիւ թէ լինի,
փաշի ասլրած կենայ.—ասաց Բաբան:

— Ապսոս չէ այդպիսի մի երիտասարդին
կեանքից՝ զրկել,—ասաց փաշան: Նրան—
սպաւը աններելի և մեծ մեղք կլինի

ձեզ համար՝ Բաբայ, և, այդ պատճառով մեղաւոր
եմ համարում ձեզ:

— Թէկուզ մեղաւոր համարեցէք, — ասաց
Բաբան, — Թէկուզ արդար, յամենայնդ, այս ամէն
ինչ կախած է ձեր լուրջ քննադատութիւն-
նից:

Կեղծաւոր փաշան տեսնելով, որ իր խօս-
քը վատ տպաւորութիւն գործեց Բաբան վրայ,
նորից խօսքը փոխելով ասաց, շատ շորհակալ
եմ Բաբայ: Ես արդէն նոր հասկացայ չէ դուք
որքան անկեղծ և ճշմարիտ սիրտ ունք դէպի
ինձ: Հիմայ ինչ է քո սրտի ցանկութիւնը և քո
վերջին խօսքը ինձանից:

— Բաբան օգտւելով փաշայի վերջի կեղծ
շողոքրթական խօքերից ասաց, փաշան սպրած
կենայ, իմ խնդիրը ձեզանից այն է, ո մինչ
դեռ Բալլուն տանը չէ և շատ հեռու է գտնում,
տուր ինձ մի քանի ղինւորներ գնամ բռնեմ
Մախուն և շղթայակապ ուղարկեմ այստղ ձեզ
մօտ, էլ մի այսպիսի յարմար միջոց չլինի
որ պատահել է մեզ: Իսկ Բալլուն ձեռքաւե-
լու համար դարձեալ ծրագրել եմ, որին կարւ եմ
իր յօժար կամքով բերել տամ այստեղ, որն
չէ էլ կարծելու թէ իր կեանքի դէմ որիսի
թակարդ եմ լարել:

— Լաւ կլինի, Բաբայ, — ասաց փաշա: —
Հաւանալի խորհուրդ է:

Փաշայի հրամանով վեց զինւորներ ձիաւոր-
վելով Բաբուն զեկաւարութեամբ ճանապարհե-
ցան և երեկոյեան մութը բոլորովին պատած
մտան գիւղը: Բաբուն տանը զինւորները հաց
ուտելուց յետոյ գնացին Մինասենց տունը, որը
պատկից հարեան էր Թութակէնց¹⁾ և բռնեցին
ծերունի Մախուն: Ոխերով յղացած Բաբան ոչ
մի սոսկալի միջոց չխնայեց Մախուն տանջելու
համար: Նրա թիկերը կապել տաւ յետեր և յաճ-
նեց բարբարոս զինւորներին: Արդեօք էլ տառա-
պանքներ մնաց, որ անգութ զինւորները չտա-
յին խեղճ ծերունուն: Այեղարդ Մախուն օրերը
անցել էին, ոտերումը ոյժ չէր մնացել, որ ա-
բազ ընթանար անօրէնների ձիերի առջև, ուս-
տի ուժասպառ ծերունուն դանդաղ քայլելուն
համար, նրա ոտների դարշապանների կաշին բո-
լորովին պլոկեցան ձիերի սմբակների տակ:
Նրա գլխին, շինքին և խորշումած երեսին վերայ
երևում էին արիւնաշաղախ գիծեր, որոնք գո-
յացել էին մտրակների հարւածներից: Նրա ա-
մուր կապած կռները այնքան ծեծել էին, որ
էլ մատները հուալ չէին գալիս: Ի վերջոյ Մա-
խին անտանելի տանջանքներ կրելով երբ որ
հասաւ Հալիձոր²⁾ գիւղը, խնդրեց զինւորներին,

1) Այժմ էլ պատկից հարեան են:

2) Զանգեզուրի Հատիձոր գիւղն է և ոչ Ղափանին:

որ թողնեն այդ գիւղումը քոյր ունի տեսնէ։
Զինւորները թոյլ չաւին տեսնելու, երբ որ քրոջը
յայտնեցին իւր ակեղարդ հղբօրը ինչ գրութեան
մէջ գտնվելու մասին. նա մազերը փետելով. ե-
րեսը քրքրելով և սուգ ու շիւան անելով եկաւ
և փաթաթեց իւր հղբօր շինքովը ու սկսեց
դառն արտասուիլ, կրակ թափել և վայնասուն
բարձրացնել։ Քանի բոպէ գրկախառնւած երկու
ծերացած քոյր և հղբայր հեծեծանքով խեղդ-
ւած միայն արտասուում էին և չէին կարողա-
նում միմիանց մի որ և է խօսք ասել։ Զինւոր-
ները ստիպեցին երկուսին, որ բաց թողնեն մի-
միանց և բաժանւեն. բայց քոյրը չէր ուզում,
բաց չէր թողնում հղբօրը, անդադար լաց էր
լինում և կարծես թէ յոյսը կտրւել էր երկրորդ
անգամ հղբօր հետ տեսնւելուց, գիտէր որ վեր-
ջին տեսութիւնն է։ Ուստի նախազգալով հղբօր
ողբալի աղաղան, երեսը դրել էր հղբօր երե-
սին և իւր առատ արտասունքը թափում էր նը-
րա ճերմակ միւրուքին վերայ։

Բաւական է բաժանւեցէք միմիանցից, ասա-
ցին զինւորները, մտրակելով երկուսին, Ասու-
րին¹⁾ և Մախուն, բայց դարձեալ չ'բաժանւեցին
և գրկախառնւած դեռ լաց էին լինում։

1). Մախուն քրոջ տունն էր, որը Հալիձորեցի Շիրինի
կինն էր։

Նահլաթ¹⁾ սատանային դայ. այս ինչ խաթարալայ էր, որ ընկանք մէջը. ասաց զինւորներին գլխաւորը: Տօ՛ անպիտաններ ձեզ չեմ ասում, ինչո՞ւ չէք թողնում միմիանց: Կրկնեցին մտրակների հարւածները մի քանի անգամ յաջորդաբար: Բաց թողիր, քաւթառ²⁾ աղամարջան³⁾. կրկնեց դարձեալ զինւորների գլխաւորը: Հեռացիր և սառած արիւնդ ի գուր մեղ մի քրտիր: Հարւածները այս անգամ միայն Ասուրին վերայ տեղացին:

Ասուրը թողեց եղբօրը և արտասուելով քաշւեց մի կողմ:

Երբ որ զինւորները ճանապարհովում էին Հալիձորից դէպի Տաթև, այդ միջոցին Ասուրը մօտանալով գրկեց եղբօրը ասելով «Մախի, ով իմ հարազատ եղբայր, իմ ամենամերձ սիրելիս գուցէ սա լինի մեր վերջին տեսութիւնը. ինչպէս քոյր, ինչ որ մանկութեան ժամանակ քեզ եմ տւել հալալ լինի քեզ: Այս խօսքերը Ասուրը արտասաւ խառն հեծկտանքով ասելով թողեց եղբօրը և կանգնեց մի քանի քալլ հեռու:

1). Խիտ տնյաջող գէպրի կողմից յաղված բարկութեան նշովը է, որով նիւթում են չար մարդուն և չար սատանային:

2). Դա մեռելի դիակ ուտող բորենին է. որը իր արտաքին տեսքով մի շատ տղեղ դազան է:

3). Կտպիկների մեծ տեսակիցն է, ձերութեան հասնելիս այդ անունն են ստանում:

Ասուր, իմ հարազատ և ամենասիրելի քոյր,
ասաց Մախին: Մանկութեան օրերում ինչ որ
քեզ վատ խօսք եմ ասել և դիպել է քեզ, նե-
րիր ինձ: Մանաւանդ ինչ որ դու ինձ ես տւել
և ես էլ քեզ եմ տւել, թող միմիանց հալալ լինի:
Դէ մնաք բարեաւ, քո ասածի պէս զուցէ սա
հենց մեր վերջին տեսութիւնն է»։ Մախին այս
ասելուց յետոյ զինւորներին առաջն ընկաւ ու-
սկսեց արտասուելով առաջ գնալ, հազիւ թէ քաշ
տալով իր թոյլ և ուժասպառ սաները: Ասուրը
ողբալով և խաչած կոներով շարունակ նայում
էր եղբօրը ետեից մինչև որ նա մտաւ նոյն
գիւղի մօտ գանւող անտառը և անյայտացաւ
նրա աչքի տեսութիւնից: Մի որոշ տարածու-
թիւն անցնելուց յետոյ՝ երբ որ հասան Մախ-
կալ-Թութանի կոչւած կիրճը, այդտեղ Մախին
բոլորովին դադարեց և ուժասպառ ընկաւ: Զին-
ւորները սկսեցին ծեծել նրան, որ տեղիցը
կանգնէ և շարունակէ ճանապարհը. բայց ան-
հնարին եղաւ նրա տեղից կանգնելը և գնալը:

Գիտէք ինչ կայ, ասաց զինւորներից մէկը:
Սրան կենդանի մեզ են յանձնել: Որ մենք էլ
սաղ տանենք և յանձնենք փաշային: Ուստի
եթէ սա մեռնի և մնայ ճանապարհին, փաշան
մեզ բոլորիս էլ կպատժէ այն մահովը, որով
պատժելու է այս մարդին: Ուրեմն աւելի լաւ է
հերթով դնենք մեր գաւազաններին և տանենք

հասցնենք փաշային: Շատ լաւ եւ ասում, ասացին միւս զինւորները, այդպէս անկնք: Եւ այսպէս հերթով Մախուն զնկով իրենց ձիերի գաւակներին, տարան Տաթև և յանձնեցին փաշային:

Հա, դուք էք Մախին, ասաց փաշան, որ սովորեցնում էք ժողովրդին չկատարել իմ հրամաններս: Շատ լաւ, թող լոյսը բացւի եւ կիմանամ թէ քեզ հետ ինչպէս և ինչ ձեով կը վարւեմ. եւ հրամայեց զինւորներին, որ տանեն և բանատարկեն ու խիտա կերպով հսկեն, որ չը փախչի: Զինւորները Մախուն տարան վանքին փուլ և կած ձիթահանքը և այնտեղ գութանի ճմբարակով (շղթայ) կապտեցին կիսամեռ ծերունու ձեռքը ու ոտքը և ճմբարկի միւս ծայրը օղակեցին շղթային, որով բոլորովին կեռացրին և կուշ ամեցին միանգամայն ու թողին որպէս կծիկ արեգակի կիզիչ ճառագայթների տակ: Եւ այս ամենը կատարվում էր անգուլթ Բաբուն գաղտնի հրահանգով:

Միւս առաւօտեան փաշան զարթնելուն պէս հրամայեց պահապան զինւորներին, որ Մախուն բերեն իւր մօտ: Զինւորները անմիջապէս գնացին և Մախուն շղթայակապ բերին փաշայի առաջ, որը ճմբարակի ծանրութեանը չի դիմանալով կծկւեցաւ և կողքի վերայ վայր ընկաւ:

Մախին դժւք էք, կրկնեց փաշան անցեալ
երեկոյեան ասած խօսքը: Դժւք էք, որ իմ կար-
գած մէլիքիս չէք ուզում ճանաչել որպէս մէլի-
քի, և սկսում էք հայհոյանքներ տալ նրա հաս-
ցէին:—«Թող կտոր-կտոր դառնայ այն լէզուն,
որից մահ է ծնւում»: Դուք ի՞նչպէս յանդգնե-
ցիք հրամայել ժողովրդին, որ ջարդ ու փշուր
անեն իմ զինւորներին ու ջորեականներին:

Մախին տեսնելով, որ—իր անմեղութիւնը
ցոյց տալու համար—որքան խօսելու լինի իզուր
է անցնելու և աւելի էլ նեղ տեղ է ընկնելու,
ինչպէս որ արդէն ընկել է, ուստի նա իր սրտի ա-
տելութեանը—որ ունէր դէպի այդ վայրենի և անօ-
րէն ազգը—մի քիչ յակուրտ տալու համար աւե-
լի լաւ համարեց չլռել և ողորմելի մարդու նման
չդողդողալ անխիղճ փաշայի առջև: Այդ պատճառով
երբ փաշան իր ծաղրկան խօսքերը վերջացրեց թէ
չէ՝ Մախին սկսեց հայհոյել նրա ամբողջ հաւատը,
օրէնքը և Մահամէդի աղանդը:

Փաշան չկարողանալով համբերել Մախուն
թելադրած կեղտոտ հայհոյանքներին, ալեկոծւեց
կատաղութեամբ և հրամայեց դահիճին, որ կարէ
Մախուն գլուխը: Մինչև դահիճը իր եղերնական
դէրը կատարելը, Բաբան յիշեցրեց փաշային,
որ միտ բերէ երեկոյեան խօսքը ինչ որ ասել է
Բալլուի մասին:

Ի՞նչ խօսք է Բաբայ. ես գայրացած եմ:

Լաւ չէր լինի մի այսպիսի լիբր մարդուն գիւղումը գլխատել տւած լինելիւր, քան թէ բերել տայիր այստեղ և այդպէս հայհոյանքներ տար ինձ:

Փաշան տպրած կենայ, փոքր ինչ համբերիր. ասաց Բաբան: Աւելի վատթարագոյնը ետևումն է: Դուք թէև մոռացել էք բայց ես դարձեալ կ'յիշեցեմ ձեզ: Առայժմ թող արիւնդ հանդարդւի, դեռ ցնցւած է: Նախնեաց առածը ասում է, «շունը կհաջէ, բայց քարվանը կանցնէ»: Եւ տես որքան յամառ ծերունի է, որ ներողութիւն խնդրելու փոխարէն դեռ հայհոյանքներ է տալիս ձեր պայածառափայլ հասցէին և ձեր ուղղափառ հաւատին: Եւ գուցէ դուք ներողամիտ էիք լինելու և ներելու էիք դրա յանցանքը: Այժմ յոյս ունիմ կճանաչէք թէ մեզանից ով է մեղաւոր:

Մախին դեռ կողքին վերայ ընկած էր, դեռ գազանային գութն էր տիրում նրա շուրջը: Եւ արդարդատ Ասատւածը կարծէս թէ խոր քնի մէջ թափանցելով ամեն մի արդարացի գործ թողել էր գաղանաբարոյ մարդկանց դրամադրութեան տակ, զոհել էր նրանց քմահաջոյքներին, ինչպէս կուգեն այնպէս էլ կվարւեն նրանց հետ: Այդ ինչերս ես անում տեսնողդ գաղանեաց:

Փաշայի բարկութիւնը անցաւ, սիրտը մեղմացաւ: Տարէք այս լալիրշ մարդուն և այս դրութեան մէջ էլ թողեցէք մնայ իր նախկին տեղը:

Զինուորները Մախուն տարան դարձեալ ձիթահանքը, որպէս բանդատուն և թողեցին այնտեղ ու իրանք առանց երկմտելու հեռացան մօտիցը: Մեռածին վերայ ի՞նչ հսկողութիւն և ի՞նչ կասկած:

Յիշեցրէք ինձ Բաբայ, ասաց փաշան, ինչ որ ձեր կարծիքով ես մոռացել եմ:

Ես այն եմ յիշեցնում ձեզ, փաշան ապրած կենայ, որ Մախին մէկ մեռած մարմին է, դա արդէն մեր ձեռքումն է: Սակայն դրան մէկ սողայ ունի, որի համար անցեալ օրը պատմեցի ձեզ, և նա այժմ Ղարադաղի խանին մօտ է լինում որպէս հիւր: Եթէ նա գայ գիւղը և իր հօր մահւան գոյժը լսէ ու հասկանայ որ իմ միջոցովս է կատարւել սոյն սպանութեան գործը, հաւատացած եղիր, որ իմ ամբողջ տոհմիս ժառանգներին նա միանդամից սրի կքաշի և բուլորին էլ կտոր-կտոր կանէ: Նա մի այնպիսի ինքնավստահ հերոս է, որ մէկ զիշեր առանց երկիւղ կրելու կգայ, կմտնէ վրանդ և քեզ կը մորթէ: Դուք անծանօթ էք չէք ճանաչում թէ նա ինչ պառուղ է և ինչ սրտի տէր է: Իսկ ես նրա ճանաչում եմ իմ հինգ մասներիս նման,

որովհետեւ նա մեր ոչ թէ գիւղացին է այլ պատկից հարեանն է: Թեթեամիտ և գիւրաթէք փաշան Բաբուն համար մոմից շինած մի պատ-
րոյզ էր դարձել, որ կողմի վերայ ուզում էր
այն կողմի վերայ էլ ծռացնում էր նրան: Ծերունի
Մախին կիսամեռ եղաւ այն ժամանակ, երբ
դահիճը դանակը յետանին քսելով եկաւ որ գըլ-
խատէ իրան: Բաբան հասկանում էր, որ Մա-
խին երկիւղից կիսամեռ է եղել, աշխատում էր
որքան կարելի է հօրը կենդանութեան օրով և
աչքին առաջին աչքերը հանել սոյ Բալլուն,
որով իր թշնամութեան ծարաւը Մախուց առած
տեսնէր: Ուստի այնպէս էլ եղաւ. որովհետեւ
Բաբան փաշային իմաց էր արել որ Մախին իւր
անունով և ազգանունով մէկ կնիք ունի եթէ
մօտը դանէ Բալլուն շատ հեշտութեամբ Տա-
թե կրերեն և ինչպէս էլ կուզեն այնպէս էլ
կվարեն նրա հետ: Ուստի փաշան հրամայեց
զինւորներին, որ Մախուն զրպաններն պարտեն
տեսնեն կնիքը մօտն է առնեն և բերեն: Բա-
բան թոյլ չաւաւ զինւորներին որ գնան կնիքը
բերեն, այլ խնդրեց փաշային և ինքը գնաց:
Քանի բոլորէից յետոյ եկաւ Բաբան իր հետը
բերելով Մախուն կնիքը: Այն բոլորէին երբ Բա-
բան ուզում էր կնիքը քոյց տար փաշային,
հէնց նոյն վայրկեանին էլ Թութակենց տնիցը¹⁾

1). Բաբան պատւիրել էր իրենց տնեցիներին որ Բալլուն
Ղարաղաղից վերադառնալուն պէս իրեն յայտնեն:

մնորդ եկաւ և յայտնեց որ Բաղլուն Ղարադաղից արդէն եկել է գիւղը: Բաբուն ուրախութեանը չափ ու սահման չկար, նա արդէն իւր ամբողջ նպատակներին հասած էր համարում իրան: Ուստի վանական հայերից ձեռք բերաւ փոքր ինչ թղթի կտոր ու սկսեց Մախուն լեզւիցը գրել Բաղլուն վերայ հետեւեալ կեղծ նամակը. որի բովանդակութիւնը ըստ աւանդական պատմածի, Դաւիթ քահանայ Տէր-Յարութիւնեանցին, այսպէս է եղել չնայելով ոճերի փոփոխութեանը այլ յենւելով մտքի ուղղութեանը:

«ՍԻՐԵԼԻ ՈՐԴԵԱԿ ԻՄ ԲԱԼԼՈՒ»

Նախ ընդունիր գորովագութ հօրդ անկեղծ սրտի ողջոյնը: Որդի, գիտեմ որ տարակուսութեան մէջ ընկած կլինես. որովհետեւ ինձ Տաթև բերելու միջոցին դու տանը չէիր, որ իմանայիր թէ ինձ ինչու համար բռնեցին կամ թէ իմ մեղքս ինչ էր, որով ինձ մատնեցին փաշային: Դեղ քաջ յայտնի է, որ ամբողջ ժողովրդի մէջ մէկ թշնամի չունենք բացի Թութակենց Բարուցը: Եւ ինչն է նրա թշնամութեան պատճառը. այն է որ ժողովուրդը մեղ սիրում է և մեղ ընդունում է: Եւ այդ մասին Բաբան ինձ մատնել էր փաշային որպէս թէ ես ժողովրդին ծրից¹⁾ հանող մէկ խռովաբար մարդ եմ, և գիւղումը ես ժողովրդին յորդորում եմ, որ Բաբային վերայ, փաշայից ուղարկած հրաման-

1) Ծեր, Զանգեզուրի ժողովուրդը դաթանի կամ տրօրի ակօսին է ասում. բայց խօսքի գործածութեան մէջ փոխարինում է ուղղութեան:

ներին չլսեն և չկատարեն նրա ոչ մի պահանջը: Ահա այսպիսի չար մտքերով յղացած ծնած է եղել ինձ վերայ թէև. սակայն փառք հազար անգամ Երկնային Դատաւորին, — «հախը նահախին չտւաւ» — (այսինքն անմեղը մեղաւորի փոխարէն չզոհեց) և մահացու մատնութիւնից Ինքը ազատեց: Եւ դու բոլորովին անհոգ մնայ, որդեակ, որ արդէն ես ազատւած եմ, որովհետեւ փաշան քննութեան ենթարկեց ինձ և Բարուն, Բարան մեղաւորեց իրան սուտ ամբաստանութեան համար, որով կարելի է մահւան պատժի ենթարկել: Ուստի ես ուխտադիր եմ եղել Տաթևի վանքին, որ եթէ ազատւելու լինեմ Բաբայի վռանդաւոր մատնութիւնիցը, մի մատաղ պէտք է անեմ նրա տակին, որ վանքը ինձ աղատել է, և պէտք է մատաղ անեմ: Այս թուղթս քեզ հասնելուն պէս իմ պատւերիս համաձայն կպատրաստես մէկ բեռը թաժայ հաց իրան իւղեղէն թխւացքով և այլ պաշարներով: Կ'վերցնես քսան և մէկ փահնարադ: Բոլոր այստեղ աջահամբոյրի, խաչահամբոյրի և պատարագ մատուցանելու համար: Կառնես մի հատ զօջ: Դու կհեծնես քո ձին²⁾, թխւացքը կբռնես մէկ ջորուն իսկ միւս ջորին էլ ծառան կհեծնէ և չմոռանաք, որ կուպրուններից երկու հատ վերցնէք ձեզ հետ և բերէք Ասուր բիրուն³⁾ տնիցը երկու կուժ գինի բերէք: Եւ այդ պատրաստութիւնով շուտով կըզաք Տաթև: Մնամ քեզ անհամբեր սպասող քո հայր՝ «Մ. Մ».

Նամակը գրելուց և աւարտելուց յետոյ Բարան հանեց Մախուն կնիքը թաթախեց թա-

1). Պարսից փող էր և արժէր ոսուի այժմեան 15 կոպէկը:

2). Որպէս-զի ձին և ջորիններ արքունիք գրավէին:

3).. Հօրաբոյր:

նաքովը և կնքեց նամակի տակին, որտեղ հարկաւոր էր անել Մախուն ստորագրութիւնը: Կնիքի վերան փորագրած էր երկու «Մ»-էն տառ, որ նշանակում էր Մախի Մինասեանց:

Բաբոն նամակը տարաւ փաշային մօտ, կարգաց և բովանդակութեան միտքը թարգմանեց թիւրքերէն ու նրան հասկացրուց: Միայն խնդրեց փաշային, որ նա իրան ձեռքով յանձնէ մէկ հայի և իր հրամանով ուղարկէ պատկանելոյն վերայ: Փաշան կանչեց Ագիւլեցի Թամրազ անունով մէկ հայի, որ Բաբուն նման գաւաճան էր ճանաչվում հայերին մասին: Նամակը յանձնեց և խիստ պատւիրեց նրան, որ առանց որ և է մէկին ասելու և բերանից թռուցումանելու կտանի ինձորէսկ և կտայ Մինասեանց Բալլուին: Իսկ եթէ Բալլուն հարցնելու լինի թէ այս նամակը ով է ուղարկել, կասես Մախին է ուղարկել: Բաբան չբաւականացաւ փաշային Թամրազին տւած խիստ պատւերներովը, նա հեռացաւ և ճանապարհին վերայ մի տեղ առանձին սպասեց մինչև որ Թամրազը իրան հասաւ: Գուցէ թէ Բալլուն հարցնելու լինի հօրը այստեղի գրութեան մասին, — պատւիրեց Բաբան, — դու կասես, որ Բաբան մեղաւոր գտնեցաւ և գուցէ փաշան նրան պիտատել տայ: Իսկ Մախին ազատւած է, որովհետև փաշայի մօտ նա արդարացաւ Բաբուն գաղտնի գաւաճանութիւնիցը:

Այսպէս խօսիր, որ համապատասխան լինի նամակի մէջ գրածներին»:

Արդէն երկու օր էր, որ Բալլուն Ղարադաղից փերագառձել էր տուն: Եկած օրը նա խիստ հարց ու փորձ էր արել թէ բարեկամներից, թէ ժողովրդից և թէ իրենց տանեցիներից, սակայն ոչ մէկը հաստատապէս բան չէին ասել նրան, չնայած որ ոչ ոք Մախուն հետ կատարւած վերջին դաժան դէպքի մասին ոչինչ չէր իմանում:

— Ասացէք ինձ, տպօրը¹⁾ ինչու համար են տարել փաշայի մօտ, ամենախիստ ստիպողութեամբ ասաց Բալլուն: Ես ուզում եմ ճանապարհւել դէպի Տաթև:

— Մենք էլ չգիտենք ինչու համար են տարել. — պատասխանում էին տանեցիները:

— Միթէ դուք չգիտէք թէ ինչու համար են տարել և ով է տանել տւել:

Տանեցիները Բալլուի բարկացկոտ բնավորութիւնը հասկանալով դրականապէս ոչինչ չէին ասում. մի գուցէ կռիւ բարձրահայ թութակենց ժողանդների դէմ և տեղի տայ արիւնահեղութեան: Ահա այս էր տանեցիների կարծիքը, չնայելով որ նոյնպէս տանեցիներից ոչ ոք կարծիք

1). Ա.դեր. — հայր է նշանակում: Այս խօսքը դարձ ենածում գլխաւորապէս Զանգեզուրի, Ղափանի և Արցախու գաւառների ժողովուրդները: Հաւանական է տպեր խօսքը արաբացոց «արու» խօսքի կամ բաժանւած մասը լինի կամ աղաղամք, որովհետեւ արաբացիք հօրը արու են ասում:

չէր անում, որ Բաբան այն աստիճանի կատա-
ղութեան կհասնէ, որ մահւան պատժի կենթար-
կէ ծերունի Մախուն, և Բալլուին մինչև ան-
գամ: Մի խօսքով, թէև Մինասեանցների մէջ
խելօքը, աշալուրջը և հեռատեսը Բալլուն էր և
լաւ հասկանում էր, որ Թութակենց Բաբան ի-
րենց ամենաոխերիմ թշնամին է և բերանացի
կոխներում իրանց դէմ միշտ յայտնել է իրան
ծայրահեղ թշնամութեան վերջին եղերնական
չար միտքը, ասելով «մէկ օր ես կուլ եմ տա-
լու ձեզ նման երկու ամեհի վիշապներին և ու-
րանամ», սակայն նոյնիսկ Բալլուն չէր սպա-
սում, որ կարող էր կատարւէր Բաբուն իրենց
կեանքի դէմ առհասարակ կոխներում բորբոք-
ւած սրտից արտադրւած այն թոյլ սպառնալի-
քը: Որը ուշադրութեան չառնւելով դառնար այն
քստմնելի մահւան չարագործութիւնը, որ կա-
տարւեցաւ իր հօր Մախուն և իրան վերայ: Ե-
թէ Բալլուն Տաթևում իր հօր վերայ կատար-
ված դէպքից տեղեկութիւն ունենար նա ան-
պայման խնձորէսկում կջնջէր Թութակենց ամ-
բողջ ազգատոհմին: Յամենայն դէպս դեռ ինքն
իրան մօտալուտ մահւան համար ոչինչ չգիտէր:
Եւ մինչ դեռ տարակուսութիւնը ստիպում էր
Բալլուին, որ երբորդ օրվան առաւօտեան ճա-
նապարհւէր դէպի Տաթև, նոյն երեկոյեան Բալ-
լուի մահւան հրաւերը Ազուլեցի Թամրազը ծո-

ցումը դրած եկաւ Մինասենց տունը: Դաւաճան
Թամրազը ձիւցը իջնելուն պէս իսկոյն Մինա-
սենց ծառան հասաւ և բռնեց նրա ձիու սանձը
ու տարաւ սրահին տակին կապեց և սանձը բե-
րանիցը հանելով մի խորով կանաչ խոտ դրեց
ձիու առջև: Ձին սկսեց խոտը ուտել: Իսկ Բալ-
լուն դուրս գալով տնիցը մօտեցաւ և վայելուչ
կերպով հիւրին հրաւիրեց տարաւ տունը և
պատւասիրութեամբ նրան նստացրուց սփռած
գորգի վերայ:

Բարով էք եղել, ասաց Բալլուն: Էս տունը
քեզ փեշքեշ:

Շնորհակալ եմ. ասաց Թամրազը: Աստուած
վայելչութիւն տայ այս տանը ապրողներին:
Բալլուն պատւիրեց տանեցոյց, որ հաց բերեն,
հասկանում էր, որ ճանապարհ եկած մարդը
քաղցած կլինի:

Իսկոյն սուփրան բերին գցեցին ու սկսե-
ցին հաց ուտել: Քանի բոպէից յետոյ երբ սու-
փրան վերցրին, Թամրազը նամակը ծոցից հա-
նեց և տւաւ Բալլուն: Բալլուն նախ կարգաց
նամակի երեսը, որ գրած էր այսպէս,—«Ի
«գլխին Խնձորէսկ, ժամանեացէ զայսնամակս ի
«ձեռն ծնողասէր որդւոյ իմոյ Նալլու Մինաս-
«եանցին, առաքեալ է վասն կենաց քոյ աղօթա-
«րար հօրէ Մախի Մինասեանցէ ուրախ ժամու:
Նամակի երեսը կնքւած էր նոյնպէս Մախուն

կամ հաւատանք երազների կատարվելուն, քարը քարի վրայ երբէք չի կանգնիլ. դրանք բոլորը ոչինչ բաներ են, ասաց Բալլուն: Դու ինձ այն ասիր, լաւ գինի ունեա երկու կուժ ինձ տաս վանքը տանելու համար, որովհետեւ եղբայրդ գըրել է թէ մատաղ եմ անելու, կգաս Ասուրի տանիցը երկու կուժ լաւ գինի կբերես:

Լաւ գինի շատ ունեմ, ասաց Ասուրը. միայն չիրտս անհանգիստ է ձեր կողմանէ, որ գըրում էք Տաթև: Սրանից չորս օր առաջ էլ իմ եղբօրս տարան և ես նրան այնպիսի դրութեան մէջ տեսայ, որ չեմ կարող լեզւով պատմել: Լաւ էր իմ աչքերս քօռացած լինէր քան թէ այն դրութեան մէջ ես նրան տեսած լինէի: Եւ ես չեմ հաւատում, որ նա կենդանի լինի. անպայման մեռած կլինի:

Այ Ասուր բիբի, ոչինչ էլ չէ լինելու միամիտ մտայ, միթէ վանքը չի կարող նրանց պատիժ տայ, որոնք ուզում են իրեն ուղղափառ ուխտաւորներին պատժել, ասաց Բալլուն: Ես միանգամայն փստահ եմ, որ Տաթևի սուրբ օջախը մեզ կօղնէ:

Բալլու, դու երեխայ չես, արդէն քսան և եօթ ամաց ես, միթէ քո միտդ չէ գալիս, որ Փաթալի խանը եկաւ վանքը թալանեց և տարաւ բայց վանքը նրան ոչինչ չի արաւ: Նոյնիսկ հիմայ տեսնում ես, որ Հաջալի փաշան նստել է

մէջը և ամեն տեսակ ասպականութիւններ է կատարում, իսկ վանքը նրան ոչինչ չի ցոյց տալիս: Երկար խօսելու ժամանակ չէ, Ասուր բերի, ասաց Բալլուն, կարասը բաց արայ գինին չափենք տաննեք:

Ասուրը Բալլունն տարաւ գինետունը, բացեց կարասի բերանը և որքան հարկաւոր էր չափեցին կուպրունների մէջ և դուրս եկան: Յետոյ Ասուրը հաց պատրաստեց դրեց առաջները, գնաց գինի բերեց նոյնպէս դրեց մօտները կերան խմեցրն և վերկացան ճանապարհեցին դէպի Տաթևի վանքը: Այդ միջոցին Ասուրը մօտեցաւ գրեց Բալլունին, կրկին անգամ համբուրեց նրա ճակատիցը, աչքերիցը, և թշերիցը ու սկսեց լաց լինել և առատ արտասուքներ թափել:

Մի լացիւր Ասուր բերի, ասաց Բալլուն, էգուց չէ միւս օրը ողջ և առողջ դալու ենք քեզ մօտ և մատաղի մսիցը քեզ համար մի լաւ բաժին եմ բերելու: Անհոգ մնայ սչինչ էլ չի լինելու, Աստուած ողորմած է, մի լացիւր: Փոխանակ ուրախանալու լաց ես լինում: Ուրախ մնայ մի տխրիւր: Մնացի՞ք բարեւաւ:

Ուրախ էր Բալլուն: Նա իր կեանքի դէմ Բաբուն ծրագրած դաւադրութեան մասին տակաւին ոչինչ չգիտէր և չէր էլ երեւակայում: Երկու տարեկան անմեղ ու անարատ զօշին վիզը

մէկ նախշուն և անլուա՝) Թաշկինակով կապած
գնում էր առջևներին, իսկ ջորուն մէկը բար-
ձած տնային հարուստ պաշարեղէններով, միւս
ջորին բարձած գինով: Իսկ ինքն էլ նստած ե-
րէք տարեկան նոթոյդի թամբին, ծառան յետևից
գցած և երկուսն էլ ոտքից ցզլուխ զինւած զը-
նում էին ուրախ և ապահով: Արեգակը
բուսական բարձրացել էր երբ որ հասան Սա-
տանի:²⁾ կամուրջի լանջերի զլուխը, որանդ
ընկնելու էին Տաթևի առջև դանւոյ տափարա-
կի եզերքը և վանքը երևալու էր ոչ այնքան
հեռու իրանցից, հէնց այնտեղ երկու կողմից
դուրս եկան Բաբուն Թագցրած դարանակալ զին-
ւորները և բռնեցին Բալլուն իր բոլոր ունեցա-
ծով, որին շրջապատւած տարան փաշայի մօտ:
Այնտեղ էր և Բաբան դաւադիր շարագործը:

Փաշան նայելով Բալլունի արդաքին գեղեց-
կութեանը, ափսոսաց և ասաց—«էլա բալլա
սան քի բալլու սան»—այսինքն յայտնի ես որ
յայտնի ես. և իրաւ, Բալլուն արտաքին կողմից
հազաւորւաւ տիպ էր ներկայացնում և անպակաս

1). Հին հայոց ժողովրդների մէջ մատաղացուի համար
կազմվում էր այն սրբազան դադափարը, որ մատաղացուն փոխա-
րինում էր Հայր Աբրահամի որդի Իսահակին, որը զօհվելով պսակ-
վում էր Առաուծոյ սուրբ կամբի հետ: Իսկ Թաշկինակը վզին
կապելը Իսահակի ամուրի լինելու և մաքրակենցաղ լինելու անա-
րատութեան նշանակութիւն ունէր, որպէս թագ որ այժմ գնում
են երկու կոյսերի գլխին և յետոյ պսակում:

էր սնւած: Նա բարձրահասակ, յաղթանդամ, լի-
անձն և գեղեցիկ էր: Նրա բոլոր անդամների շա-
փերը հաւասար էին միմիանց և մէկը միւսից եր-
բէք աւել չէր: Աւելի շատ գեղեցիկ էին նրա
աչքերը և ունքերը: Մանաւանդ շատ ամուր
և յարմար կազմուածք ունէր իրանը՝ տղմարդա-
կան ուղիղ գիրքով: Հայկական տիպի յատուկ
գծագրութիւնները արտայայտում էին նրա հո-
դու վեհութիւնը, որտի անվեհերութիւնը և ան-
վեհերութեան անփոփոխ բնաւորութիւնը:

Բաբայ, Բալլուն սա է, որից բամբասելով
խօսում էիր, ասաց,— փաշան:— Սա շատ ջանել
է երևում, չնայած որ բարձահասակ է և յաղ-
թանդամ:

Այո, շատ ջանել է. փաշան ասլրած կենայ.
տաց Բաբան Քսան եօթ տարեկան հազիւ թէ
լինի: Դրա ամենատուոյց ժամանակն է: Մանա-
ւանդ հաւատացնում եմ ձեզ, որ դա ամեն մի
գործի մէջ առաջագիմուդ է և ոչ յետադիմուդ:
Չափազանց քաջ է և հմուտ: Ձեր ամբողջ զին-
ւորների մէջ չի կարող լինի զրա նման մէկը,
որ վարժ և դիւրաշարժ լինի թէ հրացանաձգու-
թեան և թէ սրածութեան գործում: Պատերազ-
մական արիւնհանդ գործերը զրա համար, հար-
սանեաց մէջ որպէս զանազան յեղնական դերեր
կատարել: Այսուամենայնիւ այսքան բարձր յատ-
կութիւնների հետ ունի նաև անհուն սխալահու-

Թիւն, ուր մէկ օր պէտք է ոտերի տակ գցէ և շարդէ իր տիրոջ գլուխը: Զգուշացնում եմ ձեզ վաղօրօք, որ գրան կենդանի թողնիլը ձեզ համար մահ է բերելու:

Բաբայ, դու ինչ թոյն ունես թափիր միայն Մախուն գլխին, ասաց փաշան. իսկ այս սլատանին ափսոս է թողնում եմ կենդանի և որպէս կալանաւոր միշտ կպահեմ իմ զօրքերիս խիտ բանաւորութեամբ և կթողնեմ խիտ հսկողութեան տակ, ոչ բաց կթողնենք զայ գիւղը և ոչ քո հանգստութիւնդ կխանգարէ:

Փաշան ասլրած կենայ, ասաց Բաբան: Դուք լօրտին, սպանում էք, իսկ թունաւոր չար օձին կենդանի թողնում: Ես խնդրում եմ և կրկին անգամ խնդրում եմ ձեզ, որ կամ ինձ վերջացնես կամ այդ երկուսին: Դրան եթէ կենդանի թողնես հանգիստ չի մնալու և իր չարագործութիւններով ոչ միայն վերջ կտայ մեր ազգատոհմին, այլ որպէս մի շահմար¹⁾ օձ մի գիշեր սողալով դալսւ է վրանդ և ձեր կեանքին վերջ է տալու: Դուք եթէ ափսոսում էք Բալլուին, — աւելացրեց Բաբան, — և մեղք էք համարում սրան սպանելը, թող սրան մեղքը ինձ հետ լինի. իրաւունքը ինձ տէք և ես ինչպէս կուզեմ սրանց հետ աջնպէս էլ կվարւեմ:

1.) Շահմար. — օձերի կարմիր տեսակն է, զեղեցիկ լինելուն համար «Շահ-մար» են անուամբ, — որ նշանակում է օձարքայ:

Իրաւունքը քեզ տւի Բաբայ, ասաց փաշան, և մեղքը նոյնպէս քեզ տւի. ինչ որ ուզում ես այնպէս էլ վարւիր դրանց հետ:

Բաբան հրամայեց զինւորներին, որ Բալլուին տանեն հօրը մօտը էլի շղթայակապ անեն և գիշերը խիստ հսկեն վերան մինչև որ լուսանայ:

Զինւորները խիստ կատարեցին Բաբուն չար հրամանը և Բալլուին տարան ձիթահանքը իր հօրը մօտ և ոտք ու ձեռքը խիստ կապտեցին դարձեալ գութանի ճմբարակով: Զինւորներից մէկը սկսեց հսկել երկու անմեղ կալանաւորների վերայ, որոնք զոհւում էին Թութակենց Բաբուն փառասիրական սատանայութեանը և իրանք հեռացան: Մախին հեկեկալով լուռ լաց էր լինում, նրա արտասուքը թափւում էր իրան ալեզարդ միրուքին վերայ:

Ապեր, ասաց Բալլուն: Այս ի՞նչ սոսկալի փորձանք էր, այս ի՞նչ պատուհաս էր որ պատահեց քեզ ծերութեան հասակում:

Մախին հաղիւ կարողացաւ այս երկու խօսքը ասել, որովհետև լացը նրան խեղդում էր: Ա որդի գո՛ւ ինչու համար եկար այստեղ, չէ որ քեզ բերել են որ ինձ հետ միասին գլխատեն: Վա՛շ, վա՛շ, վա՛շ: Ա որդի ինչո՞ւ իմ տունս քեզանով քանդեցիր և ծուխս կտրեցիր: Իս ինչ

ցաւ էր, էս ինչ կրակ էր որ Թափեցիր իմ գլխին:

Ապեր, միթէ էս նամակը դուք չէք ուղարկել, ասաց Բալլուն: Ձէ որ նամակը ձեր լեզուիցն է գրած. միթէ ես կարող էի չհաւատար:

Նամակը Թութակենց տղամեռ Բաբան է գրել. ասաց Մախին:

Ուրեմն արդէն բանը բանից անցել է պրծել էլ ինչ կարող ենք անել: Երևի մէջ ճակատադիրն այսպէս են գրել. ասաց Բալլուն: Երևի մենք Աստուծոյ մօտ մեղաւոր ենք ճանաչուած իսկ Բաբան արդար է, որ այս բոլորիս մեր կեանքի թէլը յանձնել է Թութակենց Բաբուն նման մի անիրաւ դաւաճանի: Եւ այսպէս հայր և որդի տխուր և ողբալի խօսակցութիւններ էին անում միմիանց հետ:—

Մախուն և Բալլունին համար շատ երեկոյներ էին միմեկի և շատ առաւօտներ էին բացել, բայց բոլորը անգործ և խաղաղէին միմեկի ու լուսացել և ոչ մի երեկոյ ոչ մի առաւօտ երբէք այնքան տրտմալից չէին որքան այս վերջին երեկոն էր: Այս երեկոն շատ տրտմալից և սգաւոր էր. իսկ սրան բացւող առաւօտը մահահրաւէր էր: Սոցա կեանքի համար ծագող ար-

շալոյսը պիտի թագնովէր սև տմայերի մէջ և այլևս
չէր ծագելու արփիահրաշ ճառագայթներով: Եւ
բացւեց առաւօտը, Մախուն և սլատանի Բալլուին
վերջին եղերնական տխուր և սև առաւօտը:

Հաջալի փաշան դարթնեցաւ խոր քնից:
Հագնւեցաւ, լուացւեցաւ և սկսեց կատարել ա-
ռաւօտեան նամաղը: Նամաղը աւարտելուց յե-
տոյ նստեց մի աթոռի վերայ: Սպասաւորը
նարգիլան¹⁾ ըբեց դրեց առաջը և նա շարու-
նակեց ծխել: Ծխեց նա շատ երկար և խորին
մտախոհութեամբ և այնքան երկար մինչև որ
ծխախոտը բոլորովին մոխիր դարձաւ: Փա-
շան սթափւեցաւ խորին մտածողութիւնից և
պատուիրեց կրկին անգամ պատրաստել նարգի-
լան:

Նարգիլայի երկրորդ պատրաստութեան ժա-
մանակ Բաբան եկաւ փաշայի մօտ, գլուխ խո-
նարհեցրեց և կողքին կանգնեց: Փաշան նստած
էր մի աթոռի վերայ ինչպէս որ ասելենք, իսկ
նրան շրջապատել էին իրան զօրքը և զօրապետ-
ները: Փաշայի հրամանով բանակական փողա-
ծուները սկսեցին փչել իրենց փողերը, որով
յայտարարում էին որոտան գետին և Տաթևի
խուլ ձորերին, ու անտառներին երկու անմեղ-
ների վերայ զրպարտութեամբ կատաւող եղեոնա-

1). Ծխամուրճ է, որին թուրքերը սուլուզայլան էլ են ա-
սում:

գործութեան որպիսութիւնը և ձորերը, սարերը, անտառները իրենց տխուր արձագանքներով պատասխանում էին փողերի հնչիւններին: Երկու անմեղ զոհերի սգաւոր լուրը քանի օր առաջ արգէն տարածւել էր սիւնեաց դաւառներում, որով և դաւառների իշխանաւոր անձինքները հաւաքւել էին Տաթև և հանդիսատես էին լինում կատարւող գործողութիւններին: Բաբան հրամայեց ղինւորներին, որ գնան և ձիթահանքից արեան ասպարեղի մէջ բերեն ծերունի Մախուն և պատանի Բալլուին: Չարագործութեան ասպարէզը արգէն յանձւած էր Բաբուն և նոսրիանդամայն պապակուած էր Մախուն և Բալլուն արիւնը խմելու ծարաւով, որպէս-զի յագուրդ տոյ իրան վերջիններիս գէժ ունեցած թշնամական քաղցած նպատակին:

Դեռ անընդհատ հնչում էին բանակական փողերը և դղրդում էին մերձակայ լեռները: Բաբան հրամայեց արձակեցին երկու անմեղների կապանքները, և մէկ-մէկուց մի քանի քայլ հեռու չսքեցնել տւեց իրարու յանդէպ: «Ջալլաթ» (զահիճ) կոչեց Բաբան: Ջալլաթը դանակը յետանին քսելով եկաւ կանգնեց ասպարէզում: Հանիւր այդ գարշելի արնաբաժի աչքը, որը Խընձորէսի գիւղի դիսաւոր խռովարարն է:

Դահիճը բռնելով Բալլուի երկար ու գանգուր մազերիցը թեքեց ետինն վերայ և դանա-

կի ծայրովը սկսեց հանել նրա աջի աչքը: Մա-
խին չհամբերելով որդուն վերայ կատարելիս
քստմանի գործի ազդող վշտին և ուշաթափ եզաւ:
Բաբան հնար գտաւ նրան ուշքի բերաւ և կրկին
չոքեցնել տալով ուղղացրեց: Մախին աչքերը
հուփ կալաւ որ չտեսնէ Բալլուն վերայ կա-
տարւող սղբալի գործը: Բաբան տեսնելով այդ,
խսկոյն վրայ հասաւ և Մախուն աչքերի կողերը
բարձրացնելով, տաաց, ուր ես աչքերդ խփում,
Մախի: Նայիր և աչքովդ տես, որ քո սիրած եւ
քաջ որդուդ աչքերը հանել եմ տալիս: Բալլուն
է, Մախի, որով շատ վատահ էիր: Բալլուն մի
աչքը հանւեցաւ: Այժմ դահիճին հրամայեց, որ
հանէ Մախուն աչքը: Դահիճը վրայ հասաւ նոյն
պէս Մախուն աչքը հանելու: Բալլուն նոյնպէս
իրան առողջ աչքը հուպ կալաւ որ հօրը աչքի
հանւելը չտեսնէ: Բաբան վրայ հասաւ և նոյն
պէս բացեց Բալլունի աչքը տանելով. «Բալլու, քո
հայր Մախին է, այ, աչքովդ տես, որ աչքը հա-
նել եմ տալիս: Հիմայ իմացիր թէ քաջը ով է,
ի վերջոյ աչքերը հանել տալուց յետոյ զլխա-
տել տւեց և երկուսին, որոնց գիակաները սղան-
ւած տեղը երեք օր ֆնալուց յետոյ հազիւ իրա-
ւունք տւաւ Տաթեւի քահանաներին եւ վանա-
հայրերին, որ թաղեն: Տաթեւի հոգեւորականնե-
րը նրանց մարմինները ամփոփեցին վանքին
հանապատհին վերայ, որ անց ու դարձ անողնե-

ըլ ողորմի տան: Երկուսին գերեզմանների վե-
րայ գցած է խոյաձեւ քարեր (ղօշքարեր): Մա-
խուն տապանաքարի արձանագրութիւնը բը-
նութեան հարւածներէց 'փչացել են. իսկ Բալ-
լուինը մնում է և կրում հետեւեալ կարճ խօսքե-
րը «Այս է տապան Մախուն որդի Բալլուին,
ՌՃՀէ Թւին հայոց»:* Թիւր սխալ է դրած, ո-
րովհետեւ այդ անցքը կատարւել է 1729 թ.
փրկչ. հայոց պէտք է լինի 1179 թւին:

x) ~~Այս տապանը քանդուած է~~ իսկ 6/28 5000

ԲԱԼԼԱՅԻ ԺԱՌԱՅԻ ԱՋԱՏԻՐԸ

Երբ որ դարանամուտ զինւորները յան-
կարժ բռնեցին Բալլուին, բռնեցին նոյնպէս և
ծառային: Սոված գայլերի նման իսկոյն ցրիւ
տւին ջորիների բեռները ու սկսեցին լափել
այն ազնիւ թխւածքը. որ պատրաստւած էր
սուրբ սեղանի համար: Բալլուի նժոյգը,
ջորիները և զէնքերը բոլորը խլուեցան իսկ
ծառային տարան Տաթևի գիւղը և գցեցին
մի ախոռատան մէջ դուռը փակեցին: Կալա-
նաւորութեան երկրորդ օրվայ երեկոյեան մէկ
տիրացու զնաց գէպի այդ ախոռատունը և մօ-
տեցաւ այն տրիճակին, որով մէջի աղբը գցում
էին դուրս: Այգտեղ տիրացուն այնքան նստեց
մինչև որ մթնեց և բոլորովին զիշերացաւ: Գը-
լուխը տրիճակովը ներս մտցրեց և հագիւ լսելի

ձայնով կանչեց երկու օրւայ քաղցած բանդար-
կեալին. — «այ տղայ էյ, այ տղայ, մի վախիր
հայ եմ: Եկ, եկ: Եկ այստեղով քեզ դուրս հա-
նեմ, խեղճ ես փախիր և ազատիր քեզ, եկ»: Ծառան տեսնելով և հասկանալով, որ իրան կան-
չողը հայ է, մօտեցաւ տրիճակին: Այդ սով ես.
ով աստուածասէր մարդ, հայ ես:

Հայ եմ, հայ եմ, անհող մնայ, ձեռքդ տուր
ինձ:

Բանտարկեալը ձեռքը տուց տիրացուն,
որը խելոյն դուրս քարշեց և տարաւ իր տունը,
լաւ հաց ուտացրուց ջուր խմացրուց և մի
քանի հաց էլ դրեց ծառային զբաղնումը.
դէ արի ետեիցս, ասաց տիրացուն և ճանա-
պարհեց Տաթև գիւղի մի խուլ անկիւնովը
գէպի Հալիձոր, Շէնհեր, Խոտ և Խնձորէսկ
տանող ճանապարհը, ուր մի քանի բոպէից յե-
տոյ նբանք արգէն գանձում էին վաճիւրից գէպի
սատանի կարմուրջը իջնող ճանապարհի ծայ-
րումը, որը «Սատանի եօթիշի» գլուխ է կոչ-
վում և այդտեղից ծառային ճանապարհ գրեց
գէպի Խնձորէսկ: Տխրակորոյս ծառան գիշերա-
յին խաւարի սոսկալի երկիւղից սրտաբաբախ
լինելով խկական ճանապարհից շեղեց և ըն-
կաւ խիտ մացառների մէջ: Նա աին աստիճանի
յուսահատական շփոթութեան մէջ ընկաւ որ
գնաց Որոտան գետի հիւսիսային կողմը, ուր մի

ժայրի ամենաբարձր գաղաթի, գահավեժից, ուղում էր ցած գլորվէր դէպի գետի անդունդը. բայց առնելի գահավեժից ցած գլորվելու ձգողութիւնը կարծես զգուշացրեց նրան, որը երկիւղից այլ ևս քայլ առաջ դնել չկարաց, և աշխարհն նստեց ժայռի գլխին մինչև որ լուսացաւ։ Եւ երբ որ լուսացաւ և գահավեժի գլխից նայեց դէպի ցած, որտեղով զորդիւնով հասում է Որոտանը, նա խսկոյն թուլացաւ ընկաւ։ «Փառք Քեզ Ամենակարող Աստուած, որ այս գիշեր Դու ինձ ազատել ևս մի բոլորովին անյայտ կորուստից»։ այսպէս գոհութիւն էր մըրմնջում ծառան։ «Եթէ այստեղով գլորւէի ցած, ո՞վ էր խմանալու թէ ինչ եղայ, կամ թէ ո՞ւմ կարծիք կհասնէր որ ևս գիշերը եկել եմ և այստեղով ցած եմ գլորւել»։ Վերջապէս ծառան իւր գոհացողական մտղթանքը աւարտելուց յետոյ նորից ուժերը հաւաքեց ու եկաւ ընկաւ յատուկ ճանապարհը։ Զլինի ուղիղ ճանապարհովը դնամ ետեիցս մարդիկ ուղարկեն դան ինձ բռնեն ու տանեն Բարուն մօտ, առա ծառան և նա ինձ գլխատել տայ։ Ուստի մի այսպիսի տաքակրօնական ենթադրութիւնները ճանապարհից հանեցին խեղճ ծառային և զցեցին Սախ-

1) Մէկ կիրճ է, և գտնվում է Որոտան գետի ձախ կողմին, նրա երկար լանջիվերին հարթի համոդ ծայրումը, որը հին ժամանակներում սարտափելի առաջականոց է եղել։

կալը թուլթանի փշփշոտ ցաքուտներին մէջ։
Ծառայի բոլոր շորերը ինչ որ հազին ունէր
ցաքի թփերը քրքրեցին և ծիւծիւռտեցին։ Գըլ-
խի դտակը դղգղեցաւ և ոտների տրխների
տրխատանները կտրտւելով տրեխները դուրս
հանւեցան ոտքերիցը և մնաց ըորիկ։ Վերջա-
պէս սնտանեկի նեղութիւններ կրելով դեռ բա-
ւական օր կար . որ հասաւ Հալիձոր գիւղը և
գնաց դէպի Շիրինին տունը։ Երբ որ այդ դրու-
թեանմբ մտաւ նրանց տան բակը յանկարծ պա-
տահեց Շիրինի մեծ աղին, Սարգարին²)։ Սար-
գարը տեսնելով իր քեռունց ծառային, իսկոյն
ճանաչեց և ասաց, «ադա Կուքան, էդ ի՞նչ է քո
հալդ, ինչ է պատահել քեզ։

Լաւ խաբար ճշնես թէ ինչ է պատահել,
ասաց Կուքանը։ Դայիլարդ (քեռիներդ) կոտորւել
են և ինձ էլ էս օրին հասցրել. սրանից աւել
էլ ի՞նչ պէտք է լինի։

Ինչպէս թէ դայիլարդը կոտորվել են, մե-
ռելի՞ն։ Այ տղայ գժւել ես. այդ ինչ ես ասում։

Զէյէ չէ, ասաց Կուքանը։ Մեր գիւղացի
տղամեռ Բարան Տաթև նրանցից դանդատ է

Սրանք երեք եղբայր էին և այդ ժամանակայ ամենայամուռ
հերոսներն էին, որոնք պարապում էին աւագակութեամբ և աւա-
րառութեամբ։ Մախուն և Բալլուն փաշայի մօտ տանելու ժամա-
նակ այս արիւնաբու քաջերը տանը չէին, գնացել էին աւարառ-
ութեան։ Նրանք Պարսկաստանի Ուրմու դաւառից հազիւ երկու օր
էր որ եկել էին։

արել Հաջալի փաշին հազար սև մէկ զսլարաու-
թիւններով, փաշան էլ հաւատացել է Բաբուն
և արգէն երրորդ օրն է, որ ցերեկով երկու-
սին էլ գլխատել տւաւ:

Դէ սուս կաց. ոչինչ չես ասիլ տանը. ա-
սաց Սարգարը և մի գնալ տունը դեռ մի քիչ
սպասիր: Այսպէս ասելով Սարգարը Կուքանին
տարաւ մի առնձին տեղ նստացրեց թէ հանգս-
տացիր: Իսկ ինքը ներս գնաց և նշանացի կեր-
պով եղբօրցը դուրս բերաւ տանիցը, որպէս-զի
իրանց մայրը դեռ ոչինչ չհասկանայ եղբօրը և
աղին վերայ կատարւած աղետից:

Ի՞նչ կայ, Սարգար, ասաց Ծատուրը, իրա-
նից փոքր եղբօրը:

Հաւ, խաբար ունի՞ք, ասաց Սարգարը: Մեր
քեռիները, Մախին և Բալլուն, արգէն սպանուած
են: Ա՛յ դժբախտութիւն:

Այդ ի՞նչ ես առում, Սարգար, ասաց Ծա-
տուրը. հանաք ես անում:

Հանաք չեմ անում, ահա ծառան այստեղ է,
նա է խաբար բերել: Եթէ մտիկ տաս ծառա-
յին կղարմանաս. ասաց Սարգարը: Հաղին ոչ
շոր կայ, ոչ ոտներումը տրեխներ կայ և ոչ
գլխին գտակ կայ, ցաքի քօլերի բերանն է ընկել
և այնպէս քրքրւել: Շուտով գնացին ծառային
մօտ և սկսեցին լուրջ հարց ու փորձ անել
և նորանք տեղականայ մանրմասն կերպով

կատարւած գէպքի բոլոր որպիսութիւնները սկզբից մինչև վերջը:

Եւ վերջապէս ամեն ինչ Կուքանից լսելուց յետոյ Կուքանին առան իրանց հետ եւ զնացին տունը, առանց որեւէ խօսք խօսելու. միայն թէ շատ ախուր էին:

Ինչ կայ Սարգար, ասաց Խուրշուդը. ամենափոքր եղբայրը: Այս բոլէիս ինչ պատահեց ձեզ, որ ախրւեցիք: Միք թագցնիլ. ասացէք:

Էլ ինչ թագցնելու բան կայ, ասաց Ծատուրը. մեր քեռիները զլխատուել են:

Վահ, այս ինչ է խօսում: Մի՞թէ այդպէս բան կլինի, ասաց Խուրշիդը:

Եղել է վերջապէս էլ ինչ արած, ասաց Ծատուրը:

Ուրեմն հաւատամ:

Այո, հաւատմայ, ասաց Կուքանը. ապա ես որտեղից եմ գալիս:

Ինչո՞ւ համար են սպանել:

Այն պատճառով են սպանել, որ ըսկի պատճառ չունի. ասաց Կուքանը: Ձեր գայիւրը (քեռիները) երկուսն էլ մատաղ են դառել Թուրքահեց Բաբու քմահաճութեանը եւ ուրիշ ոչինչ: Կարելի է ասել եւ այսպէս, սպանել է աւել, որ գիւղումը իւր չար եւ ֆրաստիկար տրարքների համար գէմը խօսող էլ մարդ չլինի:

Հիմայ զրտեղ է Բաբան. ասաց Խուրշուդը,
վանքումն է թէ գնացել է խնձորէսկ:

Ես երկու օր ու գիշեր բանտարկւած եմ
եղել, ասաց Կուքանը: Ինձ դրսից տեղեկութիւն
չունիմ, միայն հաւանական է որ նա դեռ փա-
շայի մօտ լինի: Մանաւանդ ես գիշերով եմ
փախել և, ինձ ազատողը մէկ տաթկացի մարդ
եղաւ: Սակայն ինձ հաւատարի է լինում, որ
Բաբան այսօր Տաթկից ձանապարհւելու է դէ-
պի Խնձորէսկ. որովհետեւ փաշան նրանից տասն
բեռը ցորեն է ուղղում և խստապահանջ է, նա ան-
պայման գիւղը հասնելուն պէս սկսելու է դուրս
տալ ձեր քեռու լիքը հորերը և լրացնի նրա պա-
հանջը, եթէ ոչ գիւղումը ցորեն չկայ, զրտե-
ղից պիտի գոյացնէ, որ բաւականութիւն տայ
փաշային և ինքը նրա մօտ լաւ մարդ դառնայ:
Եւ դուք դեռ չէք իմանում, որ նա մէլիք է
դառել մեր հասարակութեան վերայ, փիրմանա-
ւոր հրամանն է ստացել փաշայից և հէնց դրա
համար է, որ քեռիներիդ կոտորել տւաւ և գիւ-
ղացոց շատ խիստ նեղացնում է, տասն բեռը
ցորեն որտեղից որ է պէտք է պատրաստեն և տան
փաշային:

— Բաւով ես նրան կենդանի թողնեմ, աս-
աց Սարգսրը, որ նա Խնձորէսկում մէլիքու-
թիւն սնի, փառք ու պատիւ վայելի և ցորեն
հաւաքի փաշին տայ: «Գայլը եթէ այծին դաշե-

լու լինի կարող է գնայ քաքալայի¹⁾», ասում է նախնեաց առածը:

Մախուն և Բալլուին գլխատման համար ռդդիքը լուր տւին իրենց մօրը: Մայրը վայնասուն գցեց տունը, մազերը փեւեց և շատ լաց եղաւ: Տեսնում էք այս ծիծը, որին կաթը կերել էք մեծացել, ասաց Ասուրը, և այսօր ամեն մէկդ դարձել էք մէկ-մէկ աժգահայ, սորա կաթը ձեզ հառամ լինի եթէ դուք թուլակենց Բաբուն գլուխը չկարէք և չտանէք Խնձորէսկու Նահատակ²⁾ սուրբի կողքով դուրէք դէպի ցած, որ այդ ապիկար գլուխը գնայ ընկնէ թուլակենց տան տակի ձորը»: Այս խօսքերը ասելու միջոցին երկու ծիծը բաց արած արտասուելով ցոյց էր տալիս իրա հարազատ քաջ որդոցը և բորբոքու մեր նրանց արիւնը:

Ինձ կհանգստացնէք միայն այն ժամանակ, երբ նրան կսպանէք այն մահուան ձևով, որով նա սպանել է տւել իմ ծերունի եղբօրս և նրա դեռ ծաղկափթիթ հասակի մէջ դանւող որդի քաջ Բալլուին, նրա նախատակաւոր սիրելւոյն:

Ասուրի տղօրցը մէջ թէ փոքր ինչ վրեժ-

1). «Քեարայ» վանք է նշանակում. «էալա» գերազոյն: Ուրեմն գերազոյն վանք:

2). Նահատակը. Մէլիք-Ջօհրաբը հայ էր բուն Խնձորէսկեցի և անունը Սարգիս: Նա Խնձորէսկու մէլիքութիւնը ձեռք բերելու համար թիւրքացաւ իր ամբողջ ընտանիքով: Իսկ նրա Խանբաբայ անունով մի օրդին ծածուկ քրիստորեայ մնաց: Հայրը եւ

խնդրութեան կրակ կար, բայց մօր ասած ազդու խօսքեր էլ համարեայ քամի դառան եւ փշելով շատայրին նրա բոցերը: Նրանք գիշերը իրանց փոքր եղբօրը, Խուրշիդին, ուղարկեցին տաթեւ, այնտեղ հաւատարիմ մարդից Բաբուն տնտեղ լինելն իմացաւ եւ գիշերը նոյնպէս դարձաւ եկաւ Հալիձոր եւ լուր բերաւ, որ Բաբան փաշային մօտն է վաղը անպայման ճանապարհելու է դէպի խնձորէսկ: Ուստի լուսադիմին Խուրշուգը, Ծատորը եւ Սարգարը գնացին Քարահունջի դիմաց գտնուող Կաքաւ աղբիւրի կիրճումը ցած իջան ձիերից եւ սպասեցին Բաբուն դալուն: Արեգակը ծուել էր կէս օրվան տեղից. Բաբան եւ նրա թիկնապահ Լալէյվազը մօտն կիրճը: Երբ բոլորովին մօտեցան իրանց, յանկարծ բացւեցան երեք եղբայրների հրացանները: Թութակենց նորընծայ մէլիք Բաբան ձիիցը ընկաւ եւ տարածւեց գետնին: Արծւի արագութեամբ վրահաւն բռնեցին լալէյվազին իսկոյն, և եթ զինաթափ արին նրան, ձեռքն ու ոտքը կապեցին նստեցրին գետնին և յետոյ մօտեցան Բաբուն, որ հոգին դեռ չէր աւանդել: Բաբայ, նորընծայ

միւս որդիքը իմանալով Թանբարայի ծածուկ քրիստոնեայ մեալը շատ խնդրեցին որ թողնէ քրիստոնէութիւնը, իսկ երբ որ նա չը թողեց իր բռնած լոյս հաւատը, հալածեցին նրան և հրօցանազարկ արին ու սպանեցին, որի սպանած տեղը հայերը թաղեցին նրա մարմինը և անուանեցին Ս. Նահատակ:

մէլիք. ասաց Սարգսրը. դու էի՞ր, որ մեր քե-
ռի Մախունն եւ Բալլուին գլխատել տւիր: Հիմայ
մեզ ճանաչիր դու, որ մենք էլ Հայիձորեցի Շի-
րինի աղերքն ենք, Մախուն քրոջ Ասուրին կա-
թը կերածներն ենք, ահա քեզանից նրանց վը-
րէժը առնում ենք և հալալ է քո տաք արիւնս
մեր սրերին և մեր հրացաններին: Շատ գէշ
խօսքեր ասելով այո խօսքերի հետ վերջապէս
գլուխը կտրեցին և սրերի տակ կտրատեցին նրա
ամբողջ մարմինը և թողեցին ընկած: Այս գործողու-
թիւնը Բաբային վերայ կատարելուց յետոյ կը-
տրեցին մէկ երկար ձողի, ծայրը սրեցին և կո-
խեցին Բաբայի կոկորդի մէջ: Արձակեցին Լալ-
էյվաղի ձեռքն ու ոտքը և առանց գէնքի նստա-
ցրին իրան ձիուն վերայ և Բաբայի գլուխը ձո-
ղուն ծայրը հազցրած տւին նրա ձեռքը ասելով
«աղայիդ գլուխը պինդ պահիր որ չընկնի, եթէ ընկ-
նի քեզանից կնեղանայ: Եւ ուղիղ պահիր ու-
ղիղ էլ գնայ, էյվաղ: Զգուշ գնայ ճանապարհից
չչեղեն»:

Լալէյվաղը իր աղային գլուխը ձողուն ծայ-
րը անցրած և բարձր բռնած հետևում էր Սար-
գսրին, Ծառուրին և Խուրշիդին: Նրանք գնում
էին Խնձորէսկ: Սակայն երբ որ նրանք մօտեցան
Խնձորէսկու և հասել էին Մթնաձորի կոչվող թում-
բը, այդտեղ Լալէյվաղին բոլոր գէնքերը տւին—
իրան: Էյվաղը գէնքերը իրան վերայ առնելուց

յետոյ դարձեալ ձեռքն առաւ ձողին: Նահատակ
Սուրբի մօտ գլուխը էյլազիցը առան և իրան
թոյլ աւին: Իսկ յետոյ այդտեղից հալիձորեցի
քաջերը սկսեցին բարձր ձայնով կանչել՝

— «Ով Խնձորէսկու ամբողջ հասարակու-
թիւն, տաացին նրանք: Յայանում ենք ձեզ ա-
մենքիդ, որ Խնձորէսկեցի Թութակենց Բարան
գնացել է Տաթև Հաջալի փաշայի մօտ, գան-
դատելով շարախօսել է մեր քեռի Մախուցը և
նրա որդի Բալուիցը և վերջապէս երկուսին էլ
գլխատիլ է աւել: Մենք էլ Մախուն քրոջ և Հա-
լիձորեցի Շիրենենց Շիրինի աղերքն ենք, եկել
ենք Քարահունջի Կաթաւ աղբիւրի կիրճումը
սպանել ենք Թութակենց Բաբուն և առել ենք
մեր քեռիների վրէժը: Իսկ եթէ չէք հաւատում
ահա այդ էլ Բաբուն գլուխը: Ուստի այս
խօսքերի վերջաւորութեան հետ ցած գլուխեցին
գլուխը, որը գնաց ընկաւ Թութակենց տանը
տակը»:

Ահա մենք գեռ այստեղ ենք, կրկին ան-
գամ տաացին Հալիձորեցի քաջերը, և չենք
փախչում, ձեզանից ուրքեր ուզում են վրէժխն-
դիր լինել Բաբուն կողմիցը մեզանից, կարող են
քաջաբար տապարէզ դուրս գալ:

Թութակենք գեռ չէին հաւատում, որ ի-
րենց Բարան սպանւած է և գլորած գլուխը նո-
րանը կլինի. բայց երբ որ գնացին գլուխը վեր-

ցրին և ճանաչեցին որ իրենց Բաբունն է շարունակեցին վայրենի աղաղակներ բարձրացնել և վայնասուն անել, մորմոքւել եւ բորբոքւել վրէժխնդրութեան աղագաւ, որի մի թեթեւատրաստութիւն տեսան զէնք շարժելու համար։ Այնուամենայնիւ կրկին թուլացան, որովհետեւ Խընձորէսկեցի Դադունց Դօլխանի քաջ տղերքը, Սաքանը, Խալափը, Սարգարը և Պօղոսը Մինասենց հետ բարեկամութիւն ունենալու պատճառով դէմ կանգնեցին Թութակեանցներին և անցան Հալիձորեցոց կողմը։ Ուստի Թութակենք տեսնելով Դադիեանների կողմնապահութիւնը յետ դարձան կռիւ անելու դիտաւորութիւնից և հանգստացան իրենց տեղը։ Իսկ Հալիձորեցիք մէկ երկու ժամ նահատակի մօտ կանգնելուց յետոյ ճանապարհւեցին դէպի իրենց գիւղը, հալիձոր։

Մի քանի օրերից յետոյ սպանւած Բաբուն եղբայրը, Էդիլշէն, ծածուկ գնաց Տաթև փաշային մօտ և գանգատեց Մտխուն քրոջ որդկանցիցը իւր եղբօր վերայ կտտարած եղերնական վարմունքին համար։ Փաշաւ ընդունեց Էդիլշէին լսեց նրա գանգատը և որպէս-զի Բաբայի խօստացած տասն բեռը ալիւրը Էդիլից ստացած լինի, ծանօթացաւ հետը, գիւղի մէլիքութիւնը յանձնեց նրան և հրաման ուղարկեց ժողովրդին վերայ, որ համաձայն փաշային շնորհած փերմանին, որ տւել էր Բաբուն և ամբողջ Թութա-

կեանքներն որդոց-որդի, պէտք է մէլիք ճանաչել էղիլէին, որպէս յաջորդ առաջինին: Իսկ յետոյ հրաման ուղարկեց Շէնհերու, Խոսու և Խնձորէսկու ժողովրդներին վերայ, որ ման գան և որտեղ որէ գտնեն Բաբուն սպանող չարագործներին: Զինւորներ ուղարկեց Հալիձոր քաղաքանդ արին Շիրինի տղօրց տունը և ամեն ինչ ոչնչացրին: Մինչև երկու տարի այնքան խիստ յետևում չէին Շիրինի տղօրցը. բայց երրորդ տարումը երբ որ սկսեցին հետապնդել նրանք գլուխ գնելու տեղ չգտան, ճարտհատեալ փախան Խնձորէսկ և գիշերը վեր բարձրացան Մինասենց (թաւր¹⁾) և ամրացան այնտեղ: Ամբողջ վեց ամիս առանց ոչ ոքի իմանալու Մինասեանցները ծածուկ կերակրեցին նրանց և պահեցին: Սակայն վեց ամսից յետոյ լրտեսը յայտնեց մէլիք էղիլէին, որ Մախուն քրոջ տղերքը այն ինչ տեղն են գտնվում: Եւ երբ էղիլէն ստոյգ տեղեկացաւ, որ իր թշնամիները Մինասանց թառում են և անհնարին է ուժով ու սպառնալիքով նրանց ցած իջեցնել, դիմեց բարեկամական խորամանկութիւնների, որպէս-զի թառից ցած բերէ նրանց: «Գնացէք յայտնեցէք նրանց, որ ես մէլիք էղիլէս այլ ևս թշնամու-

1). Բարձր ժայռերի ճակատներում մարդկանց ձեռքով փորած և տուն շինած այրեր են. որոնք իրանց մէջ պատասպարողին տեսալի պատասպանութիւն են խօստանում:

Թիւն չունիմ Մախուն քրոջ աղօրցը հետ, թող իջնեն թառիցը և անհող ու ապա հովապրեն իրենց համար: Երբ որ տեսաւ այդ խորամանկութիւնը ևս անօգուտ անցաւ և չեն հաւատում իրան, սկսեց կաշառել զիւղի քահանաներից¹⁾ մէկին որ խաչով ու խաչվառով գնաց երգում ուտէ և հաւատացնէ նրանց, որ Էդիլշէն ձեր այդքան տանջանքը մեղք է համարում և սրբտանց ցանկանում է, որ դուք ցած իջնէք այդ ճգնաժամից և ազատ ապրէք: Եւ այսպէս քահանան վերցրեց իր կամքին համակրող մի քանի Էդիլշատէր փարիսէյցիների ու գնաց Մինասենց թառին տակը և այնտեղ խաչի և Աւետարանին վերայ երգւեցան և հաւատացրին նրանց, որ Էդիլշէն այլ ևս թշնամութիւն չունի թառականների հետ. մեղք է համարում իրան համար, արդէն երորդ տարին է որ աստանդական կեննք են վարում, խնդրում է որ ցած իջնեն և իրանց համար ազատ ու ապահով ապրեն:

Ճշմարիտ է, ինչ որ Տէրտէրը ասում է, տղերք, իջէք: Անհող մնացէք և ոչ մի երկրայական միտք միք անիլ, ցած իջէք: Ասում էին աշխարհական Էդիլշականները:

1). Անունը իմացող մարդ չեղաւ: 2). Քահանան երգումով նայնպէս հաւատացրել էր Մինասենց ժողովուրդներին, որ Էդիլշէն թշնամութիւն չունի իրենց բարեկամների հետ, կարող են թառիցը իջնեն և իրանց համար ազատ ապրեն:

Ուստի Մախուն՝ քրոջ որդիքը հաւատալով քահանայի երդմանը, որ ունեւում էին խաչի և աւետարանի վերայ, ցածի ջանք թափեցրւո՛ւնէնց իջնելուն պէս բռնեցան և Մէլիք Էդիլշէի հրամանով նրանց տարան զիւղի արեւելեան կողմը, «Սոսքար կոչւող քարի մօտ երեքին էլ զլխատեցին: Այնուամենայնիւ Էդիշէին էլ նոյնպէս օրհասը մօտենում էր, չնայած որ ինքն իրան նպատակի հասած էր համարում: Մինասենց ժողանդները իրանց բարեկամների մարմինները վերցրին և տարան այժմեան ժայռափոր «Հինի» կոչւող եկեղեցու առաջ թաղեցին հայոց ՌՃԶԲ թւին առանց նշանաւոր տապանաքարերի, ըստ փնկչականի 1732 թւին:

Թէև ասում են Աստուած անողաց պարտական է և դա ճիշտ է, բայց անելին հետ բաղտաւորութիւն էլ պէտք է լինի, որովհետև շատ մարդիք անդադար աշխատում են և ոչ մի բախտաւորութեան չեն հասնում ապրում են առանց ներքնաշապիկի, մեռնում են առանց պատանի:

ԵՐԿՈՒ ԿՈՂՄԻՅ ԳԶԻՐ ԲԵՂԳՆՍԵՐԻ ԿԵՇԵՌԻՒԹԼԸ ՄԵԼԻՔ ԷԴԻԼՇԷԻՆ ՍՊԵՆԵԼԻ ԶԵՄԵՐ.

Ինչպէս որ գրել ենք.— Թութակենց Բաբուն սպանւելուց յետոյ, Հաջալի փաշան ինքնուրէն հասարակութեան վերայ մէլիք կարգեց

Նրա փոքր եղբայր Էդիլշէին: Այնուամենայնիւ
Էդիլշէն եղբօր նման իւր մէլիքութիւնը երկար
տանել չկարողացաւ, որովհետեւ Մինասենց ժա-
ռանգները իրենց բարեկամների վրէժը Թութա-
կեանցներից առնելու համար փողով կաշառեցին
գզիր Բաղդասարին, որ ծառայում էր Թութա-
կենց տանը, որ սպանէ մէլիք Էդիլշէին: Բաղ-
դասարը թէև ընդունեց կաշառը և յանձնառու
եղաւ իր Էդիլշէին սպանէ, սակայն այնքան էլ չէր
ցանկանում, որ Թութակենց տանը իրան տառնինդ
տարվան կերած աղուհացը թափէ և մոռանայրանց
երախտիքը, սպանէ Էդիլշէին և կատարէ Մինա-
սենց արիւնոտ խնդիրը: Պատանի Բաղդասարի
մէլիք Էդիլշէի կեանքի վերայ կատարած չարա-
գործութեանը, պատճառը եղաւ մի ամբողջ ու-
ման, մի սիրոյ ամենաքաղցր տենչ: Եւ ով էր
այն սիրոյ տենչի ազնիւ ու թանկագին ընծան:
Նա գեղեցիկ Նանախն էր, որի սիրուց յանկար-
ծակի բղղխած տենչը ապագայում Բաղդասա-
րի բախտաւորութեան պսակը դարձաւ իսկ մէլիք
Էդիլշէին մահւան պատճառը: Հազւախառ Նա-
նախի շնորհիւ Բաղդասարը ոչ միայն մէլիք Է-
դիլշէին կսպանէր, այլ կարող էր սպանել նոյն-
իսկ իր հարազատ ծնողներին էլ: Եւ ի՞նչով էր
մեղաւորվում գեղեցիկ Նանախը Բաղդասարի
ձեռքով սպանւող մէլիք Էդիլշէի քրէական գոր-
ծի մէջ: Ոչ մի բանով: Նանախը միամիտ էր և

չգիտէր թէ իր մասին ինչ դէր է կատարւելու,
 իսկ Բաղդասարը գութը, մարդասիրութիւնը և
 չարագործութիւնը բոլորը հաւասար խառնել էր
 միմիանց և զոհում էր Նանախի սիրոյն, միայն
 թէ վիճակէր իրանու Նա այլիս չէր կարող չկա-
 տարել այն, որը կատարեց: Նա հարբել էր Նա-
 նախի սիրով: Նանախը Խնձորէսկեցի Դաղունց
 Դօլխանի աղջիկն էր: Այդ արեւային հաւէրժա-
 հարսը, այդ եղեմական վարդը չորս եղբայրնե-
 րի մէջ դարձեալ պահւում էր ծածուկ. որովհե-
 տե նրա գեղեցկութեան հաբուր տա՛րածւած էր
 ամեն տեղ: Եթէ նրա քաջ եղբայրների ահե-
 ղութիւնը չլինէր, արդէն վաղուց առևանգած կլի-
 նէին: Նանախը զոհեցաւ իւր եղբայրների¹⁾
 փառասիրութեանը թէև, սակայն բախտաւոր
 ասպազայ ունեցաւ և վիճակեցաւ մի քաջ երի-
 տասարդի, որը նախ գլիր էր Թութակենց տա-
 նը, բայց յետոյ բախտ ունեցաւ իւղբաշի դառ-
 նալու և գլիրի ստոր տխտղոսին փոխանցեց
 «Իւղբաշի Բաղդասար» բարձր տխտղոսը չորս
 գիւղերում, Խնձորէսկ, Շէնհեր, Խոտ և Հալի-
 ձոր: Դաղունց Դօլխանի տղերքը, Սաքանը, Խա-
 լափը, Սարդարը և Օրդուխանը Խնձորէսկու մէ-
 լիքութիւնը իրանց ձեռքը զցելու համար յղա-
 ցան մէլիք Էդիլէի ոչնչացնելու խորհուրդով,

1). Նանախը. Սաքանի, Սարդարի, Խալափի և Օրդուխանի
 հարազատ բոլորն էր:

որովհետեւ միանգամայն հաւատացած էին, որ մէլիք էգիլշէին ոչնչացնել տալուց յետոյ թու-թախենց ազգատոհմի մէջ այլևս չի գտնւելու մէկ այնպիսի քաջ և աշալուրջ ժառանգ, որ մանէ իր նախորդների տեղը և գիւղի մէլիքութիւնը տանի ըստ իրան վայելուչ և պատշաճաւոր կարգով: Եւ ի՞նչպէս անել կամ ինչով ձեռք բերել մէլիքութիւնը. այն է նանախը տալ պատանի Բաղդասարին և նրա ձեռքով սպան և տալ մէլիք էգիլշէին: Ահա այսպէս ծրագրեցին Դօլուխանեաները:

Ուստի նանախի եղբայրները մի գիշեր իրանց մօտ կանչեցին պատանի Բաղդասարին և նրա հետ խօսեցին այս պայմանադրութեամբ: «Բաղդասար, քեզ կանչել ենք մեզ մօտ յատկապէս այս խորհուրդին համար, որ պէտք է ճշմարիտ հաւատացած լինէք մեզ, որ մենք մեր ամբողջ գերդաստանով ցանկանում ենք քո բախտաւորութիւնդ, ևս սրտանց ցանկանում ենք մեր նանախը տալ քեզ և քեզ եղբայրացնել մեզ հետ եթէ միայն դուք կատարած կլինէք մեր խնդիրը, այն է սպանէք էգիլշէին: Հիմայ դուք ի՞նչ էք ասում, կարո՞ղ էք կատարել:

Բաղդասարը սկզբում չհաւատաց, որովհետեւ դէպի իրան այդ բանը անսպասելի էր համարում և հէնց կարծում էր թէ իրանով ծաղր

են անուամբ. այդ մասին մի քանի բոլոր լուռ մը-
նաց:

Ինչո՞ւ չես խօսում, կրկնեց Սաքանը: Գու-
ցէ մեզ չես հաւատում:

Ճշտն ասած, որ չեմ հաւատում. ասաց
Բաղդասարը: Հէնց կարծում եմ թէ ինձանով
ծաղր էք անում:

Այդ ի՞նչ խօսք է. թէ ինձանով ծաղր էք
անում, ասաց Սաքանը, ինչ որ քեզ հետ խօ-
սում ենք հաւատացած եղիր, որ զուտ ճշմար-
տութիւն է: Մանաւանդ դուք արժանի էք զով-
քի և ոչ ծաղրանքի:

Ուրեմն ճշմարիտ հաւատամ ձեզ, ասաց
Բաղդասարը, որ ձեր ասածները բոլորը ուղիղ
են: Դէ երբ որ այդպէս է, ասաց Բաղդասարը.
կանչեցէք տէր Բարսէղին թող գայ և մեզ կի-
սանդսակ¹⁾ անի, ես ատահով մնամ, այնուհետեւ
պարտաւորվում եմ անպայման կատարել այն
բանը, ինչ որ դուք էք ցանկանում:

Շատ բարի, ասաց Սաքանը. այդպէս էլ
կանենք: Միայն նանախը կմնայ մեր տանը մին-
չև որ դու քո պարտականութիւնդ կատարած
կլինես: Իսկ կատարելուց յետոյ արդէն քո սե-
փականութիւնդ է, ուր որ ուզես կտանես:

1). Մինչև օրս շատ դատաւերում կատարվում է այդ կտր-
չը: Քահանայի ձեռքով նշանադրած զոյգերի կիսապսակ դառնա-
լը անբախտելի է համարվում:

Նոյն գիշեր իրանցից մէկը գնաց 'և տէր
Բարսեղին ծածուկ բերեց իրանց տունը:

Տէր Հայր, ասաց Սաքանը: Մենք հաւա-
նում ենք Բաղդասարին և սրտանց ցանկանում
ենք մեր քոյր Նանախի ձեռքը տալ դրան: Քո
ձեռքով այդ զոյգին կ'իսապսակ արայ, որպէս-գի
երկուսի սրտերն էլ ապահով լինեն մինչև իրենց
պսակւելու օրին արժանանալը:

Շատ էլ բարի կլինի, ասաց տէրտէրը.
«Աստուած շնորհաւոր անի: Եւ Աստուած տայ
այս զոյգին երկար կեանք, խորին ծննութիւն և
բախտաւորութիւն»: Այս բարեմաղթութիւնից
յետոյ Բաղդասարին և Նանախին միմիանց հետ
կ'իսապսակ արեց և կրկին անգամ շնորհաւորա-
կան բարեմաղթութիւններ անելով նստեց քիչ
առաջ պատըաստած սեղանի մօտ ու սկսեցին
ուրախութեամբ կերուխում անել, շնորհաւորու-
թիւնները անգաղար թարմացնելով Բաղդասա-
րին և Նանախին վերայ:

Գիշերը բաւական անցել էր երբ տէրտէրը
օրհնեց սեղանը ու գնաց. իսկ Բաղդասարը մը-
նաց: Սակայն տէրտէրը միանգամայն զարմա-
ցել էր սրանց բարեկամական անսպասելի դէպ-
քին համար: Փառք Քեզ Աստուած, այս ինչ բան
է, մէլիքների, բէգերի, իշխանների, հարուստ-
ների և աւելի ընտիր երիտասարդների պատկան

Նանախը, այսօր վիճակվում է գզիր Բաղդասարին: Վերջապէս թէ չար և թէ բարի մի մեծ կարիք երևի ստիպում է Դօլխանի տղօրցը, որ Նանախը տալիս են Բաղդասարին. այն էլ իրենց կամքով:

Տէրտէրը գնաց և հիմայ մենք ու մենք ենք, ասաց Սաքանը: Հիմայ կարծեմ ապահով լինէս Բաղդասար: Փորիդ ցաւն էլ Նանախն էր, այն էլ կիսապսակ եղաւ քեզ հետ: Դու ինձ այն ստիր սպանելուէս էդիլշէի՜ս թէ ուրիշ որևէ փորացաւ էլ ունիս:

Միամիտ մնացէք, ասաց Բաղդասարը. համարեայ թէ սպանւած պրծած է: Միմիայն պէտք է ժամանակ տաք մինչև ծառերի կանաչիլը: Դուք տեսնում էք, որ հիմայ ձմեռ է, նրան սպանել շուտով և ազատուել հեշտութեամբ դժվար է:

Լաւ թող քո ասածը լինի. ասաց Սարգարը: Սակայն կամքիդ վերան հաստատ կաց, որ մեր նոր բարեկամութեան պարզութեանը մէջ պղտորութիւն չընկնի, տղամարդին լաւը նա է, որ խօսքին հաստատ կանգնի: Մանաւանդ մենք այսուհետև եղբայրներենք և ոչ թէ բարեկամ:

Մէլիք էդիլշէի մահւան վճիռը կայացաւ և

կնքւեցաւ Դօլխանեան եղբայրների տանը, որի եղերնական դէրակատարութիւնը իր վերայ վերցրեց Բաղդասարը և լուսադեմին դուրս եկաւ անէրների տանիցը: Նա դուրս եկաւ աններների տանիցը: Նա դուրս եկաւ լցւած անսահման ուրախութեամբ: Եւ կեանքի աշխարհի ամբողջ երջանկութիւնները նա տեսնում էր միայն Նախի սիրոյ աշխարհում, և ոչ մի բան չէր դտնում որ Նանախիցը բարձր լինէր և քաղցր գեղոցիկ լինէր ու սիրելի իրան համար: Փառք Քեզ ամենափառք աստուած, այս ինչ երջանկութիւն էր, որ վիճակեց ինձ, այս ինչ բախտաւորութեան փայլուն պսակ էր, որ Քո սուրբ Ձեռքովը դրիր իմ գլխին, որով ծաղկելու է իմ հոգիս ու մարմինս և ես փառաւորվելու եմ նորանով, վայելելու եմ նրա սիրոյ քաղցր երջանկութիւնը: Այժմ ես ինձ երջանիկ եմ համարում, սրովհետեւ այսուհետեւ ես մտնելու եմ կեանքի մխիթարութեան և վայելչութեան աշխարհը: Ահա և այսպէս գոհացողական մաղթանքներով Բաղդասարը իւր վիճակից բաւականացած փառք էր տալիս Աստուծուն, որ մէլիքների, բէգերի և իշխանագունների արժանի Նախարար վիճակել էր մէկ իրան նման ստոր ծագում ունեցող հասարակ երիտասարդի:

Մ Է Լ Ի Ք Ի Ք Ի Ը Ե Յ Ի Ս Պ Ը Ն Ի Ի Լ Ը :

Էդիլշէի մէլիքութեանն ութերորդ ամիս ան-
ցել էր, նա ոտ էր դրել իննեւորորդ ամսին: Ան-
ցաւ բքարեր ձմեռը և յաջորդեց նրա գարնան
տար եղանակը: Ծաղկաբեր էր և խիստ չքնաղ
այս թւի գարունը: Գալարազուարթ բոյսերը ի-
րանց կանաչ ծղօտների վերայ ծաղկած գլուխ-
ներով տատանուելով և կրկին ուղղւելով գմայլե-
ցնում էին նայողին և զրաւում էին մարդու
ուշքն ու միտքը: Մէկ գեղեցիկ առաւօտ էր:
Մէլիք Էդիլշէն հողաթափերը հագած և փաշային
պարգեւած կարմիր խալաթը ուսերին գցած գը-
նաց դէպի եկեղեցուն մօտ գանուղ բանջարա-
նոցը: Մէլիքին հետեւում էր Լալէյվազը, որպէս
թիկնապահ: Գարնանային շողաթաթախ առաւօ-
տը իւր փառաւոր հրաշալիքով մէլիքին ձգեց
դէպի իրան և ախորժակ տւաւ բնութեան շնոր-
հած փառքը վայելիլու: Գիշերային լուսնից
ցոլւել էր բանջարանոցի նոր կանաչած և քիչ
բարձրացած ուտելու կանաչիքը: Իսկ լոյս առա-
ւօտեան արեգակի շողերը ընկել էին ցողաթա-
թախ բանջարեղէնների վերայ և պսպղում էին
թանկագին քարերի նման: Էդիլշէն տեսնելով
բնութեան այդ հրաշալի գարգարանքը, մտաւ
բանջարանոցը կրկեց մարգերի մօտ ու սկսեց
քաղահանել բանջարները: Էդիլշէին համար այդ

օրը իւր կեանքի բոլոր օրերից ամենաթանկագին և ամենադուրեկան օրն էր, որը քառորդ ժամից յետոյ սկանալու էր գլխին և վերջ էր տալու կեանքին, ճանապարհելու էր գէպի գերեզման: Դեռ իրան կարճ ասպագայից տեղեկութիւն չունէր և դեռ լցւած էր սրտի բերկրանքով:

Ծառերը տերեւակալեցին, արտերը քաղհանելի եղան, խոտերը բռնակւելով հարւեցան և ծաղիկները բացւեցան: Ամենայն մէկ շնչաւոր իրան համար ասպաստանարան գտաւ: Անտառները հրաւիրում էին չարագործներին և իրենց տերեւախիտ ծոցերում պաշտպանութիւն էին խօստանում նրանց: Խնքնազգացումը արթնացրուց սիրակաշառ Բաղդասարին: Այլ լաւ օր և բարեպատեհ վայրկեան, ասաց Բաղդասարը. էդիլշէի կեանքին վերջ տալու համար, եւ նա սկսեց լքցնել իր դարաբինայ ատրճանակը և վառօտի վրայով գցեց երկու գնդակ: Յետոյ լքցրեց հրացանը. սովորական կերպով կախեց դաշոյնը: Սկսեց կապոտել հագին լալն շալվարի ծայրերը և պնդացնել տրեխների տրեխտանները: Այս ամեն պատրաստութիւնից յետոյ ետևի կողմից կախեց վառօտեղջիւրը, կրճապատով կապեց գնդակաշարանը եւ հրացանը ուսին գրցելով կանչեց էդիլշէի վեց տարեկան փոքր տղին ասելով. «Մանուշար գնանք բանջարանոցը

քեզ համար ծիտ խփեմ: Մանուշարը որպէս երեխայ, ուրախացաւ եւ բռնեց Բաղդասարի փէշիցը անդադար ասելով, դէ՛ ծիտ խփիր ինձ համար, ծիտ խփիր ինձ համար: Ուստի հէնց այսպէս էլ ասելով Մանուշարը և Բաղդասարը միասին գնացին մտան բանջարանոցը:

Ի՞նչ կայ. ասաց Էդիլշէն. երեխան ինչու համար է քնձքնձում:

Ասում է ծիտ խփիր:

Ասում է խփիր էլի:

Այս բոլէիս, ասաց Բաղդասարը. ատրճա-
նակը ուղղելով Էդիլշէին թիկունքին. կայծա-
հանը խփեց, կայծառը վառվեցաւ բայց ատրճա-
նակը չբացեց: Նոյն բոլէին Էդիլշէն երեսը
շրջեց և տեսաւ, որ Բաղդասարը ձեռքի ատրճա-
նակը պարզել էր ուղիղ իր թիկունքին և բա-
րերախտաբար չէր բացել: Տօ՛ անիծւած, ինչո՞ւ
ես ուզում ինձ սպանել. ասաց Էդիլշէն. կեան-
քումս քեզ ի՞նչ վատութիւն եմ արել:

Մէլիք այդ ի՞նչ զրպարտութիւն է, ասաց
Բաղդասարը, որ գցում ես ինձ վերայ. մի՞թէ
ես կհամարձակեմ քեզ սպանել. դու ի՞նչ վա-
տութիւն ես արել ինձ բացի լաւութիւնից: Ե-
թէ այդպէս բան անելու լինեմ, ձեր տաան եւ
հինգ տարւան տւած աղուհացը ինձ կը քօռա-
ցնի. շատ մեղք է քեզ համար այդպէս խօսքեր
մի խօսիր:

Տօ անիծւած, ասաց էդիւշէն. ես իմ աչքով
մըս տեսայ, որ ատրճանակդ պարզել էիր ուղիղ
իմ թիկունքին, ինչո՞ւ ես ինձ խաբում ե գեռ
զրպարտող էլ ասում:

Այո, այդպէս է. ասաց Բաղդասարը: Ես
թէեւ ձեռքս պարզել էի ձեզ վերայ, բայց ու-
զում էի քո դիմաց գանձող չափարին վերայ ծը-
տերին կրակել իմ ատրճանակը եւ ոչ թէ քեզ
էի խփում: Մանաւանդ աչքովդ տեսնում ես,
որ Մանուշարը լաց է լինում թէ ինձ համար
ծիտ խփիր: Մէլիք, վառօտի վրայով դարի էի
ածել եթէ քեզ դիպչելու էլ լինէր մնաս չէր
տալ: Այս խօսքերը ասելու միջոցին Բաղդասա-
րը սկսած փոխում էր իւր ատրճանակի կայծա-
ռի վառօտը եւ հուսատացնում էր Մէլիքին, որ
իրան վերայ ատրճանակ չէր պարզել: Էդիւշէն
հաւատալով Բաղդասարի երդմանը, բաբախող
սրտով երեսը շրջեց դէպի մարդը եւ դարձեալ
շարունակեց իւր քաղահանը: Երեսը շրջելուն
պէս ըացւեց Բաղդասարի ատրճանակը եւ զըն-
դակները էդիւշէի մէջքից դիպչելով անցան
կրծքովը: Էդիւշէն սկսեց թաւալել ցաւալի կեր-
պով եւ վարդազեղ արիւնով ներկել կանաչ
մարգերը: Ազան մարգերի մէջ թաւալելու ժա-

մանակ լալէյվազը¹⁾ հէնց կարծեց թէ շատ սիրելէն է թաւալուծ. «Ազրդը-ազայ, բըրբըր-բօստանը խըխըխը-խարար ԷյԷյԷյԷ-Էյլամայ», ապաց նա և, ազային ետեիցը բռնելով մարդիցը հանեց և տեսաւ որ արդէն նա հողին աւանդել է: Երբ ատրճանակի ձայնի վերայ մարդիկ սկսեցին հաւաքուի, վիճակով պատրաստուած Բաղդասարը օր ցոյցելով փախաւ գիւղից ներքեւ Զրադացի ձորի մացառուտներին մէջ թաղնը-վեցաւ: Երբ որ մուծը բոլորովին պատեց, դուրս եկաւ իր թաղաստեղից եւ գնաց Կօրու²⁾ գիւղը եւ այն գիշերը մնաց Սեւունց Հասրաթի տանը, որը մի քաջ մարդ էր և միշտ գործ ունէր աւաղակ մարդկանց հետ:

Թութակենց ժառանգները մարդիկ հաւաքեցին ու գնացին Զրադացի ձորի ամբողջ մացառուտը պտրտեցին, որ Բաղդասարին բռնեն սպանեն, բայց չգտան: Նա արդէն Սեւունց Հասրաթին տանն էր գտնվում եւ Թութակեանցներից ոչ մէկը չէր կարող հաւատալ, որ Բաղդասարը Կօրու գնացած և Սեւունց Հասրաթի տանը ապաստանած կլինի:

Հասրաթը Բաղդասարի թագուստը ապահո-

1). Ահանջներից շատ խուլ էր, և խօսելուս սաստիկ կակաղում էր. այնպէս որ խօսքը բոլորովին դժվար էր արտասանուած: Հէնց կակաղ լինելուն համար էին «Լալ»-«Էյվաղ»-(համը Էյվաղ)-ասում:

1). Հինգ վերստ հեռու է Խնձորէսկից գէպի արեւմտահարաւ:

վելու համար անտարբեր չմնաց: Նրա համար մէկ յարմար և ամուր տեղ¹⁾ գտաւ տարաւ այնտեղ և չորս ամիս կերակրելով նրան պահպանեց: Պատիւընց Բաղդասարին, որ ցերեկները միշտ այնտեղ մնայ իսկ զիշերները գայ իրան տունը: Սակայն Բաղդասարը իր թաղատատեղը երկար չմնաց, որովհետեւ Սեունց Հասրաթի հինգ կնիկներից²⁾ մէկը Խնձորէսկեցի էր և Թութակենց հետ մօր կողմով բարեկամութեան կապ ունէր, զազանի լուր տւաւ Թութակեանցներին, որ արդէն չորս ամիս է Բաղդասարը թափնւած է Կօրուայ Քերծի կարմունջի տակին, կարող են դալ և բռնել նրան:

Թութակեանցները այս լուրը լսելուն պէս գնացին Մաղաւուզին³⁾ իրենց ծանօթ Ղարաչօլու քրդերիցը մինչև յիսուն հրացանաւոր մարդ բերին զիւզը, որ գնան Բաղդասարին բռնեն: Սակայն Բաղդասարը կարծես իրան գլխին գալիքին համար զուշակող դառաւ: Նա խընդրեց Հասրաթին, որ գնայ Խնձորէսկ և տեսնէ իր մասին ինչ ձայներ կան և ինչ են խօսում Թութակեանցները, որովհետեւ ինքը վատ երազ

1) Բնութիւնից կերտած մի քերձ է կարմնջաձև տակը կամարածև ահագին ճեղք ունի ուր անցաւ դարձ են անոււմ մարդիկը: Գտնվում է Կօրուայ ձորի աջ ափին:

2) Հասրաթը բացի իր օրինաւոր կնիքից ունէր նաև չորս կին որոնց պահում էր ապօրինի կերպով:

3) Հայոց հին Հարձլանք գաւառն է, Շահարբասը հայերին

է տեսել: Հասրաթը հեծեց իւր սև ձին և ճանապարհւեց գէպի Խնձորէսկ: Նա երբ որ հասաւ Նահատակ սրբատան մօտ, այնտեղից նայեց տեսաւ, որ Թութակենց դռները և տան կըտուրները լցւած են հրացանաւոր մարդիկներով: Եւ որպէս-զի գիւղումը կասկած չտանէն, Հասրաթը մտաւ գիւղը և հարցրուց իմացաւ Թութակենց դռների հաւաքւած մարդկանց պատճառը: Նա իս'ոյն դուրս եկաւ Խնձորէսկից և գնաց Բաղդասարի մօտ: Բաղդասար, ասաց Հասրաթը, այ տղայ դու իմաստուն ես. ինչ էիր իմանաւ քո գլխիդ կատարւելիք գէպքի մասին, որ ինձ ուղարկեցիր Խնձորէսկ թէ դընայ ինձ համար մէկ տեղեկութիւն իմացիր և լուր բեր:

Ինչ կայ Հասրաթ, ասաց Բաղդասարը դուցէ գալիս են ինձ բռնելու:

Այո, գալիս են քեզ բռնելու. ասաց Հասրաթը: Շուտով գլխիդ՝ ճարը տես. Թութակենք գնացել են Մաղավուզի դարաչօղու քրդերից յիսուն հրացանաւորներ են բերել, նրանց հետ խառնւել են իրանց աղգականներն ու բարեկամները և այս բոպէիս բոլորը կ'թափւեն քեզ վերայ:

գերի վարելուց յետոյ Քուս գետի Քօլանի քրդերը եկան հայոց տեղերը մտան և իրանց համար բնակութիւններ հաստատեցին: Սակայն «Հարջլանքի» տեղ նրանք «Հաջիսամու» ասացին:

Բաղդասարը այս լուրը լսելուն պէս Հաւ-
րաթի Խորհուրդովը դուրս եկաւ իր Թագաստ-
տեղից ու փախաւ դէպի Շէհներ գիւղը մինչեւ
Հառչի Փանահի խան դառնալը նա մնաց այնտեղ
և պարագլուխ էր աւագակութեամբ:

Բաղդասարը փախչելուց կէս ժամ հաղիւ
թէ անցած, ահա Թութակեանցների հրացանա-
ւորները շրջապատեցին Կօրուայ կարմջի շուրջը:
Նրանք փտտահնալով իրանց մարդկանց շատու-
թեանը յանդգնեցին մինչև անգամ մանկ կար-
մնջի ամենախուլ դադանի տեղերը ու սկսեցին
սպարակ. բայց ոչինչ և շատ իգուր, որովհետեւ
Բաղդասարը արդէն փախել ազատել էր իրան և
գուցէ Կօրիսի գետից էլ դեռ անցած լինէր:
Թութակեանցները գտան միայն Բաղդասարի
գատարկ կացարանը, որի մէջ նա ապրել էր
ցերեկներով: Ուստի Թութակեանց ժառանգները,
ազգականները, բարեկամները և քրդերը յետ
դարձան Խնձորէսկ շատ ապաշաւած և գլխակոր:

**ՄԻՆՁԵՒ ԻԻԶԲԵՃԻԹԵԱՆ ՀԸՄՆԵԼԸ ԲԵՂԳԵՍԸՐԻ ՀԵՏԵ-
ԻՆՔԸ ԵՒ ԻԻԶԲԵՃԻ ԳԵՌՆԵԼԸ:**

Սկսեալ Նադիր շահի օրերից, 1733 թւից
մինչև նորա մուհեաթիկ¹⁾ Հառչի Փանահին Ղարա-

1). Հառչի Փանահը ցեղով Զիւանջիւրեցի էր տեղով Սարա-
շալլու և ձմեռը ապրում էին Արաքս գետի ձախ ափումը: Նա
նախկին շահի մօտ մուհեաթիկի պաշտօն էր կատարում բարձր ձայն

բաղում խան դառնալը, 1752 թիւը, Բաղդասարը իր համար տեղ ընտրեց Շէհներ¹⁾ և Հալիձոր գիւղերը, ամբողջ տասն և իննը տարի մնալով այն տեղերը: Նա պարսպում էր աւագակութեամբ: Նադիր շահի մահից յետոյ երբ որ Պարսկաստանը քայքայման դրութեան մէջ ընկաւ և իւրաքանչիւր խան երկիրը իր ձեռքը գցելու համար կռւում էր մէկը միւսի դէմ, նա տեղացի հայերից²⁾ մի խումբ կազմեց և Արաքսից անցնելով յարձակեցաւ Ղարաբաղի խաների վերայ, քշեց նրանց դաշտային անասունների, հօտերը, երամները և ձիերի ջոկատները ու յաջողութեամբ կրկին անցաւ Արաքսի ձախ ափը և ահագին աւարով մի քանի օրից յետոյ վերադարձաւ ու գնաց Շէհներ: Նա մի քանի անգամ ընդհարումներ է ունեցել Ղարաբաղի Քեաղում խանի եղբօր Աղախանի հետ: Ճակատամարտել է նոյնպէս նոյն տեղացի Մամմադ խանի դէմ, դարձեալ յաղթութիւնը տանելով քշել է նրանց անասունների հօտերը և այլն: Բաղդասարը միևնոյն ընկերներով անցաւ Պարսկաստանը և աւաննալու շնորհիւ Սահյն Նադիր Շահից յետոյ նա բախտ ունեցաւ ամբողջ Ղարաբաղի խանը դառնալու:

1) Բաղդասարը իւր փախուստականութեան տարումը Նախախը տարաւ իւր մօտ, և վայելում էր նրա քաղցր սիրոյ երջանկութիւնը: Բնեղ ճանաչելուց և ինձ մօտ բերելուց յետոյ, Նախախ, տեսնել Բաղդասարը, եւ որքան վտանգաւոր գէպքերում ճակատամարտել եմ ինձանից տասն անգամ քաջ հերոսների դէմ, եթէ ես նրանց չեմ յաղթել և հաղիւ թէ ինձ պաշտպանել եմ, այնու-

ասպատակեց Ուրմու³⁾ և Սալմաստի գաւառները
և ահագին աւարով դարձեալ վերադառնաւ Շէհ-
ներ:

Ինչպէս որ գրել ենք, Բաղդասարը տասն և
իննը տարի մնաց Շէհահեր և Հալիձոր գիւղերում
և տասն և իննը տարւայ ընթացքում նա պարս-
պեց աւագակութեամբ և աւարառութեամբ: Սա-
կայն Փանահ խանի օրով⁴⁾ նրա բռնած ընթացքի
պայմանները փոխւեցին և գործը երես շրջեց
գէպի բարին, որով Բաղդասարը նորից փայլուն
բախտաւորութիւն գտաւ: Քուռ գետի ափերում
ապրող Քեօլանի քրդերը իրանց աւագակային
վոհմակներով անդադար յարձակումներ էին գոր-
ծում Փանահ խանի գիւղաբայքին վերայ և մեծա-
մեծ քնասներ էին տալիս գիւղացիներին, քը-
շում էին նրանց տալարը, ոչխարը, ձիերը, և
գոմէշները, մինչև իսկ մանում էին գիւղերի
մէջ և թալանում էին տները: Ամեն օր խանի
մօտ գանդատաւորներ էին գնում քեօլանիների
ձեռքից: Խանը ուշադրութեան էր առնում գիւ-
ղացիների բողոքը և զինւորներ էր ուղարկում

ամենայնիւ չեմ էլ յաղթել և աղատել եմ անձնատ: Ինձ վերայ
կարկառի պէս թափաղ սրերի դէմ ես իմ սրի արու կողմը տալու
միջոցներում իմ սուրս չի կոտրել և իմ թևս ու ձեռս չի վիրաւոր-
վել: Եւ իմ այս բաւար աջադութիւնների տաաջնորդազը քո բախ-
աւրդ է եղել: Այժմ ինձ փայլուն բախտի թաղաւորութեան մէջ եմ
գտնում և իմ տմբոյշ կեանքովս պարտական եմ քեզ:

2). Մէկ քանիսի տնունները ըստ աւանդութեան որանք են
Ուսի, Ղաւաղէ, քաջ Բհաթար, Թափա, Սաթի, Կօհօզ Սաթի:

որ կոտորեն քեօլանի քրդերին, բայց շատ ան-
յաջող էր անցնում: Երբ որ խանը քեօլանինե-
րի յարձակումների դէմը առնել չկարողացաւ
և ձանձրացաւ, նա մտածեց պատրաստել յայտ-
նի քաջերից մի խումբ, արշաւել նրանց վերայ,
գուցէ յաջողւի վերջ տան նրանց և խաղաղու-
նեցնելը այդպիս աւերիչ ստահակներէց: Ուստի
խանը իւր նպատակը կատարելու համար, հրա-
մայաբար բոլոր հայ գաւառների գիւղերից և
թուրք գիւղերից ամեն մէկից էլ մարդիկ ուղեց և
տարաւ իւր մօտ Շուշի: Հայերը վախենում էին,
կասկածելով թէ մի գուցէ մեզ կոտորել է տա-
լու: Բայց ջիւանշիրեցի քաջերը, որոնք միշտ
խանի մօտն էին լինում. հանգստացրին հայե-
րին, որ բոլորովին անհող մնան, խանը չար
ցանկութիւն չունի հայերի վերայ կատարելու
համար, միայն ուղղում է երկրի քաջերից մի
խումբ կազմէ և գնայ քեօլանիներին պատժե-
լու: Եւ այսպէս երբ բոլոր հրաւիրուածները¹⁾

Յարլ Սափրուար, Ղաթափաշայ Մելիքի, Օփու (ուփու) Բօլի Շէն-
հերեցի, Դալու Սաքան, Շէնհերեցի:

3) Ուրմին Բաղդասարի ծննդավայրն է: Նրա հայր Բարուն
Ուրմիցի էր: Սակայն չգիտենք թէ ինչ աղետից էր հարկադրուել,
որ վերցրել էր իր 10 տարեկան փոքրիկ Բաղդասարին եւ Ուրմից
փախել էր եկել Սնձարէսկ:

4) Սեփական հոգիւր չունէր թէև, բայց մասնաւոր տեղե-
քում ճանաչուում էր, որպէս կառավարող տէր:

1) Սանի մօտ հրաւիրված մարդիկը բոլորն էլ ընտիր և
նշանաւոր մարդիկ էին և ոչ հասարակ:

հաւաքւեցան Շուշի, խանը հայերի կասկածները փարատելու համար բոլորի առջև ձեռքը դրեց Ղուբանին վերայ երդւեցաւ, որ իրան դիտաւորթիւն չունի և չի էլ ունենալ հայերի դէմ որևէ մի դաւադրութիւն գործելու, այլ կանչւած են իրան մօտ, որ ամեն մարդ պէտք է իրան գիւղի քաջ մարդին ցոյց տայ խանին և անունը ասէ, որ զրքի մէջ գրվելու է: Հայերի կասկածը աւելի հաւատարման դարձաւ: Հերի գաւառների հայ քաջերին կոտորել է տալու, ասացին հայերը—և ուզում էին իրանք կոտորւել քան թէ իւրաքանչիւր հայ ցոյց տար խանին իր գիւղի քաջը:

— Դուք երկիւղ միք անիլ, հայեր, ասաց խանը: Ես արդէն երդւել եմ և կրկին անդամ երդվում եմ Ղուբանով, որ դուք կանչված էք այստեղ ինձ մօտ յատկապէս այս գործին համար և ասեմ ձեզ թէ ինչէ:— Քուռի անտառում ապրող քեօլանի քրդերը իմ երկիրը քարուքանդ են անում. ամեն օր գիւղերից մօրդիկ են դալիս և ինձ գանդատվում են քեօլանի քրդերի ձեռքից, թէ մեր ոչխարը քշեցին մեր գիւղը թալանեցին: Իսկ միւսը մի ուրիշ գանդատ է անում և վերջապէս ձանձրացել եմ գանդատներից: Այժմ ուզում եմ երկրի նշանաւոր քաջերից,—հայերից և թիւրքերից—մի խումբ պատրաստեմ և ես կնքս անձամբ առաջնորդեմ բոլորին, որպէս-զի

կարողանամ նրանց վերջ տալ տամ: Այժմ հաւատացէք ինձ, իմ ցանկութեան պատկէրը այս է, որ ցոյց կ'աւտոյիս ձեզ:

Այս խօսքերը տեսլուց յետոյ հայերի կատկածը փարատեց և ամեն մէկ հայ սկսեց յայտնել իրանց գիւղի քաջ տղամարդին և տան աւուներ և աղղանուներ, որը զրմում էր գրքի մէջ:

Վերջապէս հերթը ընկաւ Խնձորէսկեցի Բարալարենց ներկարար Բաղդասարին, որ նա էլ պէտք է իրանց գիւղի քաջերը ցոյց տար. Մէկ քանիսի անուներ տալով Բաղդասարը յիշեց իրան անւանակից Բարու որդի քաջ Բաղդասարին, որը պարագում էր աւագակութիւնով և երկրի մէջ քաջ անուան մեծ հռչակ էր ստացել, և ապրում էր Շէհներ: Ուստի Բաղդասարը թէև ուղեց յայտնել վերջինիս անունը, բայց մէկ էլ մտածեց թէ մի գուցէ նա չի գայ և լռեց:

Խանը զգաց, որ Բաղդասարը ուղեց ևս մէկ մարդու անուն տալ, բայց մէկ էլ չաւաւ: Խանը հետաքրքրվեց և ստիպեց Բաղդասարին, որ իր սրտում թաղցրած բանը անպայման պէտք է ասէ, եթէ ոչ հետեանքը վատ կլինի:

Խանը ապրած կենայ. ասաց Բաղդասարը: Ես ուզում էի ձեզ յայտնել մէկ քաջ երիտասարդի անուն, բայց մէկ էլ տարակուսեցի ասելով, մի գուցէ նա չի գայ և ես խանի մօտ ամօթալի մնամ: Եւ այս քաջ տղամարդը խնձո-

րէսկէցի—Ուրմեցի Բաբուն տղան է. որը արդէն տասն և իննը տարի է ապրում է Շէհներ գիւղումը և պարապում է աւագակութեամբ:

Հա, գրա անունը ես լսել եմ, ասաց խանը: Բաղդասար դուք շատ սխալ էք. ինձ հարկաւոր են այդպիսի մարդիկը, որ միշտ քաջագործութեան և զինաշարժութեան մէջ են գրտնվում: Նստակեաց քաջերը ինձ շատ չեն պէտքը: Դու ինձ այն ասիր, այն նրբասարդը, որ Շէհներ է ապրում և պարապում է աւագակութիւնով, մեղք է գործել թէ հէնց իր կամքով է աւագակ դառել:

Մեղք է գործել, ասաց Բաղդասարը: Նա սպանել է մեր գիւղացի մէլիք էղիլշէին: Ուստի գրած քաջերի անունների շարքումը խանը գրիլ տւաւ նոյնպէս քաջ Բաղդասարի անունը: Եւ վերջապէս բոլոր քաջերի թիւը հասաւ մինչև 170 մարդու—թէ հայ և թէ թիւրք:

«Հայ և թիւրք,—ինձ մօտ կանչած մարդիկ. այսօրւանից արդէն դուք ազատ էք, ասաց խանը: Միայն իւրաքանչիւր մարդ թէ հայ և թիւրք թող իրանց քաջերին հաւատացնեն, որ խանը իրանց կանչում է այս գործին համար, որը արդէն յայտնել եմ ձեզ բոլորիդ և դուք գիտէք»:

Մարդիկը հեռացան և ամեն մէկը գնաց ղէպի իր գիւղը: Իսկ Խնձորէսկեցի ներկարար

Բաղդասարին թոյլ չտաւ գիւղը գրնալու. նրան որպէս պատանդ պահէց իր մօտ, և Խնձորէսկից նորից 3 մարդ բերել տւեց Շուշի իր մօտ և յետոյ Բաղդասարին թոյլ տաւ այսպէս ասելով, — դուք ինչպէս որ ասել էք այդ քաջ երիտասարդի անուէնը և գիտէք նրա տեղը, ասաց խանը¹⁾, և ծանօթ էք թէ իրան և թէ նրա բնաւորութեանը, կգնաք ձեր գիւղը, կյայտնէք ձեր բոլոր հասարակութեանը, որ խանը ուզում է Բաղդասարին և անպայման նրան պէտք է բերէք յանձնէք ինձ, որ յետոյ ես այս երէք մարդկանցը թոյլ տամ: Իսկ եթէ անկարող կլինէք իմ հրամանս կատարել, այս մարդիկը այստեղ կփթեն բանտումը: Այսուամենայնիւ թէ Բաղդասարին ինչ միջոցով էք բերելու այդ դուք գիտէք:

Խանը ասլրած կենայ, ասաց Բաղդասարը: Ձեր հրամանը մեզ համար գուցէ դժվարանայ, զոնէ եթէ դուք Բաղդասարին հաւատացնելու համար ինձ տայիք մի փոքրիկ նամակ, որով յայտնէիք, որ իսկապէս դուք էք ուզում իրան,

1). Փանահը խան դառնալուց յետոյ իւր որդի Իբրահիմին «աղայ» կարգեց Խնձորէսկու վերայ, 1756—1760 թիւը: Բայց Իբրահիմը (որը յետոյ Ղարաբաղի Իբրահիմ խանը դառաւ), մինչև աղայ նշանակւիլը, նա Խնձորէսկու թիւրք մէլիք Աղաջանի տանը ոչնչացնելու համար իր այդ փառասիրական ձգտումը ծածկեց բարեկամական յայտնի մեծարանքով, որով մէլիք Աղաջանին կանչեց տարաւ Շուշուայ բերդը և նրան խեղդիլ տաւ: Սակայն երբ 1761 թւին Ուրմու Օվշար Փաթալի խանը յարձակեցաւ Ղարա-

ես համոզված եմ, որ մեր գործը դուք կհեշտացնէք և մեզ կյաջողէր նրան հեշտութեամբ բերել ձեզ մօտ:

Շատ բարի, ասաց խանը: Այդ ևս կարելի է: Ուստի ըստ ժողովրդական աւանդութեան խանը իւր միրզայի (զրազիր) ձեռքով զրել տւաւ հետեւեալ համալիւ, որի մէջ բովանդակված էր հետեւեալը».

ՆԱՄԱԿ ՓԱՆԱՀ ԽԱՆԻՑ ԱՌԻ ՔԱՋԻՆ ԲԱԲԱՅԻ ՈՐԴԻ ԲԱՂԴԱՍՍԻՆ, ՈՒՐ ԱՅԺՄ ԼԻՆՈՒՄ Է 'Ի ՇԷՆԶԵՐ. ՅՈՅԺ ՈՂՋՈՅՆ»:

«Ով Բաղդասար. Խնձորէսկեցի ներկարար Բաղդասարի ասելովը, լսում եմ, որ դուք Խնձորէսկում չէք ապրում այլ ապրում էք Շէնհեր գիւղումը, Թուրքական մէլիք Էգիլըէին սպանելու համար: Վասնորոյ տխուսում եմ ձեզ և ցանկանում եմ ձեզ երես դուրս բերել և շնորհել ազատ և ապահով կեանք: Ուստի Խնձորէսկուց մարդիկ են գալու քեզ մօտ և նրանք քեզ ինձ մօտ բերելու համար ինչ որ ասեն դու անկասկած հաւատայ նրանց և եկ ինձ մօտ: Քեօլանի

բազի վերայ, զրաւեց Շուշուայ բերդը և ձեռքակալեց Փանահ խանին իր ամբողջ բնաւանքով, այդ ժամանակ մէլիք Աղաջանի եղբայրները իրանց եղբոր վրէժը լուծելու համար Խնձորէսկում ուղեցին սպանել Իբրահիմ խանին, որից վրէժ լուծելով հանդերձ գիւղը դարձեալ մնար իրանց իշխանութեան տակ ինչպէս իսկով էին Փանահ խանից առաջ. այնուամենայնիւ վերջիններքիս չյօջողական հասնել իրանց նպատակին, որովհետեւ Իբրահիմ աղային ապա-

քրդերը իմ ժողովրդիս շատ ֆրանսեր են տալիս ու գում եմ քաջերից մի խումբ կազմել և բոլորին ինքս առաջնորդելով գնամ և նրանց պատժեմ: Ուստի շատ ցանկալի է ինձ, որ դուք էլ լինէք իմ ընտրած քաջերի շարքումը»: «Փանահ խան».

Նամակի տակ գրված էր խանի կնիքը:

Ներկարար Բաղդասարը խանից ստանալով նամակը ճանապարհեց գնաց գիւղը: Վաղը առաւօտեան նա դուրս եկաւ գիւղամէջ և բոլոր հասարակութեանը յայտնեց այն ամեն բաները, ինչ որ տեսել էր խանի մօտ և ինչ որ լսել էր խանից Բաղդասարին համար: Միւս օրը հաւաքւեցան գիւղի նշանաւոր մարդիկը և Բաղդասարին վերայ մի աղերսագիր գրեցին տւին Սարգարենց տէր Վանէսին մի քանի երեւի մարդկանցով միասին և ներկարար Բաղդասարի հետ ուղարկեցին Շէհներ Բաղդասարին մօտ: Երեկոյեան քահանան ծոցից հանեց աղերսագիրը և ներկարար Բաղդասարն էլ հանեց Փանահ խանի նամակը երկուսն էլ կարգաց Բաղդասարին մօտ: Բաղդասարը երբ որ տեսաւ որ նամակների միտքը յարմար են միմիանց և բերող-

լու համար որքան պտրտեցին չղտան. Խնձարէսկեցի Բաբայա-րանց ներկարար Բաղդասարը նրան պահեց իր տանը, գիշերով տարաւ Շուշուայ բերդը յանձնեց հօրը, Փանահ խանին և Բերա-համին ազատեց մահից, որը յետոյ Ղարաբաղի Հայոց «Հինգ-Մէ-լիբուլիւնների կրթանիչը գառաւ:

2) Փանահ խանի ժամանակ Աղղամումը թիւրք ընակիչներ չեն եղել: Աղղամի այժմեան թիւրքերի նախորդները Իբրահիմ

ներն էլ վստահելի անձնաւորութիւններ են, անկարող եղաւ մերժել և պատրաստականութիւն յայտնեց գնայ ուր որ իրանք ցանկանում են։ Եւ այսպէս վաղը առաւօտեան ուրախ սրտերով լըցւած Բաղդասարը և Քննորէսկուց գնացած մարդիկը ճանապարհւեցին Շէհներից դէպի Քննորէսկ։ Երբ որ նրանք հասան Քումրաթի ձորը, նրանցից մէկը իւր ձին սրարշաւ քշեց հասաւ Քննորէսկ և յայտնեց, որ Բաղդասարը գալիս է, տեղ պատրաստեն։ Այդ լուրը հասնելուն պէս պատրաստւեցան խաչ ու խաչվառով և քահանայով գնացեն Ծակ-քար կոչւող տեղը դիմաւորեցին Բաղդասարին, (մի աւագակի)։ Որին նոյն յարգելի հանդիսովն էլ տարան դիւղը։ Գիւղումը երեք օր պահեցին նրան և պատուեցին շատ փառաւոր կերպով։ Շատ փառաւոր հագնւած էր նոյնպէս Բաղդասարը ինքը և նստած էր մի փառաւոր ուստած ձիու վերայ։ Երեք օրից յետոյ ներկարար Բաղդասարը և գիւղից մի քանի յայտնի մարդիկ վերցրին Բաղդասարին և տարան խանին մօտ։

Սանը ապրած կենայ, ասաց ներկարար Բաղդասարը. ահա այդ էլ քո ուզած քաջ Բաղդասարը, որի համար մեր մարդիկը, որպէս պա-

խանի օրով դադթիւ են թիփլիզու Բօրչուլուի գաւառից։ Մինչև թիւրքերի դադթիւը Աղդամի տեղը իւր ընդարձակ շրջակայքով պատկանում էր Ղարաբաղի Խաչէն գաւառի հարազատ տիրապետող Հայտդղի-Հասանջալալեան տոհմի մէլիքութեանը։

տանդ պահում ես մօտդ, հիմայ խօ բանց կթող-
նես:

«Բաղդասար, ասաց խանը: Դուք խակապէս
իրաւունք ունէք իմ դէմս այդպէս խօսելու: Եւ
ես հիմայ շնորհակալ եմ ձեզանից, որովհետեւ
դուք կարողացաք կատարել այն, որի համար
յոյս չունէի ինձ, որ կը կատարւէր»:

Խանը հրամայեց իր ծառաներին դնացին
Խնձորէսկեցի գրաւ պահած մարդկանցը բաց թո-
ղին: Այժմ բոլորդ էլ ազատ էք, ասաց խանը
և կարող էք. գնալ ձեր գիւղերը Ուստի Խնձորէս-
կեցիները գլուխ լիջեցրին խանին և ճանապարհ-
ւեցին դէպի Խնձորէսկ: Սա մի մեծ ցաւ էր
մեզ համար. լաւ աղատւեցանք. ճանապարհին
ասում էին միմիանց:

Փանահ խանը գաւառների քաջերին հայ և
թիւրք բոլորին տեղերը կանչված մարդիկների
միջոցով հասկանալուց յետոյ, հրամաններ ու-
ղարկեց գիւղերը, որ բոլոր քաջերը հաւաքւեն
Շուշի իւր մօտ: Ուստի մինչև մէկ շաբաթը ա-
մենքն էլ գնացին Շուշի և հաւաքւեցան խանի
մօտ, որոնց թիւը հասնում էր հաշւի չմտած-
ների հետ հարիւր եօթնասուն հոգու: Իւրաքան-
չիւր քաջ եկել էր իր գէնքովը և իւր ձիովը:
Մինչ գեռ խանը զբաղւած էր քաջերը դասաւո-

երկու և նոցա այլ և այլ կարգադրութիւնների որպիսութիւններով, նոյն օրը Աղղամից ոչ այնքան հեռու, Կառկառ գետի աջ կողմին բնակւող թիւրքերից մէկը եկաւ խանի մօտ և յայտնեց նրան, որ իրանց գիւղից ներքե քրդերից կազմւած մի մեծ վոհմակ է երեւացել:

Այնը այս լուրը ստանալուն պէս, առանց ժամանակ կորցնելու իւր ընտրովի քաջերով ճանապարհ ընկաւ դէպի Աղղամ: Աղղամից քիչ բարձր օրը վաճառին հասաւ, որտեղ խանը ուշացաւ քաջերին դատաւորելու և հրահանքներ տալու համար: Ուստի խանը այդ տեղ իւր քաջերին երկու մասի բաժանեց և թողեց երկու հմուտ քաջերի ղիսաւորութեան ներքոյ: Հայ քաջերի ղիսաւորութիւնը յանձնեց Բաղդասարին, իսկ թիւրք քաջերի ղիսաւորութիւնը յանձնեց Ջիւանշիրի ցեղին սպառկանող յայտնի հերոս Դաղալի Իմանին և կարգադրեց, որ Բաղդասարը իւր քաջերով կանցնէ Կառկառ գետի աջ կողմը, իսկ Դաղալի Իմանը կվերցնէ ձախ կողմը, որ և գետի երկու կողմերովը վաթաթւած հոսանքին համեմատ կարչաւն գէպի ներքե քրդերին յայտնված տեղերին վերայ: Համաձայն խանի արած կարգադրութեան Բաղդասարը առաջնորդելով իւր հաշկաւան խմբին անդաւ Կառկառ գետի աջ կողմը և շարունակեց իւր արշաւանքը գետի հոսանքին համեմատ դէ-

պի ներքե. Նոյնը կատարում էր Դադալի Իմանը գետի ձախ կողմին: Արշաւանքը գետի երկու կողմին կատարվում էր զգուշութեամբ, դանդաղ և լուռ, միայն ձիերի սմբակների տրոփւնն էր բարձրանում, այն էլ խուլ կերպով: Դիշերից բաւական անցած Բաղդասարը յանկարծ պատահեց աւերիչ քրդերի մի ահադին վոհմակի, ուր երկու կողմերն էլ խսկոյն կանգ առան: Ի՞նչ մարդիկ էք, հարցրեց Բաղդասարը:

— Ահա, այսպիսի մարդիկ ենք, մի անգամից բացւեցան քրդերի հրացանները: Բաւական եղաւ, որ ճանաչեցին իրարու, շարունակեց դիշերային մթութեան մէջ մի աւագակային, անկանոն և վայրենի կոխ: Մթութեան մէջ երկու կողմից էլ շատ քաջեր ընկան, բայց քրդերից աւելի շատ: Այնուամենայնիւ կռիւ առաջին քայլումը քաջ Դադալի Իմանը անտարբեր չմնաց: Նա առանց զէնք շարժելու կառկառի ձախ կողմից անցնում է աջ կողմը և կտրում է քրդերի ետեր: Եւ այսպէս Դադալի Իմանը իւր քաջերով առանց հրացան արձակելու, և առանց որևէ ձայն հանելու այնքան միտում են մինչև որ լուսանում է: Եւ ահա լուսաբացին քրդերի ետերի կողմից բացվում են վերջինիս քաջերի հրացանները: Պրդերը տեսնելով որ իրանց հետ կատարւող կռիւը այժմ երկու կողմից սկսեց մնացին շփոթւած: Ուստի մճռեցին խառնվելով

կուելով, կոտորելով և կոտորվելով ճանապարհ հարթել և փախչել: Համաձայնութիւնը իսկոյն կայանալուն պէս մերկացրած սրերով թափւեցան հայերի վերայ: Առաւօտեան նորածագ արեւի դէմ սկսեցին շողշողալ երկու կողմերի թըշնամական մահաբեր սրերը: Քաջ Բաղդասարը հրաշալի դէր էր կատարում իւր սրածութեամբ քրդերի դէմ և հերոսներ էին որ ձիերից ցած էին գլօրվում: Գուցէ թէ քրդերի աւելի ճարպիկները հնարաւորութիւն գտնէին փախչելու և ազատուելու եթէ քաջ Դադալի Իմանը փոքր ինչ ուշ վրահասած լինէր. բայց նա հասաւ և իւր քաջերով իսկոյն շրջապատեց քրդերին և անհնարին դարձրեց նրանց փախուստ տալու և ազատուելու փորձ տնելը: Կռւի բորբոքւած տաղնալի ժամանակ Բաղդասարը մի կերպով կարողացաւ խոյս տալ և բարձր ձայնով հասկացրնել քրդերին, որ բռնական է որքան կռւել են, հետեանքը աւելի վատ կլինի, թող դադարացնեն զէնքը: «Բարւոք եմ համարում, ասում է նա, որ թողէք զէնքերը և անձնատուր դառնաք, եթէ ոչ գլխովին կը խորտակեմ ձեր այդ ստահակական վոհմակը»: Զինաթափ եղէք, բարձր ձայնով կոչում էր նոյնպէս Դադալի Իմանը, արդէն ձեր կիսից շատը մեռած և վիրաւորված են: Իսկ մեր շատ մասն արդէն մնում է, ի՞նչ պէտք է անէք այժմ ողորմելիներ»:

Քրդերը երբ որ տեսան հնարաւորութիւն չկայ ազատելու, թափեցին իրանց զէնքերն և անձնատուր եղան։ Նոյն բոպէին վրահասան Բաղդասարի և Դադայի Իմանի քաջերը ու հաւաքեցին քրդերի զէնքերը։ Իսկ քրդերին կապտեցին իրարից և տարան խանի մօտ, որը մի քանի թիկնապահ քաջերով մնացել էր Աղդամից քիչ վերև մի տեղ եւ տարակուսելով սպասում էր իւր քաջերի եւ բախտի որ կողմի վերայ հակւած յաղթութեան վճռին։ Փանահ խանի ուրախութեանը էլ չափ ու սահման չկար, որ քրդերի բացի կոտորածներից մնացածին էլ իր քաջերը կարողացել էին ողջ-ողջ բերել իր մօտ, որովհետեւ այդ գերի բռնած քրդերը բացի խանին—իրան փնաս տալը և ժողովրդների անասուններն քշելով և տանելով և ուրիշ կողմերով մեծամեծ փնասներ տալը, շատ հակառակ էին Փանտհին—խան դառնալուն և միշտ արհամարանք էին ուղղում նրա սարուջալլու ազգատոհմին և հայհոյում էին։

Սաանը տեսնելով հայ և թիւրք քաջերի գործած քաջութիւնն, շնորհակալութիւն յայտնեց բոլորին և վարձատրեց նրանց՝ որին չուխացու տալով, որին արխալուղացու տալով, որին հրադան, որին ձի, որին կով, որին գտակ, որին եզ, որին գոմէշ, որին խալիչայ, և այլ և այլ պարգեւներ րնծայելով։ Դադայի Իմանին պարգեւա-

տրեւու ժամանակ. քրդերը անցան Բաղդասարին. կողմն և ամեն բան ճշմարտութեամբ յայտնեցին Փաննան խանին, որ առաջին և մեծ վարձատրութիւնը հարկաւոր է Բաղդասարին և ոչ թէ Դադայի Իմանին, քանի որ մեր դէմ կուտղը և մեր խումբն խորտակողը այս մարդն է եղել. Քրդերի խօսքին օգնեց և Դադայի Իմանը:

— Դուք այսուհետեւ իմ աջ թևն էք, Բաղդասար, ասաց խանը: Ձեր կատարած քաջութեան համար իմ կողմից հարկաւոր է ձեզ մի առատ վարձատրութիւն: Ահա ձեզ տալիս եմ մի պաշտօն եօթ տարի ժամանակով, այն է եօթն տարի ձեզ իւրբաշի եմ նշանակում Խնձորէսկու, Խոտու, Շէհներու եւ Հալիձորի գիւղերի բոլոր հասարակութիւններին վերայ, որ եօթն տարւայ եկամուտներից ինձ խանիս հասնող մասը յատկացնում եմ ձեզ»:

Վերջապէս խանը երկար ու բարակ խօսելուց յետոյ մի ստոր աւազակային յաղթութեան փառքով հրճւած հրամայեց ձիաւորւեցին քաջերը, որոնցից մի քանի մարդկանց թուղթ տուաւ թէ կտանէք թիւրքի գիւղի մօլլային կտաք և նրան կվերցնէք կտանէք մեր սպանւած քաջերի եւ սպանւած քրդերի դիակներն կթաղեն, որպէս Իսլամի ցեղ թիւրքի հանդստարանում: Իսկ սպանւած հայերի դիակներն պահ տւէք հողին, որովհետեւ ինձ քաջ յայտնի է, որ հայն իր հա-

բազառի գիակը սպանւած տեղիցն անպատճառ
տանելու է նրա ծննդավայրը :

Այո, խանր ապրած մնայ, ասաց Բաղդասարը,
ասացին եւ միւս հայ քաջերը: Վաղը չէ
միւս օրն իւրաքանչիւր հայի գիակ իրան գիւղի
հանգստարանումն կդանւի: Եւ զուցէ մեզանից
մասնաւոր մարդէկ Ղալիցն վերադառնանք գանք
մեր բնակեցնելի գիակները տանելու:

Այս բարոյական կարգադրութիւնից յետոյ
խանր ճանապարհուեց գէպի իր բերդը (Շուշուայ
Ղալան) տանելով իր հետ քրդերին: Տեղ հասնե-
լուն պէս խանր, իսկոյն չպատժեց քրդերին.
նրանց իրեւ պատանդ այնքան պահեց մինչեւ
որ իւր ամբողջ վնասն նրանցից ստացաւ, ձիեր
ոչխարներ, կովեր, զոմէշներ, այծեր, սրանց
հետ եւ ուրիշ շատ բաներ և յետոյ բոլորին էլ
զլխատել տւաւ:

ԹՈՒԹԱԿԵՆՑ ԺԱՌԱՆԴՆԵՐԸ ԿԱՇԱՌՈՒՄ ԵՆ ՄԷՀ-
ՐԱԲԵԱՆՑ ՀՍԿԱՅ ԴԱՂՈՒՆ, ՈՐ ՍՊԱՆԷ ԲԱՂԴԱՍԱ-
ՐՈՒՆ, ԲԱՅՑ ՏԺԲԱԽՏԱԲԱՐ ԴԱՂԻՆ ԻՆՔԸ ՍՊԱՆ-
ՎՈՒՄ Է ԲԱՂԴԱՍԱՐԻՆ ՁԵՌՔՈՎ:

Բաղդասարին իւզբաշութեան փառքի հաս-
նին զրգուեց Թութակեանց ժառանգների նա-
խանձը: Նրանց ամբողջ ազգատոհմի թէ արոււն և
թէ էգը, սկսած մեծ ալեւորից մինչեւ վերջին եօթ

տարեկան երեխան բոլորն էլ յղացան Բաղդասարին գաղտնի սղանելու խորհուրդով: Միթէ մեզ համար աննամուսութիւն չէ, ասում էին Թութակեանցները, որ մեր տան գեաղան (ծառան) դեռ բաւական չէ սղանեց մեր հօր հղբայր մէլիք էդիլէին, այսօր էլ դայ իւզբաշի դառնայ մեր գլխին և չորս գիւղերի հասարակութեանց վերայ: Պէտք է հառամացնէք, պէտք է քթին ծակերովը հանէք ինչ որ ստացել է մի հայակեր խանից: Վրէժխնդրութեան շար միտքը խառնւած այրող, մաշող և սիրտ քրքրող նախանձի հետ անգաղար տանջում ու լափում էր Թութակեանցների հոգին ու մարմինը: Մանաւանդ իրանց կարճատև մլլիքութեան շուքն իսպառ ոչնչանալու էր Բաղդասարի իւզբաշութեան նոր տիտղոսի ստուերի տակ, որով միանգամից մեռնում էր իրանց տոհմի յարգանքը ժողովրդեանց մէջ: Ինչպէս որ նա մեր տոհմի շուքն ու մեծութիւնը կորցրել է, այնպէս էլ էլ պէտք է մենք կորցնենք դորա շուքաւոր անունը մինչդեռ թարմ է, ասում էին Թութակեանցները:

Թութակեանցների նպատակը Բաղդասարին սղանելու կամ սղանել տալու համար երբէք չ'կատարվեցաւ թէև նրանք շատ վաղեցին և ամեն ջանքեր գործ դրեցին ու ամեն տեսակ մահացու ցանցեր սարքեցին նրա գէմ կիրճերում,

անտառներում և ուրիշ տեղերում բռնել և սպանելու համար սակայն ինչպէս որ ասեցինք Թուխակեանցների ջանքերը իդսւր անցան. Բաղդասարը¹⁾ կատարում էր իրան իւրիւղբաշիութեան պաշտօնը և ըսկի չեր էլ կասկածում Թուխակեանցների մասին, որ իր կեանքի դէմ արդէն հինգերորդ տարին է, որ մահացու որոգայթներ են տարքում: Վերջապէս Թուխակեանցների բոլոր ջանքերը Բաղդասարին սպանելու համար մինչ հինգ տարի ապարդիւն անցան: Ուստի վեցերորդ տարու կիսում, յուլիս ամսին նրանք կանչեցին Մէհրաբեանց Դադուն²⁾ իրանց տունը, որը սպանված էր իշխէյի քրոջ որդին էր, յիսուն փահնաբադ³⁾ փող կաշառք տւին նրան, որ սպանէ Բաղդասարին: Դադուն աչքերը շատցաւ ստացած կաշառքի փայլով, ուր այդ ժամանակ մեծ գումար էր համարվում յիսուն փահնաբադ փողը: Դադին վերցնելով կաշառք խօստացաւ կատարել իր քեռորդկանց խնդիրը: Եւ այդպէս Դադին կաշառքը ստանալուց յետոյ սկսեց հետեւել Բաղդասարին սպանելու նպատակին: Սակայն մի յար-

1). Պատմում են որ անբարոյական մարդ է եղել: Այսբանով հանգերձ բաւական բարբաբոս և ժողովրդներին ղրկանքներ տւող: Շատ ժամանակ ղեղեցիկ կանանց բռնի կերպով բռնաբարում էր, որի համար բողոքում էին խանին, բայց խանը ուշադրութիւն չէր դարձնում:

2). Ընթերցողին թող չշփթէ անունը, իւր աղղատահմով հայ է և տեւում են մինչև այսօր:

3). 15 կոպէկանոց պարսկական արծաթ փող է:

մար միջոցի և մի աշնալիսի տեղում սպանելու էր սպասում, որ արիւնը կորչէր և սպանողը ըսկի չ'երևար մինչև անգամ կասկածանքի մէջ, որովհետև նա երկիւղ էր կրում մի դուցէ Փանահ խանը խստասլանջ լինի Բաղդասարին սպանողին համար և ժողովրդին տանջէ: Իսկ եթէ ժողովրդիցն էլ մի մարդ հասկանայ, որ ես եմ սպանել Բաղդասարին և յայտնէ խանին, այն ժամանակ և անտարակոյս խանն էլ ինձ զլախատիլ կտայ: Ահա այս կասկածանքը զգշացնում էր Դադուն. ուր որքան կարելի է իւր գործը զադանի լինի և աշնալէս տեղ, որ միայն ինքն իմանայ: Ուստի մինչդեռ Դադին մի յարմար ժամանակի և մի յարմար տեղի էր սպասում, որ գտնէր և սպանէր և արիւնը կորչէր և ըսկի ոչ ոք չ'իմանար թէ ով սպանեց Բաղդասարին, այդ բոլոր յարմարութիւն ինքնըստինքնեան կայացաւ: Մէկ օր Բաղդասարը հասարակութեան կողմից ինչ որ մի գործի սլատճառով գնալու էր Տաթևի առաջնորդին մօտ: Այս լուրը ստոյգ իմանալով Թութակեանց ժառանգները, ծածուկ յայտնեցին Դադուն ասելով—Դադի, դու յարմար ժամանակի և յարմար տեղի ես սպասում, որ գտնես և սպանես այն անիրաւին, Բաղդասարին, ահա քեզ յարմար ժամանակ և յարմար տեղ: Այս քանի օրերումս Բաղդասարը գնալու է Տաթևի վանքը ինչ որ գործով, կը գնաս սախկալ թութանի կիրճումը կսպասես մինչև որ նա կգայ քեզ կհասնէ և շատ

հեշտութեամբ նրան այն տեղ կըսնեա ու կսպանեա: Եւ կարծում ենք թէ սրանից յամար միջոց չգտնւի, մինչդեռ ծառերը տերեւած, ծմակը մթին և սպանելու տեղը բոլորովին (սույ է¹):

Մի քանի օրից յետոյ Բաղդասարը առանց թիկնապահի ձիաւորված ու զինված գիւղից ճանապարհակցաւ գէպի Տաթև: Հանգի մի բոլորովին խուլ անկիւնովը, որսի գնալու պատրիակով ծածկուած և զինւած, Դաղին հետևում էր Բաղդասարին: Այնուամենայնիւ այն օրը չէր կարող հասնէր նրան որովհետև Բաղդասարը ձիաւոր էր իսկ ինքը ստով էր գնում: Այն օրն Բաղդասարը գնաց Տաթև և գիշերը պէտք է մնար այնտեղ. Դաղին¹) ալ գիտէր. իսկ ինքն գնաց մնաց Սախկալ թութանի դադանաքնակ կերճումը: Առաւօտը բացվեցաւ և արեգակն բարձրանալով կէս օրւան տեղից թէքւեց գէպի երեկոյեան հանգստութեան վայրը: Բայց Բաղդասարը չ'եկաւ: Օրն մթնեց գիշերացաւ և լուսացաւ և էլի մթնեց: Բաղդասարը չեկաւ: Երկու օր ու գիշեր Դաղին որպէս մի դարանամուտ

1). Մէկ նեղ անցք է Տաթևի դիմաց գէպի արեւելք, որ Հալիձորից գնալիս Սասանի եօթիշի սկզբումն է գտնվում:

2). Դիւղի մոզովը դաղան առանգութիւնը այդ մարդուն համարում էր մի հակայ շափից դուրս յաղթանդամ, պարթև և շատ ուժեղ: Երեսը լայն, քիթը մեծ, դուխը մեծ, մի խօսքով երկրորդ Դոդիաթ: Սակայն նա իր մարմնի ծանրութեան պատճառով ձիու վերայ նստել չէր կարողանում, ձին ճոճում էր մէջքիցը: Նա շափից դուրս

վազը սպասեց Բաղդասարին, բայց նա չեկաւ։ Սովը նեղացրուց Դադուն և խոտիւ սափաեց նրան որովայնին յազուրդ տալու և քիչ հաց վերցնելու համար, որովհետեւ նա մտադիր էր լրացնել երորդ օրը նոյն կիրճումը։ Եւ կատարեց այն ինչ որ կենսական կարիքն էր պահանջում։ Եւ նա երորդ գիշերը լուսացրեց կիրճումը և սպասեց մինչև երորդ օրւան կէսն, բայց դարձեալ չեկաւ Բաղդասարը։ Այս ինչ բան է Տէր Աստուած. ասաց Դադին։ Մի՛ գուցէ բախտը նրա կողմն է անցելու և նա է ինձ սպանելու։ Դէ որ բանը այսպէս անաջող է երևում լաւն այն է թողնեմ գնամ, գործը թողնեմ ուրիշ ժամանակի. օր կայ տարի կայ։ Այս ինքնըստինքեան կայացած ներքին համոզմունքը հարկադրեց Դադուն դուրս գալ կիրճից և թողնել Բաղդասարին սպանութեան գործը։ Ուստի դուրս եկաւ Սախկալ թուլթանի կիրճից և ճանապարհւեց դէպի Շէնհեր գիւղը։ Հասնելով Շէնհեր, նա գնաց իրան մի ամենամօտ բարեկամին տունը։ Քիչ հանգստանալուց յետոյ բարեկամի տանեցիներէից մէկը հաց բերաւ դրեց և խնդրեց որ Դադին հաց ուտէ, չհետա-

քաջ աղամարդ էր և ինչ քաջութիւն որ գործում էր զեանին էր գործում և ոչ ձիւ վերայ։ Գետնի երեսին Բաղդասարի նման ութ տղամարդը նրա դէմ ոչինչ բաներ կհամարւեն։ Իսկ ձիւ վերայ Դադուն նման տասին Բաղդասարը հազի չէր տալ։ Վերջինս քաջագործութեան հետ ունէր նաև ամենաճարպիկ որածու-

բըքըուելով նրա որտեղից գալուն համար: Դա-
ղին շարունակեց հաց ուտիլը և գինի խմելը:
Այդ միջոցին բարեկամի տանը հարևաններից մի
պառաւ կին եկաւ մօտեցաւ Դաղուն և ինչ որ
մի տեղ նստեց: Պառաւը բաւական վշտացած էր
երևում մէկ մարդու վատ արարմանց համար,
որը կատարել էր իր որդու գէմ: Այդ ինչ է
քսփսում այդ պառաւ կինը. հարցրեց Դաղին իր
բարեկամ կնոջից

Ձեր գիւղացի իւզբաշի Բաղդասարը, ասաց
կինը. այս օր երեք օր է այս խեղճ պառաւի
տղին տարել է իր հետ Տաթև, որ այնտեղ իր
ձիուն պահպանէ, քորի, ջուր աայ, գարի և խօտ
տայ, և վերջապէս գործի ժամանակ է տղին բաց
չի թողնում որ գայ: Ի միջի այլոց թէ բարե-
կամ կինը և թէ պառաւը բորբոքվելով սկսեցին
արիւն արտասունք թափելով բողոքել իւզբաշու
բարբարոսութեան և թէ կեղտոտ բնաւորութեան
մասին: Այդ երկու կանանց արտասուածքաւն
բողոքը այնպիսի ազդու տպաւորութիւն թողեցին
Դաղուն վերայ, որ նրա եղերական գործողութեան:
համար հանդարտած միտքը նորից յուզւեց իւզ-
բաշուն սպանելու անսանձելի ցանկութեամբ:
Եւ նա բորբոքւելով և դեռ հացից չկշտացած տե-
ղիցը կանգնեց և կատաղի բարկութիւնը իւր մէջ

մի կերպ խեղդելով ճանապարհուկացի գէպի խոտ
դիւղը Սաւկայն Շէնհերից ճանապարհակալ ժա-
մանակ իրան բարեկամ կիներ մի փոքրիկ տկճոր
դինով լքցրից և դրեց Դադուն խուրջինումը այն
մաքով որ տանի իրանց տանեցոնց համար: Դա-
դին դուրս գալով խոտ դիւղի դարիվերը մի մեծ քա-
ւի շուաքում նստեց, որ քիչ հանգստանայ: Այդ
միջոցին մի քաղցր քուն յաղթեց նրան և քնա-
ցրեց: Շատ և թէ քիչ քնելուց յետոյ երբ որ ար-
թնացաւ սկսեց խոր մտածողութեան տակ ըն-
կնել: Ի՞նչ լուր տանեմ ես իմ քեռորդկանցը, չէ
որ նրանք ինձ յիսուն փահասպատ փող են տւել
որ ես Բաղդասարին սպանեմ. տսում էր Դադին:
Մի գուցէ ինձ չի էլ հաւատան եթէ ես նրանց
ասեմ երեք օր է Սախկալ թուլթանումը սպասել
եմ նրան, որ դայ բռնեմ սպանեմ և նա չի եկել
ու սկսելու են ինձ նախատինք տալ, տակով
դու սուտ ես խօսում Սախկալ թուլթանի զաղա-
նանոց կիրճումը դու ինչպէս սիրտ արած և գի-
շերները մնացած կլինես, ո՞վ գիտէ որ գիւղումն
ես եղել:

Ի վերջոյ Դադին նորից վճռեց սպանել Բաղ-
դասարին և այդ գիշերը մնալ խոտու թառումը
(քայրայրումը) գուցէ վաղը յաջողվէր կարողա-
նար կատարել իւր եղերական գործը: Եւ մինչ-
դեռ այս արիւնոտ մտածողութեան մէջ էր, յան-
կարժ լսելի եղաւ մի քաղցր մեղեախի ձայն, ու-

րին լաջորդում էր նոյն եղանակի շվշվոցը: Դա-
ղին հետեւելով շվշվոցին տեղիցը կանգնեց և
բաշիցը նայեց գէպի ցած: Օհ որքան ուրա-
խացաւ երբ որ տեսաւ շվշվացնող և մեղեաթի ա-
սողը Բաղդասարն է, գալիս է և ուղղակի իրան
մօտովն է անցնելու: Փառք քեզ Տէր Աստուած,
որ ինձ ամօթալի չթողեցիր իմ քեօորդկանց մօ-
տը, ասում էր Դաղին: Դաղին նստեց էլի քարի
շուաքումը ետքաթի ուրախութիւնիցը կարծես թէ
հարբել էր: Ահա եկաւ իւզբաշին եւ յայտնւեց
Դաղուն: Բարով ձեզ Դաղի, ասաց Բաղդասարը,
սրտեղից ևս գալիս:

Շէնհերից եմ գալիս, իւզբաշի, ասաց Դա-
ղին և տեղիցը կանգնեց ու բարեկամական անոյշ
խօսքեր արտադրելով մօտեցաւ և բռնեց ձիու
սանձիցը: Բաց թողիր ձիու սանձը, Դաղի, ասաց
իւզբաշին, խրանող է:

Բաց թողնեմ ձիու սանձը, ծաղրական եղա-
նակով ասաց Դաղին: Քեզ երկնքումն եմ ուզել
դու երկրումն ևս պատահել ինձ, դու իմ
քեռուս սպանեցիր և քո չար վարմունքը մնաց
անպատիժ: Այսօր քո վերջին օրն է և այս բո-
ւէիս պէտք է մեռնես իմ ձեռքով: Երեսդ շրջիր
գէպի Տաթևի վանքը և որպէս քրիստոնեայ խա-
չակնքիր երեսդ: Այս խօսքերը ասելով մի ձեռ-
քով պինդ պահեց ձիու սանձը, իսկ միւս ձեռ-
քով իւզբաշուն դուրս կորդեց թամբիցը և խփեց

գեաին: Քաջ իւզբաշին ճարպկութեամբ իւր շաք-
մաների մէկի կոկորդից հանեց փոքր գաշոյնը
և ուժերը մի տեղ հաւաքելով այնպէս սաստիկ
խփեց Դադուն փորիներքեի բարակ մասիցը, որ
փորը ճզելով հասաւ մինչև կոկորդը: Այն բո-
ւալէին Դադին թուլացաւ և փուռեց գեանին: Նոյն
բոալէին Դադին պինդ սեղմեց իր փորը և խըն-
դրեց իւզբաշուն, որ իր մարմնի հետ վատ չվար-
վէ: Սակայն ինքը կաշառված է եղել թուլա-
կեանց ժառանգներից էգիլէի սպանման վրէժը
լուծելու համար: Այս կարճ խօսքերի վերջա-
ւորութեան հետ հողին աւանդեց:

Այնուամենայնիւ չնայած որ Դադին իւզ-
բաշու արիւնախում թշնամին էր և պատրաստ-
ւած էր նրան սպանելու բերկարլի գիտաւորու-
թեամբ, որի համար Դադուն մարմնի հետ իւզ-
բաշին կարող էր շատ վատ կերպով վարվէր,
բայց նա աւելի վեհանձն և բարի գտնվեցաւ,
որ սպանելուց յետոյ Դադուն գիակը մեծ դժ-
վարութեամբ հազիւ թէ տարաւ դրեց քարայ-
րումը եւ երեսը շրջեց դէպի աղօթարանը, վեր-
ցնելով նրա հրացանը, ատրճանակը և խենշալը
և ճանապարհեց դէպի գիւղը: Հասնելով գիւղը,
իւզբաշին յայտնեց բոլոր ժողովրդին կատար-
ւած դէպքի որակաւթիւնը և պատճառը: Յոյց
տուաւ և գիակի տեղը, որի աղգականները գնա-
ղին բերին: այնուամենայնիւ թուլակեանց ժա-

առնելները դարձեալ հանգիստ չմնացին, չնայած որ վրէժխնդրութեան կողմից ոչինչ էլ չէին կարողանում անել և նրանց բոլոր ջանքերը ապարդիւն էր անցնում. բայց միևնոյն ժամանակ այս անգամ շատ բորբոքւեցին երբ Գաղու նման մի քաջ տղամարդը սպանվեց դարձեալ Բաղդասարի ձեռքով: Ուստի վրէժառութեան համար մտածեցին մի ստոր միտք, որը չի պատշաճում տղամարդ անուան: Ըտրձր կոչմանը. այն է գաղտնի յորդորանք զրդեցին Գաղուն կնոջը, Մարեանին (Մարիամին), ասելով դու իբրեւ կին-արմատ իւզբաշին քեզ վերայ չի կասկածիլ եթէ սիրտ կանես նրան սպանելու: Խենջալը վեր առ հետդ և մի կերպ դնայ մօտեցիր նրան, իսկոյն կոխիր փորը և սպանիր: Իհարկէ եթէ մեզանից որեւէ մէկ երիտասարդ մօտենալու լինի նրան, պատանայ է, իսկոյն հասկանալու է մօտենալու պատճառը և ըսկի թոյլ էլ չի տալ մեզ քայլ առնելու դէպի իրան:

Մարեանը թէև նախ խօստացաւ նրանց որ կարող է կատարել այդ ձեռով իւզբաշուն սպանել, բայց յետոյ չհամարձակւեցաւ այդ եղերնական քայլը աչքարայ անելու, որովհետեւ իրհիւղ էր կրում նրանից աչքով տեսնելու ժամանակ: Ուստի թողեց թութակեանցների արած ծրագիրը եւ որպէս վրէժառութիւն կատարեց այս յանցանքը: Վերջինս երկար սպասեց դիւ-

դից Բաղդասարին բացակայ վնեկուն: Ուստի մի առաւօտ տեսաւ, որ Բաղդասարը գինւած եւ ձիաւորված զնում է Շէհներ ինչ որ դատի համար: Հարեւաններից գաղանի տեղեկացաւ, որ զիշերը մնալու է այնտեղ: Յարմար ժամանակ համարելով իր համար, ցախատը սրեց եւ զիշերով գնաց մտաւ իւզբաշու գոմը եւ իւր սուր ցախատով սկսեց կտրատել նրա քսան եւ չորս եզների բոլորի ջլերքը, որը իր վրէժառութեամբ հանգերձ առաւ և սրտի սփոփանք:

Իւզբաշին Շէհներից գալով խնձորէսկ եւ տեսնելով այն քսամենի դէպքը ինչ որ գործել են իւր անմեղ եզներին ¹⁾ վերայ լաց եղաւ և միտեսակ ցնդվածի նման դառաւ: Բայց նրա խելօք կինը, Նանախը, տեսնելով իւր ամուսնու հոգեկան դրութեան փոփոխութիւնը, կարողացաւ նրան ամօքելով հանդարդացնել և խելքի բերելով կանգնեցնել իւր նախկին լրջութեան կէտին վրայ:

Այնուամենայնիւ սատանան ոչ մեռել է եւ ոչ կմեռնի, ասում է նախնեաց առածը: Իւզբաշին ստոյգ տեղեակացաւ թէ արդեօք իւր անմեղ եզների վերայ այն սարսափելի դէրը կատարողն ով է եղել, և սվքեր են եղել նրան դրդողները, անմիջապէս կանչեց ամբողջ ժողո-

1). Այն ժամանակայ ամենահասանդոտ հողագործներից մէկըն էր իւզբաշին:

վուրդին, թէ երբ որ իմ անմեղ եզները այսպիսի չտեոնւած դժբախտութեան են ենթարկւել, տարէք մորթեցէք և կերէք, բաշխում եմ ամենքիդ: Սակայն խնդրում եմ ձեզ, որ ես մի գործ եմ սկսելու վաղը կամ թէ միւս օրը բոլորդ կհետեւէք ինձ: Ժողովուրդը իւզբաշու քսան և չորս եզները մորթեցին—և իրանց մէջ միսը բաժանեցին ըստ շնչի և ըստ կարողութեան և տասներկու եզ լրացրին իրանցից—ուին իւզբաշուն: Իսկ միւս տասներկու եզները, որպէս վնաս մնաց առանց հետևանքի:

Գարունք էր: Գիւղացիք գութանները լծած վարում էին: Մի առաւօտ իւրաշին զինւած և ձիաւորված դուրս եկաւ գիւղի հանդր և բոլոր գութանաւորները իրանց գութաններով տարաւ թափեց թութակեանց¹⁾ ընդարձակ հողերի մէջ և հրամայեց թէ ամեն մարդ իրան համար հող

1). Թութակեանց ազգի նախկին պապը մէլիք Թավադն է եղել, որը 1603 թւի Շահաբբասի հայերին զերի տանելու ժամանակ փախաւ Նախջեւանու Ջահուկ գիւղաքաղաքից և անցաւ Սիւնեաց երկիրը և թաղնվեցաւ Տաթևի խուլ ձորերից մէկում, որը յետոյ 1612 թւին տեղափոխեցաւ խնձորէակ ձորը և բնակութիւն հաստատեց մշտականապէս և գիւղի հիմնադիրը եղաւ Ուստի Թավադը որպէս մէլիք և նախարանակ, այն ժամանակ գիւղի մասնաւոր հողերը իրանը շինեց, որի սերունդը ազնւականութեան շքով տիրեց—մինչև իւզբաշի Բաղդատտրի օրերը, ուր վերջինիս օրով էլ զրկւեցան Սուլթանլի, Տաշտափոր, Թաղաշար, Ղուզվիօրթ և Ղօշաթափայ անւանեալ վարելահողերից:

վերցնէ, որպէս սեփականութիւն վարի որդոց
որդի յաւիտեան: Ահա այսպիսութեամբ իւզբա-
շին իսկեց Թութակեանց պապական բոլոր հոգե-
րը նրանց ժառանգների ձեռքից և յատկացրուց
ամբողջ ժողովրդին, որով և կարողացաւ լուծել
իր եզների վրէժը Թութակեանց զրդիչ ժա-
ռանգներից:

Վ Ե Ր Զ

Յ Ա Ի Ե Լ Ո Ւ Ա Մ

Աղա Մամմադ շահի արշաւանքից:

1880 թւին ևս ինձորէսկ գիւղում հողի տակից հանեցի Մ ի ի թ ա ր սպարապետի Գերեզմանաքարը: Սպարապետի գերեզմանաքարը գտնելուց յետոյ իմ սիրտը ինքնբստիքեան մի ներքին ստիպողական տաք հետաքրքրութեան ենթարկեց, այնպէս որ այդ հետաքրքրութիւնը, կարծես ուժով ինձ դրդեց ասելով— «յնայ ձեր գիւղի ծեր մարդիկներինցը հարցրու և իմացիր այդ վաղեմեա հերոսի անմահ գործերը»: Այո և ևս հետեւեցի իմ պապակող սրտի նպատակին յազուրտ տալու. չնայելով դանազան տգէտ մարդկանց ծաղրական խօսքերի վիրաւորիչ ազդեցութեանը, որոնց շրպւրտած խօսքերը անդադար յաջորդում էին միմիանց և շատ խիստ տալաւորութիւն էին թողնում ինձ վերայ: Այնուամենայնիւ ևս տոկուն սրտի համբերութեամբ նրանց վհատական խօսքերը մի զոդմ գցեցի և սկսեցի «յնալ մեր գիւղի ծեր մարդկանց մօտ, հարց ու փորձ արեցի իմացայ և քաղեցի նրանցից հին աւանդութիւններով մնացած բերանացի վէպերը նոյն իսկ ինձորէսկ գիւղի հիմնադրութեան մասին ի միջիայլոց դարձեալ հարցրի, և թէ ինչ գէպքեր էին կատարվել գիւղումը այդ բոլորի նիւթերը հաւաքեցի և գրեցի:

Յիշողութեան մէջ առողջ ծերունիները շատ ուրախանում էին, երբ իրանց պատմածները գրի էի առնում և «յնահատում էի յարգանքով: Ոմանք ոգևորվում էին մեծ եռանդով և առանձին բաւականութեամբ

լցուած առանց ձանձրոյթի պատմում էին ինձ ինչ որ լսել էին իրանց պապերից, տատերից և այլ ծերունի մարդկներից, կամ տեսել էին իրանք։ Այլոք մարդկանց պատմածները մեծ մասամբ վերաբերվում էին պարսից արշաւանքներին. զանազան խաների կատարած բարբարոսութիւններին և նոցա սփռած ստահակների աւերումներին. հայոց մէլիքների և պարսից շահերի հետ ունեցած յարաբերութիւններին և տեղային խաշնարած ցեղերի դէմ ծաղած կռիւններին։ Պատմում էին նոյնպէս խնձորէսկու միջից զօրացած Զոհրաբեան թիւրք մէլիքների անօրէնութիւնները, որոնք չնչին պատճառներով, զրկանք և անտանելի նեղութիւններ էին տւել իրանց հայ ժողովրդին և մինչև այսօր էլ զեռ ժողովրդական ծեր մարդիկը իրանց տըխուր յիշողութիւններով չեն մոռացել նրանց կատարած քստմնելի գործերի չար յիշատակը։ Այժմ աւելորդ չենք համարում նախ գրել ծերերի պատմածներից մէկը և որպէս նմուշ ցոյց տալ ընթերցող հայ հասարակութեան, որը ինձ պատմեցին խնձորէսկեցի 2 վատահելի մարդիկ, որոնց թւումն էր որմնագործ Աւանէս Ղ. Ղազարեանցը և Հախնապար Յակոբեանը։ Առաջինը այս պատմական վէպը բերանացի լսել է սոյն գիւղացի Շահնազարեան Յովսէփ ապօրից, իսկ երկրորդ պատմողը, լսել է իր պապ Ղազիլ Գրիգորից։ Վէպը տյնքան մաքուր է, որ երկու մարդկանց պատմածների մէջ երբէք տարբերութիւն չկայ։ Սակայն ես գրեցի Հախնապար Յակոբեանի պատմածը, որովհետեւ վերջինիս պապը, Ղազիլ Գրիգորը, խնձորէսկ գիւղի հասարակութեան կողմից առհասարակ յարաբերութիւն է ունեցել Շօշվայ բերդի Փանահ խանի, Իբրահիմ խանի և Մէհդիգուլի խանի հետ և մօտիկից ծանօթ է եղել նրանց որոշմունքներին։

Այժմ ես դառնամ Հախնազար Յակոբեանը և խօսեմ Շահնազարեան Յովսէփ ապօրը բերանով: Ես իմ աչքով տեսել եմ Յովսէփ ապօրը. նա մեռել 1872 թրւին, և իմ ականջով լսել եմ նրա թելադրած զրոյցները: Սակայն իմ լսածներովս ես վստահ չեմ ինձ վերայ հանդէս դուրս գալու, և խօսում եմ Հախնազարեանի բերանով: Յովսէփ ապերը հարիւր տարեկան մի ծեր մարդ էր և դեռ նա շատ առողջ էր իւր մարմնաւոր և մտաւոր կարողութիւնների մէջ: Պատկառելի ծերունին պատմում էր թէ Շօշուայ Ղալայի Իբրահիմ խանը ամբողջ Ղարաբաղի, Զանգեզուրի և Սիսիանի գաւառների տիրապետող խանն էր: Իբրահիմ խանը մեզանից աղ էր ուզել, որովհետեւ խանի հացի գործարանի համար գործադրելիս աղը միշտ խնձորէսկու ժողովուրդն էր տալիս: Եւ խանի աղի այդ սովորական պահանջը խնձորէսկեցուց համար արմատացած պարտականութիւնն էր համարվում, որը տանում էինք Շօշուայ Ղալան և այնտեղ տալիս էին նրա տնտեսական վեզիրին: Քասի (Գասպար) քովխան ժողովրդից հաւաքեց խանի ուզած աղը, պատրաստեց և կանչեց Ղաղիլ Գրիգորին ու ինձ, պատուիրեց մեզ թէ այս 60 խտիլ աղը տարէք Ղալան և տէք խանի վեզիրին: Այդ ժամանակ Շօշուայ Ղալայի ճանապարհները սաստիկ երկիւղալի էր. մանաւանդ մեր ճանապարհը աւելի վատ էր, որովհետեւ մենք գնալու էինք Ռուշանի անտառապատ մթին ձորովը: Եւ բացի սրանից, երկրի մէջ ձայն էր ընկել և սարսափ էր տիրում ամեն տեղ, ասում էին. «Ախտայ-Շահը գալիս է»: Նա գալիս է ուղղակի Ղարաբաղին վերայ: Եւ թէպէտ մենք երկիւղ էինք անում երկու հոգով Ղալան գնալ բայց ինչ արած պէտք է գնայինք, պէտք է աղը տանէինք: Վերջապէս իւրաքանչիւրս երեսուն խտիլ աղ վեր-

ցրած¹⁾), աշուճքին կարճ օրը մենք պէտք է հասնէինք: Շուշի Գիշերից քիչ անցած մենք ճանապարհւեցինք դէպի Շուշի, որ և այդ օրը երեկոյեան մուտքը բոլորովին ընկած հապիւ թէ մօտեցանք Քարին-Տակի²⁾ և օխիշին. (զարիվայրին): Արևի և շալակի տակ ճնշւած, երկիւղով բոլորովին աղղուած հասանք օխիշին: Եօխիշի սկզբումը Գրիգորը ինձ խորհուրդ տւաւ թէ մեզ գիշերս դարպասովը³⁾ ներս չեն ընդունելու և կ'այս կարճ ճանապարհովը⁴⁾ գնանք. ես լաւ ծանօթ եմ, և շատ խուլ ճանապարհ է: Երբ շարունակեցինք այդ խուլ ճանապարհով գնալը յանկարծ մեզ վերայ թափւեցին մի խումբ մարդիկ, բռնեցին և առանց հարց ու փորձ անելու, սկսեցին մեր կոնները ետններին կապտակ:

Է՛յ այդ սովքեր էք, որ համարձակուում էք մեզ բռնել: Մենք Իբրահիմ խանի մարդիկն ենք. բաց թողէք մեզ և թէ ոչ հետեանքը շատ վատ կ'լինի. առաց Դոդիլ Գրիգորը: Միթէ խանի համար աղ բերողներին էլ կ'բռնեն:

Ձայդ կտրի պիղծ հայ, և թէ ոչ այս բօպէիս գլուխդ կը կտրեմ: Մենք Աղա Մամմադ շահի սարբապներն ենք. միթէ դուք չէք լսել նրա զարհուրելի անունը: Այս խօսքերը կ'իսաաւ-պաաւ թիւրքերէնով մի կերպ հապիւ թէ կարողացաւ արտասանել մի թիւրք, որը հէնց կարծում եմ թէ թիւրք չէր այլ պարսիկ էր և թիւրքերէն լաւ խօսել չգիտէր: Մենք տակաւին ոչինչ

1). Իստիլը.— պարսից և հայոց մէջ մի հին կշռաքար է, իւր քաշով հաւասար է այժման 5 չեովերին:

2). Մի հայաբնակ դիւղ է, գտնվում է Շուշի քաղաքի արեւմտեան կողմին:

3). Շուշին երկու տեղով կանոնաւոր մուտք է ունեցել, որ և կայ մինչև այսօր: Ձանդեղուրի ճանապարհովը գնացողը վերին դարպասովը կ'մտնէ քաղաքը:

4). Շուշին իրան շրջապատող բարձր ու ցածր բերձերի

չէինք խմանում թէ Ախտա-Շահը եկած կլինի Ղարա-
բաղը և արձակված կլինի Շուշի Բերդին վերայ: Գի-
շերը մեզ կապոտած տարան Շուշի գիւղը և այնտեղ
կալանաւորեցին մի խոր դարմանանոցում և մինչև ա-
ռաւօտը զգուշութեամբ հսկեցին մեզ վերայ: Առաւօտ-
եան արեւը բաւական բարձրացած մեզ հանեցին դար-
մանանոցից և տարան Շահի մօտ, և յայտնեցին, որ
սրանք Իրրահիմ խանի մարդիկն են այս գիշեր ու-
ղում էին մտնել բերդը, մենք տեսանք և վրահասանք
բռնեցինք:

Շահի առջևը կանգնած էին շատ խաներ և ուրիշ շատ
մեծամեծ մարդիկ: Այդ մեծամեծների շարքումը կանդ-
նած էր նաև մի բարձրահասակ, յաղթանդամ և լայ-
նաթիկունք հայ երիտասարդ, որը հազած ունէր թե-
քաւոր մահուդ չուխայ, ապրեշումի խաչմայ շալվար,
թանկագին կտորից կարած սև արխալուղ և գլխին
դրած ունէր կէսը դէպի մէջը կոտրած բուխարայի մոր-
թույ կարած շէկագոյն կարմիր գտակ: Թուրը կախած
էր կողքից և գնդակաշարանը կոնստատկից, պատել
էր նրա լայն կուրծքը: Վերջապէս այդ հայ տղամար-
դը, որը դեռ երիտասարդ հասակ ունէր, իւր հրապու-
րիչ դէմքով և արտաքին նշաններով հատկացնում էր
անձանօթ մարդուն, նրա ազնիւ յարգելի, վեհ և քա-
ջասիրտ մարդ լինելու բոլոր յատկութիւնները: Շահը
իւր մօտ կանգնած մի թիւրք խանի հետ փարսերէն
չգիտեմ ինչ խօսեց. նա էլ կանչեց այն հայ տղամար-
դին, թէ Շահը պատուիրում է քեզ, որ քննես այդ հայ
մարդկանցը և խմանաս թէ դրանք ինչ մարդիկ են և

արանքներով դողանի գովարամուտ կածաններ և անցքեր շատ
ունի: Այդ ժամանակ Քարին-Տակ գիւղիցը մէկ գովարամուտ
դադանի կածան (շաւիղ) մանում էր Շուշուայ բերդը, որը այժմ
լայնացրել է նայն գիւղի ժողովուրդը և հեշտամուտ է դարձրել:

ինչու համար էին ուզում մտնել բերդը: Հայ երիտա-
սարդը մօտեցաւ մեզ և վայելուչ կերպով հարցրուց.

— Ո՞րտեղացի էք:

— Խնձորէսկեցի ենք, աղայ, ասաց ընկերս:

— Ի՞նչու համար էք եկել և ո՞ւր էիք ուզում
մտնել բերդը:

— Իբրահիմ խանը մեր ժողովրդից ազ է ուզել
ազ ենք բերել:

— Ախսոս, ասաց նա . . . : Երանի թէ այդ ա-
ղը քօռացնէր նրա աչքերը և երկիրը ազատուէր մի
կործանիչից:

Եւ այսպէս հայ երիտասարդը մեզանից քաղած
բաները պատմում էր Շահին մօտ կանգնած խանին,
իսկ խանն էլ փարսերէն պատմում էր Շահին: Ինձ
հասկանալի էր դառնում որ Շահը թիւրքերէն չէր ի-
մանում:

Հարց ու փորձ անելուց յետոյ, այն հայ երիտա-
սարդի միջնորդութեամբ թէև մենք կալանաւորութիւ-
նից ազատուցանք, սակայն որպէս կասկածելի մարդիկ
ամբողջ քսան մէկ օր մեզ պահեցին իրանց բանակի
մէջ: Մեզ կերակրում և պահում էր Շօշու զիւղացի
Թարխանեանց Սափարի իւզբաշին: Նա թէև Աղայ
Մամմազ Շահի կռիւներին չէր մասնակցում, այնուա-
մենայնիւ Շահը նրա վերայ բարի աչքով էր նայում,
և այն հայացքը չէր պցում նրա վերայ, որպիսի աչքով
որ նայում էր Ղարաբաղի շատ մեծամեծ հայ և թիւրք
իշխանաւորների վերայ, որոնք երկիւղ կրելով փախել
էին դնացի Շուշուայ բերդը, միացել էին Իբրահիմ
խանի հետ և քաջարի կատաղութեամբ կռւում էին
Շահի զօրքերի դէմ: Շահը ամբողջ քառասուն օր կռիւ
մղեց բերդականների դէմ, բայց գրաւել չկարողացաւ:
Բէկոսի ամսու Թիւնու, միջի մարդկանց միաբանութիւ-

ներ և քաջութիւնը ոչնչացրին Շահի մարդկանց արիւ-
կան ջանքերը: Բերդի միջի քաջ մարդկանց մէկը Մէ-
լիք Շահնազարի որդի Մէլիք Զիւմշուղն էր, իսկ միւ-
սը Գիւլիստանի Մէլիք Արօֆն էր, գրանք իրանց գին-
ւորական ուժերով միացել էին Իրրահիմ խանի թիւր-
քական ուժի հետ և սրտանց կռոււմ էին Աղայ Մամ-
մաղ շահի դէմ: Քառասուն օր անընդհատ կռիւ մղե-
լուց յետոյ Շահը ստիպւած եղաւ թողնել Շուշայ
Բերդը և գնալ Թիփլիզի վերան: Իսկ այն հայ երի-
տասարդը, որ մեզ ազատեց կալանաւորութիւնից, նա
Զրարերդի Մէլիք Յաթամի որդի Մէլիք Մէժլումն էր:
Շահի մօտ կանգնած խանը, որ մեզ քննութեան տւաւ,
Գանձակի Զաւադ խանն էր: Այս երկուսը իրանց հայ-
թրքական գինւորներով միացած էին Աղայ Մամմաղ
շահի հետ, և Շահը հէնց սրանց տուած խորհուրդնե-
րովը թողեց Շուշին և գնաց Թիփլիզ որ համարեայ թէ
աւերակ դարձրին:

Ախտայ Շահը, Աղայ Մամմաղ խանն էր: Նա
Մազանդարանի Մահամմէդ շիւսէին խանի որդին էր.
ասաց Յովսէփ ապերը: Ախտայ Շահը որ եկաւ Ղարա-
բաղին վերայ, ևս քսան երկու տարեկան մէկ չօրան
(հովիւ) տղայ էի: Նա շատ մի անգութ մարդ էր և
գործով բռնակալ: Նրա սիրտը լիքն էր կատաղու-
թեամբ, և աչքերը արիւնով: Ինձ թվում էր, որ նա
Աստուծոյ անիծած արարածներից մէկն էր, որովհետեւ
նրա պատկերին վերայ չէր երևում որեւէ բարութեան
մի նշան: Անիրաւութիւնը, անօրէնութիւնը և արիւ-
նահեղութիւնը նրա սիրտը բաներն էին: Խիղճ և ո-
գորմ ասած խօսքը նա չէր հասկանում: Նրա հայացքը
խիստ դառն էր, և հաւուր և խօսելը ներգործող: Աչքե-
րը արտայայտում էին նրա թոյնալից սրտի կատա-
ղութիւնը, նրա անսանձելի զայրոյթը, որով պէտք էր

կոտարէր քրիստոնեայ ժողովրդին, և յազենար նրանց արիւնիցը, որ համբերութիւն ստանար և հանգստանար:

Ախտայ շահը մի չնչին սեղբի համար իրան մէկ զինւորի փորը պատուել տւաւ—գեռ նրա գլուխը կտրել չտւած: Շօշու գիւղից բարձր մի կաղնի ծառի տակ սարքած էր շահի վրանը և ինքը նստած էր ինչ որ գեղեցիկ գորգի վերայ ու հանգստանում էր: Նա շրջապատւած իր պաշտօնական մեծամեծներով, խօսում էր կուից և բերդը գրաւելու դժվարութիւններից: Մէկ թիւրքի ծերացած կին մէջքիցը կեռացած գնաց զէպի շահի վրանը և յաջողեց նրան շահի առջև գրնալու, որը խօրը կերպով գլուխ խոնարհացրեց նրան և դէմը չոքեց զանգատելով մէկ զինւորից:

«Շահիդ սրին յաջողութիւն եմ ցանկանում, Հարաւի¹⁾ տէրը ողջ մնայ: Ահա ես մի ծերացած կին եմ, աշխարհումս ինձ բացի երկու բանից էլ ուրիշ կարողութիւն չունիմ, որ ապրուստի աղբիւր դառնայ ինձ համար: Մէկ կարողութիւնս քո թագաւորութեանդ հլու ծառայ,—ահա այս տղան է, իսկ երկրորդ կարողութիւնս մէկ կով է, որի կաթն ու մածունով մենք հաղիւ թէ ապրում ենք, տանելով թիւրք գիւղերումը փոխելով ալիւրի հետ, բերում ենք մեզ համար օրուայ պարէն ենք պատրաստում և ապրում: Բայց այսօր ձեր զինւորներից մէկը պատահել է իմ տղին, բռնի կերպով կողոպտել է մեր մածունով լիքը տկերը և տարել չգիտեմ ինչ արել: Ահա տղան մօտս է կարող էք

1). Թիւրքերը կամ աւելի ճիշտն առած աշխարհքի ամբողջ մահմէդականները Հարաւին Ղըրայ են ասում: Հարաւային երկրի Ալիական թիւրքերը իրանց թագաւորներին «Լիբլէի ալամ» են ասում, որ նշանակում է Հարաւի տէր:

հարցնել և իմանալ բանին էութիւնն ստուգութիւնը»:

Շահը ուշադրութիւն դարձրուց պառաւի զանգատին, և փոքր տղային հարցրուց և դէպքի եղելութեան որպիսութիւնը ստոյգ իմացաւ:

— Քեզ կողոպտող զինւորին կարո՞ղ էք ճանաչել: Թարգմանի միջոցով հարցրեց շահը: Հարաւի տէրը ողջ մնայ, կարող եմ ճանաչել և մինչև անգամ տեղը գիտեմ: Շահը զինւորներ տւաւ պառաւի տղին, թէ գնացէք բռնեցէք, և բերէք: Զինւորները գնացին: Պառաւի տղան շատ լաւ էր ճանաչում իրան կողոպտող զինւորին ուղղակի գնաց գտաւ և ցոյց տւաւ թէ ահա սա է բռնրցէք:

Զինւորները բռնեցին ցոյց տւած զինւորին և տարան Շահի առջևը:

Առանց հարց ու փորձ անելու մաժուճ կողոպտող զինւորին շահը մահ վճռեց. բայց սարսափելի և քստմնելի մահ և մահաւան օրէնքի կարգից բոլորովին հեռու:

— Պառաւ, ասաց շահը: Ահա այս զինւորին դու լուխը չկտրած փորը պատուել եմ տալու, եթէ քո զանգատը ուղիղ եղաւ, այսինք մաժնի նշանները երեւայ դրա փորումը, իմացիր իմ դահիճի սրից ազատված կլինէք դու ևւ տղադ. իսկ եթէ չերևայ և սուտ դուրս գայ ձեր զանգատը, այնուհետեւ այդ զինւորի մահը կվիճակվի քեզ և տղիդ: Պառաւը վստահ էր, որ իր տղան սուտ խօսող չէ: Նա առանց խուսափելու սիրով և ուրախութեամբ ընդունեց ահարկու շահի արիւնսալի ծրագիրը:

Շահը հրամայեց առանց գլուխը կտրելու պատառն զինւորի փորը: Քարասիրտ դահիճը իսկո՞ն կա-

տարեց իւր սոսկալի դերը: Զինուորի փորը պատուելուն պէս սպիտակ մածուէնը խառնուած կարմիր արիւնի հետ խսկոյն թափեցաւ դետինը:

Հա, Պառաւ, ասաց շահը, արդէն դուք երկուսով էլ ազատուցիք իմ դահիճի սրիցը, դէ գնացէք ազոթեցէք իմ կեանքի համար և խնդրեցէք ջանարի Ամիրին և հազրաթ¹⁾ Արքային, որ օգնեն ինձ և յաջողութիւն տան իմ սրին, որով ևս կարողանամ շատ երկիրների աէր դառնամ և բոլորին պահպանեմ խաղաղութեամբ իմ սրի տակ»:

Եւ այսպէս, պառաւը արդարացաւ մի ոչինչ բանի համար սոսկալի զերակատարութեան մէջ և մի քանի փահնարաղ փող ստանալով, որպէս մածնի գին ու հեռացաւ: Այս դէպքը պատահեց Աղա Մամմաղ շահի առաջին արշաւանքի ժամանակ, ասաց Յովսէփ ապիրը:

1). Մէծ Հրամանատարին, այսինքն Հազրաթ Ալլին Հազրաթ խօսքը նշանակում է, նեղ դէպքում շուտափոյթ հասնու:

Thurh
3106

